

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดเขาวง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี” ผู้ดำเนินการวิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย โดยผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อม

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับนิเวศวิทยา

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา

๒.๔ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตามแนวพุทธโดยวิธีการบวชต้นไม้

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อม

การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นที่ทราบกันดีว่ามีความสำคัญที่ต้องยึดวิธีการอนุรักษ์มาดำเนินการ เพื่อใช้ในการจัดระเบียบของกลุ่มคนและสังคมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยมีผู้รู้ให้อธิบายแนวคิด ทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการจัดการแผนงานหรือกิจกรรมในการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา คือ ความมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยหลักการในการใช้สอยทรัพยากรที่ประหยัด ยืนยาว และก่อให้เกิดความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรือพูดสั้น ๆ ได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการดำเนินการอย่างมีระบบในการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้สนองความต้องการของมนุษย์โดยไม่ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อการมีใช้ในอนาคตตลอดไป^๑

ปราณี พันธุมสินชัย ให้ความหมายของมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO ๑๔๐๐๐ ว่าเป็นมาตรฐานที่จัดทำขึ้นเพื่อหวังให้มีการตระหนักถึงความสำคัญของการมีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงปัจจัยและผลของสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากกิจกรรม ผลิตภัณฑ์และการบริการ

^๑ ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๐.

ของคนเอง ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และที่วางแผนไว้ในอนาคตเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และป้องกันมลพิษ ควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจการค้า และการอุตสาหกรรมโดยพยายามให้มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นตามลำดับ^๒

เทวินทร์ สิริโชคชัยกุล ได้อธิบายความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อมว่า เป็นการจัดการธุรกิจที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในการควบคุมและปรับปรุงผลการปฏิบัติงานของกระบวนการ ผลิตภัณฑ์และบริการเพื่อลด หรือมิให้มีผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ผลกระทบที่เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย และผลกระทบต่อนิเวศวิทยา นับตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบ การวิจัย การพัฒนา การผลิต การส่งมอบ การนำไปใช้งาน การนำกลับมาใช้ใหม่ และการกำจัดขั้นสุดท้าย^๓

โรจน์จรรย์ ด้านสวัสดิ์ กล่าวว่า การวางแผนและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีจุดมุ่งหมายที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ และนานาชาติ มีการเชื่อมโยงอย่างต่อเนื่องและเห็นได้ชัดเจน การเพิ่มจำนวนประชากรทำให้สัดส่วนของทรัพยากรธรรมชาติต่อประชากร และขีดความสามารถของสิ่งแวดล้อม ในการรองรับของเสียจากกิจกรรมของมนุษย์ค่อย ๆ ลดลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างไม่ถูกต้องไม่ได้คำนึงประสิทธิภาพและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อการพัฒนาและมนุษยชาติ โดยส่วนรวมในระยะยาวยังมีส่วนเร่งให้ความเสื่อมโทรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปในอัตราที่เร็วยิ่งขึ้น การป้องกันและการแก้ไขปัญหาดังกล่าวดังกล่าวต้องอาศัยการวางแผน และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม^๔

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้ให้คำนิยามของสิ่งแวดล้อมไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมหมายถึง การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม ประชากรและเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยง

^๒ปราณี พันธุมสินชัย, ISO ๑๔๐๐๐ มาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมและกฎหมายไทยสำหรับผู้บริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^๓เทวินทร์ สิริโชคชัยกุล, ISO ๑๔๐๐๐ มาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมและกฎหมายไทยสำหรับผู้บริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^๔โรจน์จรรย์ ด้านสวัสดิ์, เอกสารประกอบรายงานวิจัย เรื่อง การวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,สรุปแนวคิดและความรู้พื้นฐาน, รายงานวิจัย, (คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

โดยมีเป้าหมายเพื่อการแสวงหาแนวทางและการปฏิบัติการที่เหมาะสมต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงหลักการตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของประชาชน^๕

กนก จันทรทอง ได้ให้ความหมายไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมหมายถึง การใช้การกระทำของมนุษย์ในการเปลี่ยนแปลงคุณภาพ สภาวะแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์เอง อันได้แก่คุณภาพอากาศ น้ำ และองค์ประกอบอื่น ๆ ของโลก^๖

โรจน์จรรย์ ด่านสวัสดิ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กิจกรรมหรือกระบวนการที่ดำเนินอย่างเป็นระบบเพื่อรักษาไว้ซึ่ง คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่อาจเสื่อมโทรมลงไปให้กลับคืนสู่สภาพที่ยอมรับได้อีกครั้งหนึ่ง กิจกรรมหรือกระบวนการดังกล่าวอาจเป็นการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบทางวิทยาศาสตร์การนำเสนอหรือเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การนำเสนอหรือเลือกใช้มาตรการทางเศรษฐสังคมที่เหมาะสม ตลอดจนการเลือกใช้หลายแนวทางร่วมกันภายใต้เงื่อนไขที่มีลักษณะเป็นพหุเกณฑ์ว่ากิจกรรมดังกล่าวจะต้องสามารถช่วยแก้ไขหรือลดผลกระทบหรือกลุ่มของปัญหาที่มีความจำเป็นในระบบสิ่งแวดล้อมที่พิจารณาได้^๗

ราตรี ภารา กล่าวว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental management) ในความหมายของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ก็คือการดำเนินงานเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ โดยไม่มีผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อจะได้มีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือการกำหนดกิจกรรมในการนำทรัพยากรมาใช้^๘

เกษม จันทรแก้ว ได้ให้ความหมายของคำว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ว่า หมายถึง กระบวนการจัดรูปแบบที่มีขนาดและทิศทางการใช้ แก๊ส ปรับปรุง ซ่อมแซม บำบัด ทำลาย และควบคุมทรัพยากรในระบบสิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างยั่งยืนและต่อเนื่อง^๙

Winslow และ Gubby ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง การพิจารณาตรวจสอบทรัพยากรในพื้นที่อย่างดี แล้วตัดสินใจว่าจะทำอะไรที่ต้องการ โดยมีให้เกิดอันตรายมากจนทำให้สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยมีเหลืออยู่น้อยนิดต้องเสียไป^{๑๐}

^๕ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘.

^๖กนก จันทรทอง, **สิ่งแวดล้อมศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ปัตตานี: ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๑), หน้า ๙๙.

^๗โรจน์จรรย์ ด่านสวัสดิ์, **ความหมายและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม**, (สงขลา: คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒.

^๘ราตรี ภารา, **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อักษราพิพัฒน์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๕.

^๙เกษม จันทรแก้ว, **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตศึกษา สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^{๑๐}J.H. Winslow and S.G. Gubby, **The land is our Life**, (Port Moresby: Office of Environment, 1976), p. 25.

Jolly กล่าวว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม คือ กระบวนการดำเนินการตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น มีส่วนให้ประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ขั้นต่ำหรือมากกว่าในอนาคต^{๑๑}

วรรณิ พงศ์ถาวร ได้เสนอแนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยสรุปดังนี้

(๑) ต้องสร้างจิตสำนึกที่จะนำไปสู่การป้องกันสิ่งแวดล้อม คือ ต้องเลิกความเข้าใจที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติมีไม่จำกัด เพราะเป็นเหตุนำไปสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ โดยขาดความเอาใจใส่ และต้องเลิกแนวคิดที่ว่ามนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติ มีอำนาจและความสามารถควบคุมธรรมชาติไว้ในกำมือ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการสร้างอาคารบ้านเรือนโรงงานอุตสาหกรรมที่ขัดขวางการเดินทางของน้ำ จะพบได้ในหลาย ๆ พื้นที่ เมื่อมีฝนตกหนักจึงเกิดน้ำท่วมฉับพลัน เพราะปริมาณน้ำฝนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากไม่สามารถไหลระบายไปยังพื้นที่ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าได้

(๒) เสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัวและชุมชนให้มีความรักต่อท้องถิ่นชุมชนซึ่งมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมและต้องพึ่งพาสิ่งแวดล้อม ต้องพัฒนาคนให้มีความรักต่อผู้คนชุมชนและสังคม เพื่อให้มีจิตสำนึกต่อส่วนรวมและเข้าร่วมในการพัฒนาแก้ไขปัญหาของชุมชนและปัญหาสิ่งแวดล้อม

(๓) การกระจายอำนาจการบริหารและงบประมาณในการจัดการสิ่งแวดล้อมไปสู่ภูมิภาค การที่รัฐให้ความสำคัญในการจัดตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อมในภูมิภาคขึ้น ๔ ภาค คือ ภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางที่จังหวัดชลบุรี ภาคใต้ที่จังหวัดสงขลาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดขอนแก่น นับเป็นการดำเนินงานที่จะพยายามการลดการรวมศูนย์อำนาจของการบังคับบัญชาให้มีความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การกระจายอำนาจดังกล่าวจะต้องไม่ใช่เป็นการกระจายเฉพาะตัวอาคารสถานที่เท่านั้น แต่เป้าหมายที่แท้จริงจะต้องให้หน่วยงานต่าง ๆ เหล่านั้นสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แล้วรัฐจะต้องมีนโยบายเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในการแก้ปัญหา เช่น การกำหนดเขตควบคุมมลพิษก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการแก้ไขปัญหาเฉพาะของแต่ละพื้นที่ ไม่ใช่เป็นการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางเพียงอย่างเดียว

(๔) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการสนับสนุนให้ชุมชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ ตัดสินใจ และติดตามตรวจสอบการดำเนินงานของโครงการพัฒนาที่เกิดผลเสียหายนต่อประชาชน การจ่ายค่าชดเชยในรูปของเงินและอื่น ๆ อย่างเป็นธรรมในกรณีที่ชุมชนต้องสูญเสียประโยชน์สนับสนุนให้องค์กรท้องถิ่นให้เป็นเวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

^{๑๑}V. Jolly, "The Concept of Environment Management", *Managing the Environment*, (New Delhi: Indian Environmental society, 1978), p. 225.

และสิ่งแวดล้อม การกระจายอำนาจของรัฐและยอมรับสิทธิชุมชนตามกฎหมายอาทิ เช่น รับรองสิทธิชุมชน ประชาพิจารณ์ สิทธิในการรับรู้ข่าวสาร การติดตามตรวจสอบโครงการพัฒนาของรัฐและเอกชน เป็นต้น และรัฐจะต้องสร้างแรงจูงใจให้ภาคธุรกิจเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐในเรื่องของหลักการ “ผู้ก่อมลพิษเป็นผู้รับภาระการบำบัดและกำจัด” การลดปริมาณของเสีย การอนุรักษ์พลังงาน การใช้มาตรการจูงใจให้ผู้ประกอบการที่ก่อปัญหามลพิษย้ายเข้าไปอยู่ในนิคมอุตสาหกรรม การสนับสนุนในการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

(๕) ปรับปรุงและแก้ไขกฎหมายการกำหนดเขตการใช้ที่ดินให้เหมาะสม เช่น พื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ท่องเที่ยว เขตชุมชนเมืองและเขตพื้นที่อุตสาหกรรม ทั้งนี้เพื่อกำหนดมาตรการและการดำเนินการที่สอดคล้องและเหมาะสมสำหรับการพัฒนาพื้นที่ในแต่ละเขตได้อย่างมีประสิทธิภาพและเอื้อประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตของคนในสังคม

(๖) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาปรับปรุงเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการลดและควบคุมปัญหามลพิษ และรัฐจะต้องสนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยในเรื่องการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การใช้เทคโนโลยีที่สะอาด เช่น การพัฒนารถสามล้อไฟฟ้า รถเมล์ไฟฟ้า การส่งเสริมให้มีการปลูกและบริโภคพืชผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

(๗) การรณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทุกกลุ่มในสังคมได้มีความรู้ความเข้าใจและเสริมสร้างความร่วมมือในจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และตระหนักถึงความรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ไขปัญหา^{๑๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาบนพื้นฐานการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า ต้องพัฒนาเพื่อความดำรงอยู่ดีของมนุษย์ หมายถึง การที่มนุษย์เป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพ และสันติสุขในโลกที่เกื้อกูลการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์นั้นต้องอาศัยความเป็นไปอย่างประสาน และเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ สังคมและธรรมชาติแวดล้อม การพัฒนาจะเกิดควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีได้นั้นต้องเริ่มที่การพัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ต้องให้เข้าใจว่า มนุษย์กับธรรมชาติต้องอยู่ร่วมกันอย่างไม่เบียดเบียนไม่ทำลายล้าง เคารพในสิทธิของธรรมชาติมีความคุ้นเคยและมีความเข้าใจในความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ในธรรมชาติ และสร้างบรรยากาศช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน โดยวิธีดังกล่าวนี้น่าจะเป็นวิธีการที่ถูกต้องในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ที่แท้จริง^{๑๓}

จากการศึกษาความหมายเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อม พอที่จะกล่าวได้โดยสรุปว่าการจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการวางแผน หรือกิจกรรมในการใช้ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

^{๑๒} วรรณิ พุทธิถาวร, *สภาวะแวดล้อมของเรา*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๘-๒๐๐.

^{๑๓} ประชา อินทร์แก้ว, *ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: คอมฟอร์ม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๖.

เพื่อแก้ไขปัญหาหรือการป้องกันปัญหาอันเกิดกับสิ่งแวดล้อมหรือเพื่อสนองตอบความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์ โดยไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่

๒.๑.๑ ทฤษฎีประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นที่ทราบดีว่าต้องอาศัยศาสตร์ในรูปแบบสหวิทยาการ เพื่อสร้างองค์ความรู้โดยใช้แบบจำลองเทใส (Infused Mode) และแบบจำลองการเทออก (Infusion Model) ความรู้เหล่านี้อาจเป็นความรู้ในทางทฤษฎีด้านวิทยาศาสตร์ หรือเทคโนโลยี ในตัวเอง เมื่อผสมผสานความรู้เหล่านั้น ก็สามารถจะนำไปสู่การปฏิบัติได้ทางการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องใช้รูปแบบหลากหลายทฤษฎีผสมผสานกันเกิดแนวทางการจัดการทั้งนามธรรมและรูปธรรม ทฤษฎีที่สำคัญ ๆ ที่นำมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ๓ ทฤษฎี ได้แก่

๑) **ทฤษฎีนิเวศพัฒนา (Eco-developmental Theory)** เป็นศาสตร์ที่ผสมระหว่างนิเวศวิทยาและการพัฒนา (เศรษฐศาสตร์) เข้าด้วยกัน โดยให้แนวคิดว่าการพัฒนาใด ๆ ก็ตามย่อมทำได้ แต่อยู่ภายใต้การกำกับโดยคุณค่าทางนิเวศ กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบนิเวศใด ๆ ต้องไม่สร้างความไม่สมดุล หรือเปลี่ยนแปลงโครงการมากเกินไปสมรรถนะที่จะแสดงบทบาทของระบบได้ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสิ่งแวดล้อมเกินความสามารถของธรรมชาติที่ให้โครงสร้างที่ได้เปลี่ยนไปนั้นฟื้นคืนสภาพเดิมได้ จนทำให้การทำงานของระบบเปลี่ยนแปลงไป หรืออาจเปลี่ยนแปลงมากเกินไปจนไม่สามารถฟื้นคืนได้ แม้จะได้ใช้เทคโนโลยีช่วยแล้วก็ตาม โดยแนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสิ่งแวดล้อมใด ๆ ย่อมเป็นไปได้ แต่ต้องไม่เกินขีดความสามารถของระบบที่จะฟื้นสภาพตามธรรมชาติได้ การที่จะดำเนินการให้เป็นไปตามความต้องการได้นั้น ต้องมีความเข้าใจทฤษฎีทางนิเวศวิทยาและทฤษฎีทางการพัฒนา

๒) **ทฤษฎีนิเวศวิทยา (Ecological Theory)** ความรู้ทางทฤษฎีทางนิเวศวิทยาเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญอันจะนำไปสู่การสร้างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมที่เด่นชัดและมีขั้นตอน อันประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่อยู่กันเป็นระบบนั้นอยู่ในภาวะสมดุล (Balancing State), ภาวะเตือนภัย (Warning State), ภาวะเสี่ยงภัย (Risky State) และภาวะวิกฤต (Critical State) ด้วยการใช้ดัชนีโครงสร้าง ๔ ตัว คือชนิดของสรรพสิ่ง ปริมาณแต่ละชนิดของสรรพสิ่ง สัดส่วนระหว่างขนาด อายุ และระหว่างชนิดและการกระจายตัวของสรรพสิ่ง

คุณภาพบทบาท หรือการทำงาน (Functional Quality) หมายถึง การใช้ผลิตผลของการทำงานของระบบเป็นตัวชี้วัดผลของการจัดการโดยใช้หลักการพื้นฐานทางนิเวศวิทยาตัวคุณภาพที่ใช้เพื่อชี้ว่าสิ่งแวดล้อมใดที่จัดการนั้นอยู่ภาวะใด ด้วยดัชนีปริมาณผลผลิตจากระบบผลิตหรือหน่วยแปรเปลี่ยน การเคลื่อนที่ของสิ่งแวดล้อม การสืบพันธุ์ หรือขยายจำนวน และการแสดงเอกลักษณ์โดยใช้ประกอบกับคุณค่าทางนิเวศวิทยา

๓) **ทฤษฎีทางการพัฒนา (Developmental Theory)** การพัฒนา หมายถึง การทำให้ดีขึ้นจากที่เคยเป็นมา การพัฒนาจะเน้นการให้ได้มาซึ่งผลผลิตแบบก้าวหน้ามากกว่าปกติ โดยอาศัยเทคโนโลยีขั้นสูงกว่า ซึ่งโดยทั่วไปแล้วไม่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมในอดีต กล่าวคือ การเกิดของเสียหรือ

มลพิษสิ่งแวดล้อมมักจะเป็นเรื่องรอง ดังนั้นการพัฒนาหลากหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเบื้องต้นหลังการพัฒนามักทอดทิ้งความสมดุลทางนิเวศวิทยาแล้วเชื่อว่าจะเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน

ทฤษฎีการประยุกต์หลักการและวิธีการอนุรักษ์วิทยา เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ โดยการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคอุปโภคโดยตรง การสัมผัสด้วยกาย การได้เห็นการได้ยินและได้กลิ่นเหล่านี้สร้างความผาสุกต่อมนุษย์อย่างยั่งยืนตลอดไป ซึ่งการที่จะให้เกิดสิ่งดังกล่าวต้องอาศัยวิธีการทางการอนุรักษ์วิทยาทั้ง ๘ ได้แก่

๑) การจัดการโดยใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน หมายถึง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว แต่ต้องเป็นการใช้ที่ยั่งยืน กล่าวคือการใช้ตลอดเวลาที่มนุษย์ต้องการในการจัดการสิ่งแวดล้อม การสร้างศักยภาพของสิ่งแวดล้อมให้สามารถมีใช้ได้โดยการใช้แบบยั่งยืนนั้น นอกจากจะคำนึงถึงการสร้างศักยภาพของสิ่งแวดล้อมแล้วจะต้องคำนึงถึงการควบคุมกิจกรรมมนุษย์ด้วย หมายความว่า การควบคุมหลักการและวิธีปฏิบัติในการใช้ การนำเครื่องมือและอุปกรณ์มาใช้รวมถึงการควบคุมเวลา สถานที่ และพลังที่ใช้ในการปฏิบัติการด้วยจึงจะได้ผลแบบยั่งยืน

๒) การจัดการโดยเก็บกักทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเก็บทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีเหลือใช้เอาไว้ใช้ในคราวจำเป็น หรือเมื่อมีภาวะขาดแคลน

๓) การจัดการโดยรักษา หรือซ่อมแซมทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรักษาหรือซ่อมทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่สึกหรอ เปลี่ยนสภาพ หรือสูญไป เพื่อให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นอยู่ภาวะปกติ ทั้งโครงสร้างและการทำงานของตนเองและระบบ

๔) การจัดการโดยฟื้นฟูความเสื่อมโทรมทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมแล้ว ให้แปรสภาพเป็นปกติทั้งโครงสร้างและบทบาท ซึ่งการดำเนินการนั้นอาจจะให้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ หรือการใช้เทคโนโลยีช่วยให้เกิดการฟื้นฟู

๕) การจัดการโดยพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินการที่อาศัยภาวะปกติเป็นฐาน แล้วใช้เทคโนโลยีช่วยให้เกิดการทำงานของสิ่งแวดล้อมดีกว่าเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ผลผลิตที่ดีกว่า หรือมากกว่าปกติ

๖) การจัดการโดยป้องกันทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และบทบาทของโครงสร้างและระบบ เพราะถ้าโครงสร้างเปลี่ยนแปลงไปทางลบแล้ว ย่อมทำให้การทำงานของระบบเปลี่ยนไปด้วย ซึ่งการป้องกันต้องทำทั้งสองลักษณะ การป้องกัน คือ ป้องกันก่อนมีการทำลาย และป้องกันภัยที่เกิดซ้ำซาก โดยอาศัยเทคโนโลยีที่เหมาะสมทั้งสิ้น

๗) การจัดการโดยสงวนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การกระทำที่แน่ชัดว่ามีการสูญเสียแบบสมบูรณ์จะเกิดขึ้นของสิ่งแวดล้อม การสงวนจะเน้นประเภทของสิ่งแวดล้อมเป็นหลักแต่ไม่ได้เน้นพื้นที่เป็นสำคัญ บางกรณีอาจสงวนทั้งประเภทและพื้นที่ก็ได้

๘) การจัดการโดยแบ่งเขตทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หมายถึง การกำหนดพื้นที่สงวนเอาไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ อย่างป่าสงวน อุทยาน เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เมืองควบคุมมลพิษ เขตปลอดฝุ่น โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ฯลฯ^{๑๔}

จากที่ได้กล่าวมาเกี่ยวกับทฤษฎีประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม พอสรุปได้ว่าเป็นศาสตร์ที่นำเอาหลักการจัดการแบบนิเวศวิทยาและการพัฒนา นำมาประยุกต์เพื่อคุณค่าทางระบบนิเวศที่ทำให้ภาวะสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบนั้นอยู่ในภาวะที่สมดุล และดีขึ้นกว่าเดิมโดยมีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีมารักษา ซ่อมแซมทรัพยากรและมีการจัดการโดยแบ่งเขตทรัพยากรไว้เพื่อวัตถุประสงค์โดยเฉพาะ เช่น ป่าสงวน อุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น ฯลฯ

๒.๑.๒ หลักการจัดการสิ่งแวดล้อม

เกษม จันทรแก้ว ได้อธิบายถึงหลักการในการจัดการสิ่งแวดล้อมมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

หลักการที่หนึ่ง การกำหนดชนิด ประเภท และขอบเขตของสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้ประโยชน์ หลักการข้อนี้อาศัยพื้นฐานสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีจุดเด่นเพื่อสร้างรูปแบบการจัดการเป็นตัวนำ แนวคิดในการกำหนดชนิด ประเภท กลุ่ม ระบบย่อย ระบบสิ่งแวดล้อมและการกำหนดขอบเขต อาจโดยการทำ การวางแผนการใช้ที่ดิน หรือกำหนดขอบเขตขึ้นมา ทั้งนี้เพราะสิ่งเหล่านี้อยู่บนโลก เนื่องจากพื้นดินผิวโลกไม่สามารถขยายหรือหดไปได้เท่าที่มีอยู่ในการใช้ที่ดิน และ/หรือ กลุ่มทรัพยากรที่ไม่ถูกสมรรถนะและไม่เหมาะสมแล้ว จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การวางแผนการใช้ที่ดิน ต้องดำเนินการแบ่งทั้งสมรรถนะที่ดิน คือ ลักษณะภูมิประเทศ และความเหมาะสมตามคุณสมบัติของดิน และสภาพเศรษฐกิจ สังคมควบคู่กับการสร้างกฎและมาตรการใช้ที่ดินระบุไว้ด้วย

หลักการที่สอง การกำหนดกิจกรรมเพื่อคงสภาพ และ/หรือสร้างศักยภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ หลังจากการวางแผนแบ่งเขตพื้นที่แล้ว การกำหนดการใช้ทรัพยากรในแต่ละประเภทที่อยู่ในเขตพื้นที่ที่กำหนดต้องเป็นไปตามหลักวิชาการในแต่ละสาขาที่สำคัญต้องเป็นไปตามหลักการจัดการสิ่งแวดล้อม คือ เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนกำหนดขนาดและทิศทางการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม

หลักการที่สาม การควบคุมในการกำจัดบำบัดของเสียและมลพิษจากกิจกรรมการใช้ทรัพยากร เนื่องจากการนำทรัพยากรมาใช้ไม่ว่าลักษณะใดย่อมมีของเสีย และมลพิษเกิดขึ้นเสมอ ดังนั้น การใช้ทรัพยากรในเขตพื้นที่ใดก็ตาม จึงจำเป็นต้องมีการควบคุม บำบัด และกำจัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือลดน้อยลงจนสิ่งแวดล้อมสามารถรองรับได้ และไม่เป็นพิษภัยต่อสิ่งมีชีวิตต่างๆ โดยนำ เทคโนโลยีเข้าไปควบคุม^{๑๕}

^{๑๔} โฉมพิศ ชื่อสัตย์, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: พื้ทักษ์อักษร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๙ -๓๑๒.

^{๑๕} เกษม จันทรแก้ว, การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙๕.

๒.๑.๓ หลักการของมาตรฐานระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม

องค์กรที่จะได้รับการรับรองมาตรฐานระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO๑๔๐๐๐ ต้องดำเนินการดังนี้

๑) นโยบายสิ่งแวดล้อม (Environmental Policy) การจัดการสิ่งแวดล้อมเริ่มด้วยผู้บริหารสูงสุดขององค์กรต้องมีความมุ่งมั่นที่จะดำเนินการอย่างจริงจัง และกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อมขององค์กรขึ้น เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินงานขององค์กร

๒) การวางแผน (Planning) เมื่อจัดทำนโยบายสิ่งแวดล้อมแล้ว ต้องวางแผนการดำเนินงานให้สอดคล้องกับนโยบายสิ่งแวดล้อม ดังนี้

- แจกแจงรายละเอียดของกิจกรรมต่าง ๆ ในองค์กรที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- แจกแจงข้อกำหนดทางกฎหมายที่องค์กรต้องปฏิบัติ
- จัดทำวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- จัดทำโครงการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

๓) การดำเนินงาน (Implementation) เพื่อให้การดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นไปตามแผนที่วางไว้ องค์กรต้องดำเนินการดังนี้

- กำหนดโครงสร้าง และบุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ชัดเจน
- เผยแพร่ให้พนักงานในองค์กรทราบถึงความสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการจัดฝึกอบรมให้ความรู้แก่พนักงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อม
- จัดทำและควบคุมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อม
- ควบคุมการดำเนินงานต่าง ๆ ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้
- การเตรียมการสำหรับสถานการณ์ฉุกเฉิน จัดทำแผนดำเนินการหากมีอุบัติเหตุ และซ้อมการดำเนินงานตามแผน

๔) การตรวจสอบและแก้ไข (Checking and Corrective Action)

- ติดตามและวัดผลการดำเนินงาน โดยเปรียบเทียบกับแผนที่วางไว้
- แจกแจงสิ่งต่างๆที่ไม่เป็นไปตามแผนที่กำหนด
- ตรวจสอบประเมินการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นระยะ

๕) การทบทวน (Management Review) ผู้บริหารองค์กรต้องทบทวนระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในระยะเวลาที่เหมาะสมเพื่อให้การจัดการสิ่งแวดล้อมมีการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง^{๑๖}

^{๑๖} ประยูร วงศ์จันทร์, *วิชาการสิ่งแวดล้อม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๕-๒๑๖.

๒.๑.๔ ขั้นตอนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

ขั้นตอนในการจัดการสิ่งแวดล้อมคล้ายคลึงกับการจัดการอื่นๆ ซึ่งมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้^{๑๗}

- (๑) การศึกษาปัญหาและขอบเขต
- (๒) การวิเคราะห์ขั้นตอนของการดำเนินการ
- (๓) การเตรียมแผนงาน
- (๔) การดำเนินการตามแผน
- (๕) การประเมินผลและปรับปรุงการดำเนินการ

๒.๑.๕ เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

วิธีการโดยทั่วไปที่นำมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม **จุไร ทพวงษ์** ได้เสนอเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ และสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้ดำเนินการอยู่ในขณะนี้ ได้แก่

๑) กฎหมายการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกำหนดนโยบายและวางแผนตามหลักวิชาการว่าด้วยการจัดการและการบริหารสิ่งแวดล้อมในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อให้สามารถดำเนินการไปได้ตามนโยบาย และตามแผนที่กำหนดไว้ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าหากไม่มีกฎหมายเป็นพื้นฐานในการควบคุม ซึ่งในประเทศไทยมีกฎหมายต่าง ๆ ป้องกันการทำลายสิ่งแวดล้อมหลายฉบับ อีกทั้งยังมีกฎระเบียบของกระทรวง ทบวง กรมที่รับผิดชอบตามกฎหมายอีกหลายแห่ง แต่ถึงอย่างไรกฎหมายก็เป็นเพียงตัวอักษร จะมีผลตามเจตนารมณ์หรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับ การบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องเป็นหลัก ส่วนกฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศนั้นสามารถกล่าวได้ว่า ประเทศไทยยังขาดผู้เชี่ยวชาญกฎหมายสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ ในขณะที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมกำลังเป็นปัญหาระดับระหว่างประเทศมากขึ้นทุกขณะ มีการประกาศใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการฉบับแรกของประเทศไทย คือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งได้กำหนดให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติขึ้น แต่ต่อมาได้มีการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๑ และในปัจจุบันได้ใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๕ ที่ได้ปรับปรุงให้ทันสมัยต่อเหตุการณ์มากยิ่งขึ้น

๒) การวางแผนสิ่งแวดล้อม การวางแผนสิ่งแวดล้อมในทางปฏิบัติ หมายถึง การให้มีการพิจารณาด้านสิ่งแวดล้อมในการวางแผนเสียแต่ในระยะแรก ทั้งในระดับประเทศและระดับโครงการ โดยให้คำนึงถึงผลดีและผลเสียทางด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนา และนำมาพิจารณา ร่วมกับทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ทั้งนี้ เพื่อช่วยในด้านตัดสินใจของรัฐบาลที่จะได้เห็นผลประโยชน์ส่วนรวมของแผนและโครงการต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

^{๑๗} กนก จันทร์ทอง, สิ่งแวดล้อมศึกษา, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

๓) การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีขอบเขตที่กว้างขวางมากและจะส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ของมนุษย์ในที่สุด โดยการแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมจะเป็นการแก้ปัญหเฉพาะหน้าไม่ได้ จำเป็นต้องมีการวางแผนควบคุมป้องกันไว้แต่เริ่มแรกการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะเป็นวิธีการหนึ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นที่ยอมรับและได้นำมาปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนา ทั้งนี้รวมถึงประเทศไทยด้วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้มีการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และคุณค่าต่าง ๆ ที่มีต่อมนุษย์ที่อาจถูกกระทบกระเทือนเนื่องจากโครงการหรือกิจการนั้น ๆ พร้อมทั้งอธิบายถึงผลกระทบทั้งในทางบวกในแง่การส่งเสริมทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและคุณค่าต่าง ๆ ที่มีต่อมนุษย์ และผลในทางลบในแง่ของการทำลายสิ่งแวดล้อมและคุณค่าต่าง ๆ เพื่อหาทางในการลดผลเสียหายให้เหลือน้อยที่สุด และก่อให้เกิดผลดีที่สุดด้วย

๔) การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมนอกเหนือไปจากงานด้านบริหารทรัพยากรตามโครงการต่าง ๆ ของรัฐ แล้วคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติยังมีหน้าที่รับผิดชอบในการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่มีได้อยู่ในอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานอื่น ซึ่งจะช่วยให้รัฐบาลสามารถกำหนดนโยบายที่ถูกต้อง เพื่อการพัฒนาและป้องกันการเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมควบคู่กันไป งานกำหนดมาตรฐานสิ่งแวดล้อมนี้ จะดำเนินการโดยการกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำที่เหมาะสมกับภาวะเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ตัวอย่าง เช่น การกำหนดมาตรฐานคุณภาพน้ำสำหรับแหล่งน้ำต่าง ๆ ทั่วประเทศ สำหรับเป็นพื้นฐานในการวางแผนการพัฒนา ซึ่งจะรวมถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยการกำหนดมาตรฐานเหล่านี้ จะต้องคำนึงถึงแหล่งที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมและระดับความต้องการที่จะบำบัดน้ำเสีย มาตรฐานคุณภาพน้ำของแต่ละแหล่งน้ำที่สำคัญจะถูกกำหนดขึ้นเพื่อให้การใช้แหล่งน้ำเหล่านี้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจสูงสุด โดยไม่ทำให้คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมเป็นต้นการกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมควรจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และคุณภาพของสุขภาพอนามัยของประชาชนประกอบด้วย

๕) การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมก็เช่นเดียวกับแผนพัฒนาอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องมีการลงทุนทั้งทางด้านกำลังเงินและกำลังคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการที่เป็นของรัฐบาล ดังนั้น การสนับสนุนทางด้านงบประมาณ จึงมีส่วนสำคัญยิ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อมและดังที่กล่าวมาแล้วว่า การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถแยกออกจากกันได้จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญในด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดให้มากยิ่งขึ้น โดยให้มีการประสานงานการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีระบบ โดยอาศัยระบบการบริหารองค์การในการพัฒนาชนบท และให้มีการจัดทำเครื่องมือในการประสานงานจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ข้อมูล แผนที่ ฯลฯ ให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกันเพื่อประโยชน์การดำเนินการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๖) การศึกษาประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาและภัยที่อาจเกิดขึ้นถ้าหากไม่ร่วมมือกันดูแล โดยถ้าหากได้มีการร่วมมือกันทำ การป้องกันและแก้ไข จะเป็นวิธีการในการ

ป้องกันและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ได้ผลดีที่สุด เพราะการเน้นการด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะมาจากรัฐบาลเป็นส่วนใหญ่ การส่งเสริมให้เกิดความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อม และการให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม จึงเป็นพื้นฐานของการจัดการสิ่งแวดล้อม

๗) บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน จะมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จะสำเร็จได้จำเป็นต้องให้ประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนานี้ กล่าว คือประชาชนในท้องถิ่นสามารถกำหนดพื้นฐานอันมีส่วนร่วมช่วยให้โครงการดำเนินการต่อไปได้ ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างจิตสำนึกและทัศนคติให้กับประชาชนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐต้องกระทำ

สรุปได้ว่า กฎระเบียบหรือมาตรการควบคุม การวางแผน การสนับสนุนด้านงบประมาณ การศึกษาประชาสัมพันธ์ และองค์กรเอกชนและองค์กรประชาชน ล้วนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อม^{๑๘}

๒.๑.๖ ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคน พืช และสัตว์การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน เช่น ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคใต้ แต่ละภาคมีความแตกต่างกัน การที่แต่ละท้องถิ่นมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างกัน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยน และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในการนำมาใช้และประกอบเศรษฐกิจ

ขัณฑล สุนทรวงษ์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

(๑) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต มีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น น้ำ ใช้เพื่อการบริโภคและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ อากาศ ใช้เพื่อการหายใจของมนุษย์และสัตว์ ดินเป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตบนบก แสงแดดให้ความร้อน และช่วยในการสังเคราะห์แสงของพืช

(๒) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพจะช่วยปรับให้สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมันได้ ช่วยให้ปลาอาศัยอยู่ในน้ำที่ลึกมาก ๆ ได้ ช่วยให้ต้นกระบองเพชรดำรงชีวิตอยู่ในทะเลทรายได้

(๓) สิ่งมีชีวิตจะเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ หากปรับตัวไม่ได้ก็จะอพยพไปอาศัยอยู่ที่อื่น

(๔) สิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น เมื่อสัตว์กินพืชมีจำนวนมากเกินไป พืชจะลดจำนวนลง อาหารและที่อยู่อาศัยจะขาดแคลน เกิดการ

^{๑๘} จูไร ทัพวงษ์, **การจัดการสิ่งแวดล้อม**: สิ่งท้าทายมนุษยชาติ, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องมนุษยกับสิ่งแวดล้อม, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๓๑-๓๒.

แก่งแย่งกันสูงขึ้น ทำให้สัตว์บางส่วนตายหรือลดจำนวนลง ระบบนิเวศก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลอีกครั้งหนึ่ง

(๕) สิ่งแวดล้อมจะกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมในแง่ของการถ่ายทอดพลังงานระหว่างผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้ย่อยสลายในแง่ของการอยู่ร่วมกันเกื้อกูลกัน หรือเบียดเบียนกัน^{๑๙}

บุญธรรม จิตไธสง กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมพอสรุปได้ ดังนี้

(๑) มนุษย์ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ (วัตถุดิบ) เพื่อการดำรงชีวิตโดยตรง เช่น ใช้เป็นอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและนันทนาการ

(๒) มนุษย์ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องผ่อนแรงเครื่องจักร เครื่องยนต์ ตลอดจนเครื่องอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่เป็นวัตถุดิบและเป็นเครื่องมือเครื่องใช้มีประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจอย่างมาก ทั้งในขั้นการผลิตและการกระจายผลผลิต

(๓) ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยในการรักษาสมดุลแห่งธรรมชาติให้คงอยู่อย่างเหมาะสม ทั้งนี้เพราะว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีการผุพัง และเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์หรือกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งอาศัยสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม โดยกระบวนการธรรมชาติทั้งการสร้าง และการทำลายไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้สิ่งแวดล้อมดำรงอยู่อย่างเหมาะสม หากธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง มีมากผิดปกติ หรือลดน้อยลงอย่างผิดปกติ ย่อมทำให้เกิดการเสียดุลแห่งธรรมชาติและจะมีผลเสียหาย หรือกระทบกระเทือนต่อทรัพยากรอย่างอื่น ๆ เช่น ถ้าป่าไม้ถูกทำลายก็ส่งผลทำให้อากาศร้อน ฝนแล้ง ตลอดจนน้ำในแม่น้ำลำคลองเหือดแห้ง แต่เมื่อถึงฤดูฝน ฝนตกก็เกิดน้ำท่วม ดินถูกชะล้างพังทลาย บรรดาสัตว์จะลดจำนวนลงทั้งสัตว์บก และสัตว์น้ำ เช่น นกถูกทำลายจนเหลือจำนวนน้อยลง แมลงก็จะมีจำนวนมากขึ้น เพราะไม่มีนกทำลาย แมลงและหนูก็จะไปทำลายพืชพันธุ์ธัญญาหารของมนุษย์ เป็นต้น^{๒๐}

จากที่ได้กล่าวมาเกี่ยวกับความสำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อม พอสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกประเภท โดยมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกันเกี่ยวโยงกันเป็นลูกโซ่ อย่างมีความสมดุล ถ้าขาดความสมดุล ก็จะส่งผลเสียต่อสิ่งมีชีวิตทุกประเภทเช่นกัน

๒.๑.๗ การจัดการสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐

นโยบายแห่งรัฐที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมได้นำแนวคิดตามหลักการเดิมที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาบัญญัติไว้โดยในบางกรณีได้ขยายสิทธิของประชาชนเพิ่มมากขึ้น

^{๑๙} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๑๒.

^{๒๐} บุญธรรม จิตไธสงค์, (ม.ป.ป.), นันทนาการทางการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท), หน้า ๕.

๑) สิทธิของชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

มาตรา ๖๖ บัญญัติว่า “บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล และยั่งยืน” คงหลักการเดิมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยเพิ่มให้ชุมชนและชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิรวมตัวกันในการอนุรักษ์และบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

๒) สิทธิของบุคคลในการมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีมีคุณภาพ และมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

มาตรา ๖๗ บัญญัติว่า “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติ และต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของคนย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง”

หลักการดังกล่าวได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้ว แต่ตัดคำว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ออกเพื่อให้สามารถใช้สิทธิได้โดยทันที และยังกำหนดคุ้มครองสิทธิของประชาชนที่อาจได้รับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในการให้องค์กรอิสระศึกษาด้านสุขภาพในโครงการที่มีผลกระทบต่อสุขภาพก่อนจึงจะดำเนินการได้

๓) สิทธิของบุคคลในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารสาธารณะ และการแสดงความคิดเห็นโดยวิธีประชาธิปไตย

มาตรา ๕๖ “บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับทราบและเข้าถึงข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น เว้นแต่การเปิด

เผยแพร่ข้อมูลหรือข่าวสารนั้นจะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความปลอดภัยของประชาชน หรือส่วนได้เสียอันพึงได้รับความคุ้มครองของบุคคลอื่น หรือเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

มาตรา ๕๗ “บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปประกอบการพิจารณาในเรื่องดังกล่าว

การวางแผนพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ การวางผังเมือง การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการออกกฎที่อาจมีผลกระทบต่อส่วนได้เสียสำคัญของประชาชน ให้รัฐจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึงก่อนดำเนินการ^{๒๑}

จากที่ได้กล่าวมาเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีการให้สิทธิแก่ชุมชนในท้องถิ่นเดิมสามารถบำรุงรักษาและนำไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ตามตรา ๖๖ ได้บัญญัติว่า มาตรา ๖๖ บัญญัติว่า “บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสิทธิของบุคคลในการมีชีวิตรอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีมีคุณภาพ และ มีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมพร้อมทั้งสิทธิของบุคคลในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารสาธารณะและการแสดงความคิดเห็นโดยวิธีประชาธิปไตย

๒.๑.๘ ปัจจัยส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อม

การจัดการสิ่งแวดล้อมให้บรรลุเป้าหมายได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ มาสนับสนุนดังต่อไปนี้

๑) กฎหมาย ซึ่งมีส่วนช่วยการดำเนินงานสะดวกขึ้น กฎหมายที่สำคัญ ได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ ตลอดจนกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒) การวางแผนสิ่งแวดล้อม เป็นการวางแผนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

^{๒๑}มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะนิติศาสตร์, ข้อเสนอในการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตมาบตาพุดและจังหวัดระยอง, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓ - ๒๔.

๓) การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม เป็นปัจจัยที่สำคัญในการตัดสินใจดำเนินการในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม

๔) การกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบเปรียบเทียบคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป^{๒๒}

สรุปได้ว่า แนวคิดทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นขั้นตอนการวางแผน และสร้างจิตสำนึกส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมปรับปรุงและแก้ไขกฎหมาย การกำหนดเขตการใช้ที่ดินให้เหมาะสม การพัฒนาจะเกิดควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีได้นั้นต้องเริ่มที่การพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา.

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับนิเวศวิทยา

คำว่านิเวศวิทยาตรงกับภาษาอังกฤษว่า Ecology มาจากภาษากรีก ๒ คำ คือ Okios แปลว่าบ้านหรือที่อยู่อาศัย และ Logos แปลว่า ศาสตร์ที่เป็นเหตุเป็นผล จึงให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่าเป็นศาสตร์ที่เป็นเหตุเป็นผลว่าด้วยสิ่งมีชีวิต ณ ถิ่นที่มันอาศัยอยู่ The Study Of Organisms At Home โดยทั่วไปใช้ในความหมายที่อธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตหรือกลุ่มของสิ่งมีชีวิตต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่มันดำรงชีวิต

คำว่านิเวศวิทยาได้เริ่มใช้โดย แอนด์ ไฮน์ริช เฮคเคิล (Emst Heinrich Haekel) นักชีววิทยาชาวเยอรมันในปี ค.ศ. ๑๘๖๙ ได้ให้ความหมายคำว่านิเวศวิทยา ในความหมายของการสืบสวนสอบสวน สังเกต ความสัมพันธ์ทั้งมวลของสัตว์ต่อสิ่งแวดล้อมของมันทั้งที่เป็นอนินทรีย์สารและอินทรีย์สารและทั้งที่เป็นการสัมผัสโดยตรงและโดยอ้อม ในระยะต่อมาคำว่านิเวศวิทยาได้นำมาใช้ทั้งการศึกษาเกี่ยวกับพืชและสัตว์ นิเวศวิทยาจึงกลายเป็นศาสตร์สาขาใหม่ที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในความหมายของศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ ความหมายของนิเวศวิทยามีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายดังนี้^{๒๓}

Academic Press Dictionary of Science and Technology ได้ให้ความหมายของ Ecology ว่าเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์ชีวภาพ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นกับกลุ่มสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

The Institute of Ecosystem Studies ให้ความหมาย Ecology ว่าเป็นการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับกระบวนการที่มีอิทธิพลต่อการกระจาย และความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งมีชีวิต การมีปฏิสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิต และรวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของการผสมผสานของพลังงานและสารต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งมีชีวิต^{๒๔}

^{๒๒} กนก จันทร์ทอง, สิ่งแวดล้อมศึกษา, หน้า ๑๐๖.

^{๒๓} อมรรรัตน์ วีระสัมฤทธิ์, พื้นฐานวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๔} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๒.

ราชบัณฑิตยสถาน ได้บัญญัติศัพท์คำว่า นิเวศวิทยา (Ecology) หมายถึง วิชาศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่มีชีวิตกับถิ่นที่อยู่ และสิ่งแวดล้อม หรืออาจหมายรวมถึงการศึกษาเกี่ยวกับการดัดแปลงวัฒนธรรมของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม^{๒๕}

Brewer กล่าวถึงความหมายพื้นฐานของ “นิเวศวิทยา” ว่าหมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสิ่งที่มีชีวิตกับสิ่งที่มีชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่มีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม^{๒๖}

อุทิศ ภูอินทร์ ได้รวบรวมการกำหนดความหมายของ นิเวศวิทยา โดยนักวิชาการสาขาวิชาต่าง ๆ และได้กำหนดความหมายไว้ว่า นิเวศวิทยา หมายถึง ศาสตร์ที่ต้องใช้ความรู้พื้นฐานของลักษณะคุณสมบัติ และองค์ประกอบของสมาชิกในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบของสังคมที่มีชีวิตกับส่วนประกอบของสังคมที่ไม่มีชีวิต และมีความแม่นยำในการทำนายผลในอนาคต เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลง^{๒๗}

นิตยา เลาหะจินดา ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่า หมายถึง การศึกษาถึงความสัมพันธ์ของสัตว์และพืชที่มีต่อกันและรวมถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมด้วย^{๒๘}

เกษม จันทรแก้ว ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่า หมายถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมต่อสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งที่มีชีวิตต่อสิ่งที่มีชีวิต หรือสิ่งไม่มีชีวิตต่อสิ่งไม่มีชีวิต หรือสิ่งไม่มีชีวิตต่อสิ่งมีชีวิตก็ได้ ดังนั้นหากมองในภาพรวมแล้วจึงเป็นการศึกษาทั้งหมด หรือรูปแบบของความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งแวดล้อมต่อสิ่งแวดล้อม^{๒๙}

อุแก้ว ประกอบไวยาทยกิจ ปิเวอร์ ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่า หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อม^{๓๐}

จิรากร คชเสนี ได้อ้างถึงโอดัม ว่าได้ให้คำจำกัดความของนิเวศวิทยาไว้ว่า หมายถึง การศึกษาสิ่งมีชีวิตในบริเวณที่อยู่อาศัยโดยเน้นการรวมเบ็ดเสร็จหรือรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม^{๓๑}

^{๒๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุคส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕.

^{๒๖}R. Brewer, *Environmental of Ecology*, Saunders College Publishing, London, 1988.

^{๒๗}อุทิศ ภูอินทร์, *นิเวศวิทยา คณะวนศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๕-๖.

^{๒๘}นิตยา เลาหะจินดา, *นิเวศวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร: บุรพาสาน์, ๒๕๒๘), หน้า ๕๗.

^{๒๙}เกษม จันทรแก้ว, *วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๗๑.

^{๓๐}อุแก้ว ประกอบไวยาทยกิจ ปิเวอร์, *มนุษย์-ระบบนิเวศและสภาพนิเวศในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

^{๓๑}จิรากร คชเสนี, *หลักนิเวศวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐.

สนธิ อักษรแก้ว อธิบายว่า นิเวศวิทยาเป็นวิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันนี้หมายถึงเป็นการศึกษาอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อชีวิต และในขณะเดียวกันก็เป็นการศึกษาว่าสิ่งมีชีวิตมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมในขณะนั้นพ้องกันด้วย^{๓๒}

มนัส สุวรรณ ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่า เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม โดยจะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทั้งชีวภาพ และกายภาพ กับประชากรหรือชุมชนของสิ่งมีชีวิต^{๓๓}

สนธิ อักษรแก้ว สรุปความหมายไว้ว่า นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน (Interrelationship) ระหว่างสิ่งมีชีวิต (Organisms) กับสิ่งแวดล้อม (Environment) ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันนี้ หมายถึง เป็นการศึกษาถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อสิ่งมีชีวิตด้วยกัน และในขณะเดียวกันก็ศึกษาถึงสิ่งมีชีวิตที่มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมในขณะนั้นด้วย

อนึ่ง เมื่อพิจารณาการกำหนดนิยามความหมายของ นิเวศวิทยา ในภาพรวมแล้วสามารถสรุปได้ว่า นิเวศวิทยา หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต ตลอดจนปัจจัยด้านกายภาพ และชีวภาพที่มีผลต่อความเป็นอยู่ของสิ่งมีชีวิต ตลอดจนศึกษาอิทธิพลของสิ่งมีชีวิตต่อปัจจัยต่าง ๆ เหล่านั้น โดยการศึกษาเช่นนี้ จะให้ความสำคัญกับโครงสร้าง และหน้าที่ของสิ่งมีชีวิต และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต และสิ่งแวดล้อมภายในขอบเขตพื้นที่ที่กำหนดขึ้น.^{๓๔}

๒.๒.๑ ทฤษฎีทางนิเวศวิทยา

ความรู้ทางทฤษฎีทางนิเวศวิทยาเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญอันจะนำไปสู่การสร้างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมที่เด่นชัดและมีขั้นตอน อันประกอบด้วย

๑) คุณค่าทางนิเวศวิทยา (Ecological Values) หมายถึง ภาวะของสิ่งแวดล้อมที่อยู่กันเป็นระบบนั้นอยู่ในภาวะสมดุล (Balancing) ภาวะเตือนภัย (Warning) เสี่ยงภัย (Risky) และวิกฤต (Critical) ด้วยการใช้ตัวดัชนีดังนี้

๑.๑) ดัชนีโครงสร้างหมายถึงการใช้โครงสร้างทั้ง ๔ ตัวได้แก่

(๑) ชนิดของสรรพสิ่ง หมายถึง จำนวนสิ่งแวดล้อม ที่อยู่ในระบบนั้น ๆ มีจำนวนเท่าใด เบี่ยงเบนจากค่ามาตรฐาน/ค่าธรรมชาติที่เคยมีหรือไม่ในภาวะสมดุล เตือนภัย เสี่ยงภัยหรือวิกฤต

^{๓๒} สนธิ อักษรแก้ว, ป่าชายเลน นิเวศวิทยาและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์ไทอิงค์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐.

^{๓๓} มนัส สุวรรณ, นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๓๔} สนธิ อักษรแก้ว, นิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

(๒) ปริมาณแต่ละชนิดของสิ่งแวดล้อม มีมากน้อยกว่าค่ามาตรฐาน/ค่าธรรมชาติในภาวะสมดุล เตือนภัย เสี่ยงภัย หรือวิกฤต

(๓) สัดส่วนระหว่างขนาด/อายุ และระหว่างชนิด หมายถึง สัดส่วนที่ปรากฏอยู่ของสิ่งแวดล้อมนั้นตั้งแต่ขนาดเล็กถึงใหญ่หรืออายุน้อยจนถึงอายุมาก มีสัดส่วนอย่างไร แตกต่างไปจากค่ามาตรฐาน/ค่าธรรมชาติ ในทำนองเดียวกันที่มีสัดส่วนระหว่างชนิดสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร อยู่ในภาวะสมดุล เตือนภัย หรือวิกฤต

(๔) การกระจายตัวของสิ่งแวดล้อม หรือความหนาแน่นของสิ่งแวดล้อม นั้นอยู่ในภาวะสมดุล เตือนภัย เสี่ยงภัยหรือวิกฤต

ดัชนีโครงสร้างทั้ง ๔ ตัวนี้ เป็นดัชนีที่ต้องอาศัยตัวดัชนีสิ่งแวดล้อมเฉพาะมาสนับสนุนให้เห็นภาพที่เป็นรูปธรรม เช่น ป่าไม้ จะประกอบด้วยชนิดพันธุ์ไม้ หลากหลายชนิด มีสัดส่วนระหว่างชนิดเท่าไรและสัดส่วนของขนาดแต่ละชนิดเป็นอย่างไร เป็นต้น ตัวอย่างที่นิยมแสดงข้อมูล ได้แก่ สัดส่วนระหว่างขนาดไม้ คือ ไม้ใหญ่ต่อไม้หนุม ต่อลูกไม้ต่อกล้าไม้จะเป็นสัดส่วนที่ให้เห็นรูปตัวแอล (L-shaped curve) ในภาวะธรรมชาติ ส่วนระหว่างชนิดมักจะใช้ไม้ชอบแสงต่อไม้ต่อการร่มเงาต่อไม้พื้นล่างต่อไม้เลื้อยในธรรมชาติอาจเป็น ๑๐:๔:๒:๑ เป็นต้น ในธรรมนองเดียวกันสัดส่วนของเมืองที่ดีจะมีสัดส่วนของที่พักอาศัยต่อถนนต่อพื้นที่นันทนาการ เป็น ๗๐:๒๐:๑๐ เป็นต้น อย่างไรก็ตามนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่จะนำไปสู่การสร้างความเข้าใจในการกำหนดแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยใช้โครงสร้างของระบบเป็นตัวนำต่อไป

๒) คุณภาพการทำงาน (Function Quality) หมายถึงการใช้ผลิตผลของการทำงานของระบบเป็นตัววัดผลของการจัดการ โดยใช้หลักการพื้นฐานทางนิเวศวิทยา ตัวคุณภาพที่ใช้เพื่อชี้ว่าภาวะแวดล้อมใดที่จัดการนั้นอยู่ในภาวะสมดุล เตือนภัย เสี่ยงภัย หรือวิกฤต สามารถแสดงได้จากตัวดัชนีต่อไปนี้

๒.๑) ปริมาณผลผลิตจากระบบการผลิตหรือหน่วยแปรเปลี่ยน (Conversion Unit) โดยมากมักจะใช้น้ำหนัก ปริมาตร หรือจำนวนแสดงค่าผลิตผลดังกล่าว เช่น สวนมะม่วงที่ให้ผลผลิตปีละ ๑๐ ตัน/ไร่ สวนทุเรียนให้ผลผลิต ๓๐ ตัน/ไร่ ป่าไม้ให้ผลผลิต ๒ ลูกบาศก์เมตร/เฮกแตร์ เป็นต้น

๒.๒) การเคลื่อนที่ (Movement) หมายถึง การเคลื่อนที่ของสิ่งแวดล้อมอาจเป็นการเลื่อนไหล การเจริญเติบโต การดิน การลดจำนวน ฯลฯ เป็นต้น

๒.๓) การสืบพันธุ์/การขยายจำนวน (Regeneration/Reproduction) เป็นการชี้ให้เห็นถึงสมรรถนะการขยายพันธุ์ทั้งจำนวน และ/หรืออัตราการเกิดเหล่านี้ เป็นต้น

๒.๔) การแสดงเอกลักษณ์ หมายถึง การบ่งชี้ให้เห็นว่า สิ่งแวดล้อมนั้นแสดงเอกลักษณ์เฉพาะเช่น สี รูปทรงลวดลาย พลังอำนาจ ฯลฯ เหล่านี้เป็นผลิตผลจากการทำงานของระบบทั้งสิ้น

ตัวดัชนีคุณภาพการทำงานของระบบสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาทั้งหมด ๔ กลุ่มนี้ เป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น ยังมีอีกหลายรูปแบบที่ผู้ศึกษาต้องนำมาผสมผสานและสร้างความเข้าใจที่จะนำไปสู่

การประเมินความสมดุล การเตือนภัย การเสี่ยงภัยและภาวะวิกฤต โดยเปรียบเทียบกับค่ามาตรฐาน/ค่าธรรมชาติ หรือค่าที่ควรยอมรับได้ของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ^{๓๕}

๒.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกฎทางนิเวศวิทยา

ความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่มีองค์ประกอบและหน้าที่ร่วมกันอย่างสมดุลสม่ำเสมอ มีการเปลี่ยนแปลงหรือผิดแผกไปจากสภาวะปกติตามธรรมชาติน้อยมาก เป็นเพราะในระบบนิเวศที่เป็นธรรมชาตินั้นมีการปรับปรุงซ่อมแซม (Self-maintenance) และมีการกำหนดกฎเกณฑ์ (Self-Regulation) ในตัวระบบเองได้อย่างเบ็ดเสร็จซึ่งกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่ได้จากการศึกษาในวิชานิเวศวิทยาที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

๑) แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยจำกัด (Concept of Limiting Factor) หมายถึงปัจจัยใด ๆ ก็ตามที่ควบคุมหรือจำกัดการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิตอันประกอบไปด้วยปัจจัยเกี่ยวกับภูมิอากาศ (Climative Factor) ปัจจัยเกี่ยวกับดิน (Edaphic) ปัจจัยทางกายภาพ (Physiographic) และปัจจัยเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต (Biotic Factor)

๒) แนวคิดเกี่ยวกับ Shelford's Law of Tolerance เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงปัจจัยที่ควบคุมให้สิ่งมีชีวิตอยู่ได้ ในช่วงระหว่างน้อยที่สุดและมากที่สุด สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดจะมีช่วงของความทนทานต่อสิ่งแวดล้อมได้มากน้อยแตกต่างกัน ช่วงของความทนทานได้ของสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยช่วงที่เหมาะสมที่สามารถอาศัยอยู่ได้อย่างปกติสุข และช่วงวิกฤตที่อาจอยู่ได้แต่ไม่ดีเท่าช่วงที่เหมาะสม

๓) แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยทดแทน (Concept of Compensating Factor) เมื่อสิ่งแวดล้อมมีข้อจำกัดสิ่งมีชีวิตที่เจริญเติบโตได้ แสดงว่าสิ่งมีชีวิตนั้นมีปัจจัยอื่นทดแทนในสภาพที่จำกัดนั้น ๆ ได้ เช่น พืชที่ขึ้นในทะเลทรายซึ่งมีน้ำเป็นปัจจัยจำกัด ต้นกระบองเพชรจึงต้องปรับให้มีใบเป็นแค่นาม เพื่อลดการคายน้ำ เป็นต้น

๔) แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยร่วมกัน (Concept of the Holocenotic Environmental) เป็นปัจจัยที่เมื่อสิ่งแวดล้อมได้รับปัจจัยเหล่านั้นแล้ว ทำให้เร่งการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิตอย่างรวดเร็ว หรือดีกว่าที่สิ่งมีชีวิตนั้นได้รับเพียงปัจจัยเดียว เนื่องจากปัจจัยที่สิ่งมีชีวิตรับไปหลาย ๆ ปัจจัยนั้นเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และในทางตรงข้ามตัวปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ไม่เกื้อกูลซึ่งกันและกันอาจทำให้อัตราการเจริญเติบโตลดลงได้เช่นกัน^{๓๖}

๒.๒.๓ การศึกษาสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานนิเวศวิทยา

วิถีในการรักษาสุขภาพสมดุลของระบบนิเวศในธรรมชาติ เป็นหัวใจสำคัญของการทำความเข้าใจเพื่อนำไปใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มตั้งแต่ความเข้าใจในความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์แบบง่าย และมีความสลับซับซ้อนกันมากขึ้น ในระบบนิเวศตาม

^{๓๕} เกษม จันทรแก้ว, การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน, หน้า ๘๖-๘๗.

^{๓๖} คณะกรรมการวิชาสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและชีวิต ศูนย์วิชาการบูรณาการ หอสมุดวิทยาศาสตร์ทั่วไป, สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑.

ธรรมชาติได้แสดงให้เห็นแล้วว่าไม่มีสิ่งใดอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้โดยไม่พึ่งพาหรืออาศัยสิ่งอื่น ๆ ดังนั้นเมื่อจะทำการศึกษาสีงแวดล้อมใดก็ตาม ทศนคติเริ่มแรกต้องพยายามหาความสัมพันธ์ของสิ่งรอบข้างของสิ่งแวดล้อมนั้นให้ได้ การมองเห็นภาพความสัมพันธ์ของสิ่งรายรอบได้เป็นระบบ (System) จะทำให้การศึกษาสีงแวดล้อมชัดเจนมากยิ่งขึ้นว่าการจัดการควรดำเนินการในส่วนไหนของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งใด หรือควรจะดำเนินการจัดการกับสิ่งใดเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องเพื่อให้ส่วนที่เหลือทำหน้าที่ต่อไปได้อย่างสมดุล

เนื่องจากความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบนั้น มีความเกี่ยวเนื่องต่อกันไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น ในการศึกษาสิ่งแวดล้อมจึงจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตของการศึกษาเช่นเดียวกับนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นศาสตร์ของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม และสิ่งมีชีวิตด้วยกันเอง ยังได้จัดแบ่งระดับของการศึกษาไว้ถึง ๓ ระดับด้วยกันคือ ระดับประชากร (Population) ระดับสังคม (Community) และระบบนิเวศ (Ecosystem) ทั้งนี้ทั้งนั้นการศึกษาจะพิจารณาในระดับใดก็ขึ้นอยู่กับความจำเป็นและความสำคัญของการศึกษา ดังเช่น ในช่วงสมัยศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นยุคที่นักวิทยาศาสตร์พยายามแสวงหาความจริงของธรรมชาติ ต้องการทราบว่าด้วยเหตุใดดวงอาทิตย์จึงให้ความร้อนได้ตลอดเวลา จึงได้วิเคราะห์ว่าดวงอาทิตย์มีธาตุอะไรอยู่บ้าง หลังจากค้นพบว่าธาตุส่วนใหญ่ในดวงอาทิตย์ คือ ไฮโดรเจน และฮีเลียม นักวิทยาศาสตร์ได้วิเคราะห์ต่อไปจนค้นพบว่าอะตอมของไฮโดรเจนจำนวน ๒ อะตอมจะรวมตัวกันเข้าเป็นฮีเลียม และปล่อยความร้อนออกมาซึ่งเป็นความร้อนของดวงอาทิตย์นั่นเอง วิธีการศึกษาดังกล่าวเป็นการศึกษาแยกเรื่องที่ต้องการแสวงหาความจริงเป็นส่วนย่อย ๆ แล้วค่อยพิจารณาทีละส่วน จากนั้นจึงนำมารวมกันใหม่ อันเป็นวิธีที่เรียกว่า “Inductionism” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาเริ่มต้นจากระดับประชากร และต่อมาก็เป็นระดับสังคม นั่นเอง สำหรับการศึกษาในระดับระบบนิเวศ ที่เป็นการมองภาพรวมของเรื่องนั้น ๆ เรียกว่า “Wholism”

การพิจารณาหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ก็สามารถพิจารณาได้จากกลไกการรักษาความสมดุลในระบบนิเวศตามธรรมชาติ กล่าวคือ ในระบบของสิ่งแวดล้อมย่อมต้องมีองค์ประกอบ (Structure) หลากหลายที่ทำหน้าที่ (Function) แตกต่างกันไปเพื่อรักษาความสมดุล ดังนั้น หากพิจารณาได้ว่าสิ่งแวดล้อมมีองค์ประกอบใดบ้าง และแต่ละองค์ประกอบมีการทำหน้าที่เป็นอย่างไร การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงไม่ได้เป็นเรื่องที่ยาก ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวที่ได้แยกแยะให้เห็นองค์ประกอบและหน้าที่ขององค์ประกอบจะบอกได้ว่าเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ เกิดขึ้นเนื่องจากความบกพร่องขององค์ประกอบหรือเป็นเพราะการทำหน้าที่ขององค์ประกอบไม่สมบูรณ์ นอกจากนี้ องค์ประกอบในระบบนิเวศ ที่ต่างมีหน้าที่และกิจกรรมที่ดำเนินไปนั้นแต่ละวินาทีมีปัจจัยของภาวะการอยู่ร่วมกันหรือมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างไร องค์ประกอบหนึ่งอาจเป็นปัจจัยจำกัดของการทำหน้าที่ของอีกองค์ประกอบหนึ่ง ดังนั้น การเข้าไปในภาวะการอยู่ร่วมกันแล้ว จะทำให้เป็นสิ่งที่จำเป็นในการศึกษาสีงแวดล้อมเนื่องจากสามารถทราบได้ว่าการขาดไป

หรือการเพิ่มขึ้นขององค์ประกอบใด ๆ ในระบบนิเวศนั้น ๆ จะมีผลหรือไม่ต่อการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของสิ่งแวดล้อม หรือในระบบนิเวศนั้น^{๓๗}

๒.๒.๔ นิเวศวิทยากับสิ่งแวดล้อม

ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมีรากฐานมาจากวิชานิเวศวิทยาในทางทฤษฎี ระบบสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ เช่น ระบบสิ่งแวดล้อมของสัตว์ป่า ระบบสิ่งแวดล้อมของพืช ระบบสิ่งแวดล้อมของดิน ระบบสิ่งแวดล้อมของน้ำ ทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่าไม้ แต่ในทางปฏิบัติระบบนิเวศมีความหมายเหมือนกับระบบสิ่งแวดล้อม โดยทั่วไปสิ่งแวดล้อมทั้งหลายมักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ภายในกลุ่มจะแสดงเอกลักษณ์ออกมาจนจำแนกได้ว่าสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นระบบอะไร ภายในกลุ่มอาจมีองค์ประกอบย่อยหลาย ๆ องค์ประกอบ และมีการทำหน้าที่ร่วมกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าสิ่งแวดล้อมจะอยู่รวมกันเป็นสังคม สิ่งแวดล้อมเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันหรือมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นเสมอ การที่จะเรียนรู้ว่าสิ่งแวดล้อมเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไรผู้เรียนต้องศึกษาจากวิชานิเวศวิทยา เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจสภาพธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ภาวะมลพิษ และพฤติกรรมของสิ่งแวดล้อมดียิ่งขึ้น อีกทั้งยังสามารถนำความรู้ไปใช้ในการทำงานสิ่งแวดล้อมได้

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างมากที่การเรียนรู้ศาสตร์ทางนิเวศวิทยา จะต้องเรียนเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเฉพาะอย่างด้วย เช่น นิเวศวิทยาทางทะเล (Marine Ecology) นิเวศวิทยาของพืช (Plant Ecology) นิเวศวิทยาของสัตว์ (Animal Ecology) นิเวศวิทยาของแมลง (Soil Ecology) นิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology) นอกจากนี้ยังมีศาสตร์ประยุกต์ทางนิเวศวิทยาอีกหลายศาสตร์ แต่ไม่ได้มีการระบุให้ทราบแน่ชัดว่าแยกออกมาจากวิชานิเวศวิทยา เช่น ประชากรศาสตร์ มลพิษสิ่งแวดล้อม^{๓๘}

๒.๒.๕ นิเวศวิทยากับสังคมมนุษย์

ผลจากการสนับสนุนการศึกษาวิจัยทางด้านนิเวศวิทยาที่ผ่านมา ทำให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับโครงสร้างและกระบวนการทำงานของระบบนิเวศมีการศึกษากันกว้างขวางขึ้น กระบวนการหนึ่งที่สัมพันธ์กับโครงสร้างของระบบนิเวศ และเป็นเป้าหมายของการศึกษาก็คือ การหมุนเวียนของสสารและการถ่ายทอดพลังงาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้ระบบยังคงอยู่ได้อย่างปกติ ซึ่งสสารและพลังงานก็คือทรัพยากรของระบบนิเวศนั้น ๆ อันก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านของการรักษาสมดุลธรรมชาติ ความรู้ทางนิเวศวิทยาสามารถนำมาสังเคราะห์ใช้กับการจัดการทรัพยากรในสังคมมนุษย์ อันมีจุดมุ่งหมายไปสู่ความยั่งยืน (Sustained Yield) หลังจากการพัฒนาในระบบนิเวศมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สังคมมนุษย์มักเน้นการนำพลังงานที่หาได้ไปใช้เพื่อการสร้างผลผลิต ถ้าเน้นไปที่การเก็บรักษาทรัพยากร พลังงานที่ใช้เพื่อการสร้างผลผลิตก็ย่อมน้อย หรือในทางกลับกันถ้าเน้นที่การสร้างผลผลิต พลังงานที่จะเหลือเพื่อการรักษาสภาพปกติ

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๓๘} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๕๐.

ก็ย่อมต้องน้อยเช่นกัน มนุษย์คุ้นเคยกับการกระตุ้นสร้างผลผลิตให้สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนลืมไปว่า บางครั้งมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคเท่านั้น มนุษย์ยังจำเป็นต้องมีอากาศที่สะอาดปราศจากมลพิษ น้ำที่มีคุณภาพเหมาะสมต่อการกินการใช้ในการ กิจกรรมต่าง ๆ โลกจำเป็นต้องมีส่วนของพื้นที่ที่สมดุลกันระหว่างการทำหน้าที่สร้างผลผลิต และการรักษาสภาวะปกติ สังคมมนุษย์ได้เลือกเทคโนโลยีมาเป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต เพื่อควบคุม ธรรมชาติและดัดแปลงสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์เอง นิเวศวิทยาซึ่งเป็นศาสตร์ที่ ศึกษาความเชื่อมโยงเกี่ยวพันระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ได้พยายามทำหน้าที่แก้วิกฤติที่เกิดขึ้น เพื่อ ป้องกันความผิดปกติไม่ให้เกิดขึ้น เปรียบเสมือนกับการสาธารณสุขในปัจจุบันที่เน้นการป้องกัน มากกว่าการรักษา เพื่อให้โรคที่จะเกิดขึ้นลดลงหรือไม่เกิดขึ้นเลย ดังนั้น หลักการและกฎเกณฑ์ทาง นิเวศวิทยาที่มีในปัจจุบันและที่จะทำการศึกษาค้นคว้าให้กระจ่างขึ้นมาในอนาคต จะมีส่วนสำคัญยิ่งใน การออกแบบสังคมโลกที่ยั่งยืนระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ชาติ^{๓๙}

๒.๒.๖ นิเวศวิทยากับปัญหาสิ่งแวดล้อม

จากความหมายของนิเวศวิทยาที่ไว้โดย Miller ว่าเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของ สิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่าสิ่งมีชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ ออก หากนิเวศวิทยามีปัญหาย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วย กล่าวคือในระบบนิเวศที่สิ่งมีชีวิตกับ สิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน เมื่อสภาวะแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปบ้าง สิ่งมีชีวิต ก็สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ได้ไม่ยากนัก เพราะธรรมชาติที่มีความ หลากหลายนั้นมีทรัพยากรให้สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระบบเลือกใช้มาทดแทนกันได้ แต่ถ้ามนุษย์นำทรัพยากร มาใช้มากเกินไป จนเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมถึงขั้นเกิดเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ก็จะทำให้เกิดการขาดความสมดุลในระบบนิเวศ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบ นิเวศของป่า ดิน และน้ำ ซึ่งแต่ละระบบต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน และในที่สุดก็จะก่อให้เกิด ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ฝนแล้ง หรือน้ำท่วมขึ้น โดยทฤษฎีของนิเวศวิทยาสามารถชี้ให้เห็นได้ว่าระบบ นิเวศจะอยู่ในสภาวะสมดุลได้ จะต้องมีความเหมาะสมขององค์ประกอบครบและได้สัดส่วนซึ่งกันและกัน รวมทั้งแต่ละองค์ประกอบจะต้องทำหน้าที่ (Function) ตามปกติด้วย หากมีระดับที่ไม่ได้สัดส่วนกัน แล้วจะก่อให้เกิดปัญหาการทำงานของแต่ละสรรพสิ่ง อาจทำให้ระบบเข้าสู่ขั้นสภาวะถูกทำลาย (Destruction State) อาจมีลำดับขององค์ประกอบขั้นใดขั้นหนึ่งน้อยเกินไปหรือมีมากเกินไป ไม่ใกล้เคียง สัดส่วนซึ่งกันและกัน การปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ จะทำให้สิ่งแวดล้อมเกิดสภาวะสมดุลได้ มนุษย์จำเป็นต้องเข้าไปดำเนินการบางอย่างเพื่อช่วยเหลือธรรมชาติ เช่น ธรรมชาติจะมีการขุดเซย หรือมีปัจจัยบางอย่างควบคุมกันเอง มนุษย์เป็นเพียงผู้กระตุ้นให้เกิดภาวะการเพิ่ม หรือลดลงของ ปริมาณทรัพยากรระบบก็อาจเกิดภาวะสมดุลขึ้นได้^{๔๐}

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕-๖๖.

๒.๒.๗ นิเวศวิทยาเชิงพุทธ

จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับนิเวศวิทยานี้จำกัดขอบข่ายอยู่เฉพาะในหลักคำสอนบางอย่างของพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับหลักการทางนิเวศวิทยา โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเปิดเผยให้ทราบว่า พุทธศาสนาได้กล่าวถึงแบบอย่างความเป็นอยู่ของมนุษย์และธรรมชาติโดยทั่วไปไว้อย่างไรบ้าง และพุทธศาสนาได้เสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหามลพิษต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการไร้ความสมดุลของธรรมชาติไว้อย่างไรบ้าง วิธีการศึกษาส่วนใหญ่จะมุ่งเปรียบเทียบหลักการทางทฤษฎีนิเวศวิทยากับคำสอนของพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และข้อเขียนของนักปราชญ์ทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายสังคมศาสตร์^{๔๑}

พระไพศาล วิสาโล เมื่อพูดถึงปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา ส่วนใหญ่แล้วผู้คนมักนึกถึงแต่เฉพาะในแง่กายภาพ เช่น ผลกระทบต่อสุขภาพ หรือการแก้ไขด้วยเทคโนโลยีและมาตรการทางเศรษฐกิจ ทั้ง ๆ ที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีมิติทางด้านจิตวิญญาณมาเกี่ยวข้องด้วยไม่ต่างจากปัญหาอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่จำต้องคำนึงในการถกเถียงทางด้านนิเวศวิทยา นั่นคือการนำมิติทางด้านจิตวิญญาณหรือศาสนามาเชื่อมโยงกับมุมมองทางด้านนิเวศวิทยา ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์มักจะมาควบคู่กับการเหินห่างและแปลกแยกจากธรรมชาติมากขึ้น จนถึงขั้นเป็นปฏิปักษ์ ดังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในยุคปัจจุบันที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ความสัมพันธ์ในลักษณะปฏิปักษ์ดังกล่าวนี้ว่าแตกต่างอย่างมากกับท่าทีของมนุษย์เมื่อครั้งยังอยู่ในป่าเขา และล้าหลังทางเทคโนโลยี เผ่ามิสซิสซิปปีในอเมริกาเหนือ อะบอริจินในออสเตรเลีย ไอนุในญี่ปุ่น และโคยูกอนในอลาสก้า มีอย่างหนึ่งที่เหมือนกันได้แก่ ความเคารพในธรรมชาติ แม้กระทั่งกับสัตว์ที่ตนล่ามาเป็นอาหารก็ต้องเคารพด้วยการปฏิบัติตามพิธีกรรมอย่างเคร่งครัดทั้งก่อนและหลังการล่า การล่าสัตว์มีอาจแยกจากพิธีกรรมทางศาสนารวมทั้งการ “ชำระตน” ให้บริสุทธิ์ ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือการมองว่าสัตว์ที่ถูกล่านั้นมอบตัวเองเป็น “ของขวัญ” แก่ผู้ล่าเนื้อที่ได้มาจึงมิได้เกิดจากความสามารถของมนุษย์ หากเป็นความกรุณาของสัตว์หรือเทพที่แปลงร่างเป็นสัตว์ เมื่อมนุษย์ก้าวหน้าในทางสติปัญญาจนพัฒนาศาสนาที่ซับซ้อนขึ้นสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ก็ยังคงดำรงอยู่ พุทธศาสนาถือว่าสัตว์ทั้งหลายไม่เพียงเป็นเพื่อนร่วมทุกขในวัฏสงสารเท่านั้นหากยังมีสายสัมพันธ์อันญาติพี่น้องอย่างน้อยก็ในชาติก่อน ๆ เพราะมนุษย์และสัตว์สามารถเลื่อนภพภูมิหรือกลับมาเกิดใหม่ข้ามพันธุ์กันได้ แต่ทัศนะดังกล่าวได้เลือนหายไปในปัจจุบันโดยเฉพาะเมื่อวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้นำเอาแนวคิดแบบวัตถุนิยมเข้ามาแพร่หลายจนเป็นกระแสหลัก ถึงตอนนี้ธรรมชาติได้แปรสภาพเป็นสินค้าและวัตถุดิบสำหรับสนองความต้องการของมนุษย์อย่างเดียว ผลคือความเสื่อมโทรมทางด้านสิ่งแวดล้อมจนเป็นวิกฤตของโลก

ท่ามกลางวิกฤตดังกล่าว ขบวนการนิเวศวิทยาได้เติบโตใหญ่ขึ้น ด้านหนึ่งเป็นปฏิกิริยาต่อวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่เห็นธรรมชาติเป็นเพียงวัตถุที่มีขึ้นเพื่อปรนเปรอมนุษย์เท่านั้น แต่อีกด้านหนึ่งก็

^{๔๑}จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์ เกี่ยวกับ นิเวศวิทยา**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org/posts/351442>. [๑๑ กันยายน ๒๕๕๗].

มีความเชื่อมโยงกับศาสนาดั้งเดิม ชีวิตและผลงานของบุคคลที่ยืนหยัดอย่างโดดเด่น อาทิ เฮนรี เดวิด ธอโร, จอห์น มัวร์ และอัลโด ลีโอโพลด์ เป็นต้น เป็นรากฐานสำคัญให้แก่ขบวนการนิเวศวิทยาร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นขบวนการสิทธิสัตว์ ขบวนการนิเวศวิทยาแนวเล็ก ขบวนการกรีนพีซและเอิร์ธเฟิสต์ และขบวนการสตรีนิเวศนิยม ทั้งหมดนี้ได้สร้างความหลากหลายและรุ่มรวยให้แก่ขบวนการนิเวศวิทยาในปัจจุบัน ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงขบวนการนิเวศวิทยาในตะวันออก เช่น ขบวนการชิปโกในอินเดีย การเกิดขึ้นของขบวนการนิเวศวิทยาแนวเล็ก ซึ่งไม่เพียงเคารพสิทธิของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น หากยังเคารพสิทธิของแม่น้ำ ป่าเขา ทะเล และระบบนิเวศทั้งหมด ขณะที่ขบวนการสตรีนิเวศนิยมสนับสนุนการบูชาเทพี ซึ่งเป็นตัวแทนของธรรมชาติ ปรากฏการณ์ดังกล่าวดูเหมือนจะบอกเราว่าหลังจากที่มนุษยวิวัฒน์พัฒนาจนห่างไกลจากธรรมชาติมากขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุดเราก็อาจจะหวนกลับมาสู่จุดเดิมที่เคารพธรรมชาติและนับเอาสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มาเป็นเครือญาติกับมนุษย์ แต่เอาเข้าจริง ๆ แล้วเส้นทางวิวัฒนาการของมนุษย์คงไม่กลับมาบรรจบที่จุดเดิม หากก้าวไปสู่จุดใหม่โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นพื้นฐาน กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสังคมพอ ๆ กับปัญหาทางจิตวิญญาณ นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้ว เราจำต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตสำนึกควบคู่ไปด้วย ดังนั้น ศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญมากในการพามนุษย์พ้นจากวิกฤตทางนิเวศวิทยา

อย่างไรก็ตามคำถามหนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นมาในใจก็คือ ทั้ง ๆ ที่ศาสนากระแสหลักส่วนใหญ่มีท่าทีที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ แต่เหตุใดจึงไม่สามารถต้านทานแนวคิดหรือกระแสที่มุ่งครอบงำและทำลายธรรมชาติได้ ไม่ว่าจะเป็นทุนนิยม บริโภคนิยม หรือวิทยาศาสตร์แบบวัตถุนิยม ปรากฏการณ์ดังกล่าวย่อมฟ้องว่าศาสนากระแสหลักนั้นอ่อนพลังลงไปมาก ในขณะเดียวกันเมื่อมองไปยังขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก เรากลับพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับศาสนาน้อยมาก แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าขบวนการเหล่านี้เป็นขบวนการทางโลกล้วน ๆ เพราะเมื่อพิจารณาลงไปถึงรากฐานทางปรัชญาของขบวนการเหล่านี้ เราจะพบแนวคิดทางด้านจิตวิญญาณ อย่างชัดเจน ดังขบวนการกรีนพีซ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดแบบรหัสยานัยของอินเดียแดง อาทิ ความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนมีจิตใจที่มนุษย์สามารถติดต่อสื่อสารได้ และโลกเป็นส่วนหนึ่งของ “ร่างกาย” ของเรา หากรักตัวเรา ก็ต้องรักปลาวาฬ แมวน้ำ ป่าเขา และทะเลด้วย

กล่าวอีกนัยหนึ่ง แม้จะไม่ใช่ขบวนการศาสนาแต่ก็ใช่ว่าจะไร้มิติทางด้านจิตวิญญาณ ในทางตรงกันข้ามแม้เป็นขบวนการศาสนา แต่ก็อาจไร้มิติทางจิตวิญญาณก็ได้ นั่นหมายความว่าศาสนากับมิติทางจิตวิญญาณไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเดียวกันเสมอไปในยุคโลกาภิวัตน์เราได้พบขบวนการจำนวนมากที่ไม่มีรูปลักษณะทางด้านศาสนาเลย แต่มีมิติทางด้านจิตวิญญาณอย่างเด่นชัดอันแสดงออกด้วยการเสียสละอุทิศตนเพื่อเพื่อนร่วมโลก ชนิดที่ไปพันเส้นแบ่งทางด้านเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา เผ่าพันธุ์ หรือแม้กระทั่งชนิดพันธุ์ (Species) ด้วยซ้ำ (ตรงกันข้ามกับขบวนการทางศาสนาจำนวนมากที่น้อยที่มีความคิดที่คับแคบ และรังเกียจเด็ดฉันทหรือเลือกปฏิบัติเพียงเพราะความต่างทางศาสนา ภาษา เชื้อชาติ หรือผิวสี จนเป็นสาเหตุแห่งความรุนแรงนานาชนิดในปัจจุบัน)

ในขณะที่ศาสนาซึ่งไร้มิติทางจิตวิญญาณกำลังมีบทบาทเด่นชัดโดยเฉพาะในด้านลบ อาทิ การเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการก่อการร้ายทั้งในรูปขบวนการก่อการร้ายและการก่อการร้ายโดยรัฐ สิ่งทำลายสำหรับศาสนาที่ยังมีมิติทางจิตวิญญาณอยู่ก็คือ จะฟื้นตัวจากความอ่อนแอและกลับมีพลัง ในการสร้างสรรค์โลกได้อย่างไร นิมิตต์ก็คือ ขบวนการทางนิเวศวิทยาที่ทรงพลังในปัจจุบัน หลาย ขบวนการได้รับแรงบันดาลใจทางจิตวิญญาณจากศาสนาดั้งเดิม นั่นหมายความว่าศาสนาที่มีจิต วิญญาณ กำลังฟื้นตัวขึ้นมาใหม่เพื่อสร้างประโยชน์แก่โลกอีกครั้งหนึ่ง^{๔๒}

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา

จากการศึกษาถึงพุทธประวัติ แนวคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยความเป็นจริง ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ท่าทีของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม และวิธีแก้ปัญหาเชิงพุทธเรียบร้อยแล้วเรา สามารถประมวลหลักคำสอนทั้งหมด มาสร้างเป็นแนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทาง พระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ประกอบด้วยคำสอนหลักใหญ่ ๆ ได้แก่ พระธรรมและพระวินัย ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงถูกเรียกว่า “พระธรรมวินัย”

พุทธศาสนาจะมีบทบาทต่อการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างไรนั้น ก็ต้องมองไป อีกว่าจะเอาศาสนาในส่วนใดมาประยุกต์ใช้ได้บ้าง เพราะศาสนามีองค์ประกอบหลักถึง ๔ อย่าง คือ ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนวัตถุ และศาสนาพิธี หรือจะย่อให้เหลือสองอย่างคือเป็นองค์กรและ หลักคำสอน^{๔๓}

ในส่วนที่ว่าด้วยพุทธทัศน์ของพระพุทธเจ้าที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึงอิทธิพลของ สิ่งแวดล้อมในยุคหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในสังคมและต่อพระพุทธเจ้าในการจัดการ สิ่งแวดล้อม เนื่องจากพระพุทธเจ้าไม่ได้มีแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยตรง การศึกษาก็เป็นการ นำเอาสถานการณ์บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อม มาอธิบายให้เห็นแนวคิดว่าพระองค์ มีแนวคิดและวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างไร^{๔๔}

เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา ผู้วิจัยได้จำแนกรูปแบบตัวอย่างและคำสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตามที่ปรากฏในพระธรรมและวินัยคือ

- ๑) การนำพระธรรมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม
- ๒) การนำพระวินัยมาประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

^{๔๒}พระไพศาล วิสาโล, ศาสนาในฐานะพลังทางนิเวศวิทยา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.visalo.org/article/NatureSasana.htm>. [๑๑ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๔๓}พระมหาไพสิฐ รอดสาคร, “บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษา หนองเล็งทราย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๕๓).

^{๔๔}พระสงเสริม แสงทอง “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

๒.๓.๑. การนำพระธรรมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

๑) หลักพระธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อม

การจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของพระธรรมในที่นี้ หมายถึง เป็นการจัดการที่เน้นไปที่หลักคำสอนซึ่งเป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยการส่งเสริมสนับสนุนความเจริญงอกงามของชีวิตพรหมจรรย์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อม หรือหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกนำไปปฏิบัติแล้วเป็นผลดีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งสามารถจำแนกถึงประเภทของหลักธรรมในการจัดการสิ่งแวดล้อมดังนี้

๑.๑)หลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับศึกษาของพุทธศาสนา เพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน จำแนกออกเป็น ๓ ประการ คือ

- (๑) ศีล คือ ความสำรวมกาย วาจา ให้เรียบร้อย
- (๒) สมาธิ คือ ความรักษาใจมั่น
- (๓) ปัญญา คือ ความรอบรู้ในกองสังขาร^{๔๕}

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการปฏิบัติ หรือ กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน คือ ศีล เป็นหลักการพัฒนาในระดับความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม สมาธิ เป็นหลักการพัฒนาจิตใจให้มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการคิดพิจารณาตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำ การใด ๆ ปัญญา เป็นหลักการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น และสามารถแยกแยะ วิเคราะห์สืบหาสาเหตุของสิ่งทั้งหลายได้ชัดเจน ไตรสิกขาก็คือเป็นกระบวนการพัฒนาแบบบูรณาการ สามารถประยุกต์ใช้ในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี เพราะว่าการจะพัฒนาหรือทำสิ่งใดก็ตามเราจะต้องพัฒนาคนก่อน ให้คนมี ศีล ประกอบด้วยมี สมาธิ เมื่อคนเรามีสองอย่างนี้แล้วสิ่งที่จะตามมาก็คือปัญญา ถ้าคนเรามีครบทั้ง ๓ อย่างแล้ว การจัดการสิ่งแวดล้อมก็ไม่มีปัญหาอุปสรรคอะไรมาก เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมทุกวันนี้เกิดขึ้นจากมนุษย์ เพราะฉะนั้นต้องแก้ปัญหาคือตัวมนุษย์ก่อนแล้วจะไปแก้ปัญหาสีสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นกระบวนการ

๑.๒) หลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ เป็นหลักความจริงซึ่งแสดงถึงลักษณะที่เสมอกันของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

- (๑) อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ความไม่ถาวร ความเปลี่ยนแปลง
- (๒) ทุกขัง คือ สิ่งที่เราทนอยู่ได้ยาก สิ่งที่เราทนอยู่ในภวะนั้น ๆ ได้ด้วยยาก
- (๓) อนัตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตน^{๔๖}

ลักษณะทั้งสามอย่างของไตรลักษณ์นี้มีความเกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะสิ่งประกอบกันเป็นขั้น ๕ เพราะลักษณะไม่เที่ยงหรือความเปลี่ยนแปลงก็คือลักษณะที่เกิดมาจากการ

^{๔๕} องค์กร. (ไทย). ๒๐/๘๗/๓๑๒.

^{๔๖} องค์กร. (ไทย). ๒๕/๑๘/๒๕๐.

คงทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ อันเป็นลักษณะของความทุกข์ ความเป็นทุกข์ก็เกิดมาจากการไม่มีความเป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาที่สามารถสั่งให้เป็นอย่างที่ต้องการได้เสมอไป เพราะถ้าสั่งการได้ดังปรารถนาก็คงไม่มีความทุกข์ใด ๆ เกิดขึ้นได้ ในกรณีนี้จึงอาจกล่าวโดยย่อได้ว่า เป็นอนิจจังเพราะเป็นทุกข์ และเป็นทุกข์เพราะอนัตตา กล่าวอีกอย่างคือความเป็นอนัตตาคือความไม่มีตัวตนที่คงที่และความไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเกิดขึ้นเพราะทุกสิ่งไม่สามารถทนอยู่ในสภาวะเดิมได้ตลอดเวลา สาเหตุที่ทุกสิ่งไม่สามารถทนอยู่ในสภาวะเดิมได้ก็เพราะทุกสิ่งต้องไม่เที่ยงต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง ในกรณีนี้ เราอาจกล่าวได้ในทางกลับกันได้อีกเช่นกันว่า เป็นอนัตตาเพราะเป็นทุกข์ และเป็นทุกข์เพราะอนิจจัง เพราะสภาวะเหล่านั้นเนื่องถึงกันหมด เมื่อเรารู้แล้วว่าทุกสิ่งทุกอย่างมันไม่เที่ยง เพราะฉะนั้นเราจึงเกิดมีกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมขึ้น เพื่อที่จะได้มีวิธีการจัดการและดูแลรักษาสีสิ่งแวดล้อมนั้นเอาไว้ เพราะว่ามันจำเป็นต้องอาศัยสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะก็คือสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

๑.๓) หลักอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนพุทธบริษัทเป็นจำนวนมาก จำแนกออกเป็น ๔ ประการ คือ^{๔๗}

(๑) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

(๒) สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

(๓) นิโรธ คือ ความดับทุกข์

(๔) มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีองค์ ๘ ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ทำความเพียรชอบ ตั้งสติชอบ ตั้งใจชอบ

สำหรับหลักความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนาถือว่าต้องเริ่มด้วยการมีสัมมาทิฐิเสียก่อนเพราะ “สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) คือความเข้าใจโลกและชีวิตตามอริยสัจสี่ สัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญไม่เพียงแต่จัดโมหะอันเป็นความเขลาและหลงผิด ซึ่งเป็นต้นตอหนึ่งของกิเลสในตัวมนุษย์เท่านั้น ยังมีฐานะเป็นจุดเริ่มต้นสู่มรรคทั้งเจ็ดที่เหลืออีกด้วย”

ในประเด็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่สี่ในพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยความดีหรือข้อปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และเป็นอิสระอย่างแท้จริง มรรคหรือทางสายกลางนี้มีลักษณะเป็นทั้งระบบคิดและระเบียบในการครองชีวิต อันจะนำมนุษย์สู่ชีวิตที่ดีงามโดยสัมพันธ์กับสรรพสิ่งตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานั้น สามารถอธิบายตามหลักการดังกล่าวโดยละเอียดดังนี้^{๔๘}

^{๔๗} สง.มหา.(ไทย) ๑๙/๑๒๐๑/๖๕๗.

^{๔๘} เจริญ ชัยแก้ว, “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเห็นที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมคือ มีความเห็นว่าความสุขที่แท้จริงของมนุษย์ไม่ได้มีเพียงแต่การอาศัยวัตถุภายนอกให้มากเท่านั้น มนุษย์ไม่ควรมุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมโดยไม่คำนึงถึงผลเสียหรือผลกระทบที่ตามมา และมีความเห็นที่ถูกต้องว่าสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อมนุษย์ในด้านร่างกาย จิตใจและปัญญาตลอดจนมนุษย์ควรมีแนวคิดที่แสดงความอ่อนโยนและดำเนินชีวิตที่กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม

สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) เมื่อมนุษย์มีความเห็นชอบในเบื้องต้นแล้วย่อมจะทำให้มีความดำริชอบ ดังเช่น คิดค้นหาสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบันและคิดหาทางป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เป็นต้น ตลอดจนการมีความคิดริเริ่มปรับปรุงแก้ไขและร่วมมือกันการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง

สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมนี้การเจรจาชอบสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับการสื่อสาร หรือการโฆษณาเผยแพร่ในการให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมในทางที่ถูกต้อง เช่น การแนะนำตักเตือนถึงความรุนแรงของสถานการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หรือให้คำแนะนำในเชิงสร้างสรรค์ว่าทุกคนสามารถช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมได้อย่างไร รวมถึงการเจรจาให้เหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องสิ่งแวดล้อมด้วย

สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) นอกจากการมีความเห็นที่ชอบ การดำริชอบ และการเจรจาชอบแล้ว การกระทำในสิ่งที่ชอบกล่าวได้ว่ามีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อมเช่นกัน เพราะเมื่อมนุษย์งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การขโมยทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เช่นป่าไม้ที่ย่อมที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นคงอยู่ได้ ไม่ถูกทำลายให้สูญสิ้นไปนั่นเอง

สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สามารถนำมาประยุกต์ใช้เกี่ยวกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมในแง่ที่ว่ามนุษย์ต้องไม่ยินยอมประกอบอาชีพที่จะส่งเสริมการทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การประกอบอาชีพในด้านที่เกี่ยวกับการผลิตเคมีภัณฑ์ที่ทำอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมทั้งมวล รวมทั้งอุปกรณ์อันเป็นเครื่องมือที่จะนำไปทำลายสิ่งแวดล้อมหรือไม่ยินยอมประกอบอาชีพในการฆ่าสัตว์ ไล่สัตว์และการโค่นป่า เป็นต้น

สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ในการดูแลรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ยากในสังคมปัจจุบัน เพราะมีสิ่งทีกระตุ้นให้มนุษย์ละเลยต่อหน้าที่ที่ถูกต้องของตนเองได้ ตัวอย่างเช่น การทำลายป่าและการล่าสัตว์อาจจะอำนวยความสะดวกในการเลี้ยงชีพ หรือการเป็นอยู่ที่ดีในสังคมได้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้ความพยายามอดกลั้นต่อสิ่งล่อใจที่จะนำไปสู่การทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นต้น

สัมมาสติ (ระลึกชอบ) มนุษย์ต้องใช้สติคือความระลึกในทางที่ชอบในทุกเรื่องเพื่อให้เกิดการยั้งคิด โดยเฉพาะเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นมนุษย์จะต้องได้รับการย้ำเตือนให้ระลึกถึงแนวทางหรือวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น การระลึกถึงผลดีของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสรรพสิ่งในโลกนี้

สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ด้วยการมีจิตใจที่แน่วแน่มั่นคงในทางที่ถูกต้องจะทำให้การคิด และการกระทำที่จะแก้ไขปัญหิต่าง ๆ บรรลุเป้าหมายได้ รวมทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันนี้ ถ้าหากมนุษย์มีความตั้งใจหรือมีจิตใจที่มั่นคงในการแก้ไขปัญหิต่าง ๆ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแนวทางที่ถูกต้องดีแล้ว ย่อมจะทำให้มนุษย์สามารถพ้นวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมได้

โดยสรุป หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคแปดของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ก็คือระบบจริยธรรมความประพฤติปฏิบัติหรือหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดำรงหรือหลักการครองชีวิตของมนุษย์ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินการแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่ได้ เพราะหลักการนี้เป็นหลักการที่ให้นมนุษย์เผชิญกับทุกสิ่งด้วยแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมทั้งในส่วนพฤติกรรม จิตใจและปัญญา โดยเริ่มจากความคิดเห็นที่ถูกต้องซึ่งเป็นส่วนปัญญาก่อนเพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า “ถ้าจะเปลี่ยนวิถีชีวิตของมนุษย์ให้กลมกลืนกับธรรมชาติต้องเปลี่ยนจิตใจให้ลดความโลภ โกรธและหลง ควบคุมการใช้ชีวิตให้อยู่ในหลักมัชฌิมาปฏิปทาเริ่มต้นด้วยการมีสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก่อน”^{๔๔}

๑.๔) เรื่องสันโดษ ความหมายเชิงสังคมของสันโดษ พระอรรถาจารย์ได้นิยามความหมายของ “สันโดษ” ว่า “ความพอใจยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า สันตุฏฐิ” (สันตุฏฐิ นามอิตริตรปจฺจยสนฺโดโส) คำนิยามนี้หมายความว่า ตนมีและได้ปัจจัยอย่างไร ก็ให้ยินดีพอใจในปัจจัยตามที่มีตามที่ได้นั้น ไม่ให้ปรารถนาเกิน (อตริจฺเณ) หรืออยากได้มากเกินไป (อติโลภ) ไปกว่านั้น นอกจากนั้น ท่านยังได้วิเคราะห์ศัพท์ว่า “สันตุฏฐิ” มาจากคำว่า “ส + ตุฏฐิ” เฉพาะคำว่า “ส” ใช้ในความหมาย ๓ อย่าง คือ “สก” (อันเป็นส่วนของตน) “สนฺต” (ที่มีอยู่, เท่าที่มีอยู่) และ “สม” (สม่าเสมอ, ราบเรียบ) ดังนั้น ลักษณะของภิกษุผู้สันโดษ คือผู้ยินดีพอใจในปัจจัย ๔ คือ จีวร ปิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค อันเป็นส่วนของตน (สก) เท่าที่ตนมีอยู่ (สนฺต) และด้วยการวางท่าทีทางจิตสม่าเสมอราบเรียบ (สม) ไม่หวั่นไหวเพราะได้ปัจจัยที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ดังคำนิยามของท่านที่ว่า

๑) ผู้ยินดีพอใจด้วยปัจจัยของตน (สเกน ตุสฺสโก) : ดังข้อความที่ว่า “ภิกษุไม่แสดงวิการ (อาการผิดปกติ เช่น ลิงโลดหรือห่อเหี่ยว) ทั้งในเวลาเช้า ทั้งในเวลาบ่าย ยังอดทนให้เป็นไปด้วยปัจจัย ๔ นั้น ที่ดีหรือไม่ดี ซึ่งทายกถวายแล้ว โดยเคารพหรือไม่เคารพก็ตาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้สันโดษด้วยปัจจัยของตน”

๒) ผู้ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ (สนฺเตน ตุสฺสโก) : ดังข้อความที่ว่า “ภิกษุยินดีอยู่ด้วยปัจจัย ๔ นั้น ซึ่งมีอยู่เท่านั้น ไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นไปจากปัจจัยนั้น ละความเป็นคนมักมากเสีย พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ผู้สันโดษด้วยปัจจัยที่มีอยู่”

^{๔๔} พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

๓) ผู้ยินดีโดยสมำเสมอ (สเมน ตุสสโก) : ดังข้อความที่ว่า “การละความยินดีและความยินร้ายในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ชื่อว่า สม (สมำเสมอ) ภิกษุยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งปวง โดยความสมำเสมอนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ผู้สันโดษโดยสมำเสมอ”

จากคำนิยามที่ยกมา จะเห็นว่า หัวใจสำคัญของสันโดษ คือ การตีกรอบแห่งความรู้สึกพอใจยินดีให้อยู่ภายในขอบเขตแห่งปัจจัยของตนหรือที่ตนมีอยู่ ถ้ายินดีเกินเลยขอบเขตนี้ไป ท่านเรียกว่า “ปรารณาเกิน” (อตริจเณ) หรือ “โลกเกิน” (อติโลโก) ถามว่า อะไรจะเกิดขึ้นถ้าภิกษุปรารณาเกิน หรือโลกเกินกว่าปัจจัยของตน ? แน่แน่นอนว่าความปรารณาเกินก็บังชัฏอยู่ในตัวอยู่แล้วว่าความปรารณานั้นได้ล้ำแดนเข้าไปอยู่ในขอบเขตปัจจัย ๔ ที่ไม่ใช่ของตนหรือที่ตนไม่ควรมีควรได้ ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยของเพื่อนพระภิกษุด้วยกันหรือปัจจัยของฆราวาสที่เขาไม่ได้ถวายก็ได้ผลกระทบที่จะตามมา คือ ความปรารณาเกินจะเป็นเหตุให้เกิดการแย่งชิงกันในเรื่องปัจจัย ๔ ภายในชุมชนสงฆ์เอง และจะส่งผลกระทบต่อการสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสงฆ์กับชุมชนฆราวาสด้วย เพราะจะเป็นเหตุให้ภิกษุเข้าไปสร้างภาระการพึ่งพาหรือเบียดเบียนปัจจัย ๔ จากชุมชนฆราวาสหนักยิ่งขึ้น^{๕๐}

๑.๕) โภชนมัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ หมายถึง ความรู้จักพอดีในสิ่งต่าง ๆ เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคและการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะในการพูด การปฏิบัติกิจ และการทำต่าง ๆ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการงานทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมีใช้เพียงเพื่อความเห็นแก่ความพอใจ ชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา

ความรู้จักประมาณในสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นต้องเป็นไปใน ๓ ขณะ คือ ในขณะแสวงหา ในขณะรับ และในขณะบริโภคใช้สอย โดยความรู้จักประมาณในขณะแสวงหาย่อมเป็นเหตุให้ประกอบอาชีพโดยทางที่ชอบธรรมไม่ใฝ่สูงทะเยอทะยานจนเกินประมาณ อันจะก่อให้เกิดการแสวงหาในทางทุจริตต่อมา ความรู้จักประมาณรับย่อมเป็นที่ยินดีและเลื่อมใสของบุคคลให้หรือไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนในภายหลัง ทั้งเป็นที่สรรเสริญของบุคคลผู้อื่นด้วย ส่วนความรู้จักประมาณในขณะบริโภคใช้สอย โดยการพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วบริโภคอาหารหรือใช้สอยพัสดุสิ่งของต่าง ๆ ให้พอเหมาะพอควร ไม่ให้มากนัก ไม่ให้พวยเพี้ยนนัก ก็จักเป็นเหตุให้เกิดความเจริญ เช่น เมื่อบริโภคอาหารพอเหมาะพอดี ก็จักก่อให้เกิดความมีสุขภาพดีแก่ร่างกาย แลเมื่อร่างกายปราศจากโรคแล้ว หากต้องการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิหรือให้เกิดปัญญา ก็ทำได้ง่ายขึ้น เป็นต้น^{๕๑}

^{๕๐} พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, สันโดษกับความรับผิดชอบต่อสังคม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=452&articlegroup_id=102, [๒๐ มกราคม ๒๕๕๘].

^{๕๑} นายแก้ว ชิตตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

๑.๖) สัปายะ ๗

โดยหลักธรรมชาติทั่วไปถือว่าสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของบุคคล ต่อความเสื่อม ความเจริญของบุคคล ถ้าบุคคลอาศัยอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่ดี ก็จะก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตได้มาก ในทางการประพตวิตรปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน สิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประพตวิตรปฏิบัติธรรม เรียกว่า สัปายะ และสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการประพตวิตรปฏิบัติทางจิต เรียกว่า อสัปายะ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็น สัปายะ และ อสัปายะ สำหรับผู้ประพตวิตรและปฏิบัติกรรมฐาน ดังนี้

อาวาโส โคจร ภาส	บุคคล โล โภชนะ อุต
อิริยาบถ สัตเตเต	อสัปายะ วิชชเย
สัปายะ สัตต เสเวถ	เอวณฺหิ ปฏิปชชโต
น จิเรเนว กาเลน โหติ	กสฺสจฺจิ อปฺปนา

“พระโยคาวจร พึงเว้นสิ่งที่เป็นอสัปายะ ๗ สิ่ง นี้ คือ ๑) ที่อยู่ (อาวาส) ๒) โคจรคาม ๓) การพุดคุย ๔) บุคคล ๕) โภชนะ ๖) ฤดู และ ๗) อิริยาบถ

ดังนั้น พึงเสพสิ่งที่เป็นสัปายะ ๗ สิ่ง เพราะเมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ อปฺปนาย่อมจะมีแก่พระโยคาวจรบางรูป โดยกาลไม่นานนัก” สัปายะ ๗ คือ ๑) อาวาสสัปายะ ๒) โคจรสัปายะ ๓) ภาสสัปายะ ๔) บุคคลสัปายะ ๕) โภชนสัปายะ ๖) อุตสัปายะ และ ๗) อิริยาบถสัปายะ

๑) อาวาสสัปายะ ได้แก่ที่อยู่อาศัย หรือ วัด รวป่า โคนต้นไม้ สำนักปฏิบัติธรรม กุฏิสงฆ์ อาราม เรือนว่างอันเป็นที่สบาย สงบ ปราศจากผู้คนสัญจรไปมา ไม่ใกล้หนองน้ำ บ่อน้ำ หรือแหล่งชุมนุมชนจนเกินไป อันอาจเกิดความ รำคาญจากการไปมาของผู้คน มีรั้วรอบขอบชิด ปลอดภัย ต่อความเป็นอยู่ สถานที่นั้นมีที่ที่เหมาะสมสำหรับ การปฏิบัติธรรม การเดินจงกรมเปลี่ยนอิริยาบถ

๒) โคจรสัปายะ คือ สถานที่แห่งนั้นต้องมีทางโคจร หรือ ทางเดิน ถนนหนทางไปมาได้ สะดวก ไม่ใกล้นัก ไม่ไกลนัก หนทางในการบิณฑบาตไม่ลำบากนัก เหมาะแก่การจาริก อีกทั้งภายในสถานที่ก็ควรมีทางเดินจงกรม ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม

๓) ภาสสัปายะ ได้แก่ การสนทนา พุดคุย การฟัง คือ การสนทนา พุดคุยกันแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติ ได้ฟังสิ่งที่จะทำให้จิตใจเกิดศรัทธา วิริยะ อุตสาหะ ความสงบระงับในการที่จะทำความเพียร หรือมีผู้รู้ พหูสูตร ครุบาอาจารย์ที่อบรมสั่งสอนกรรมฐานให้ได้รับความรู้ และเป็นอุปการคุณแก่การเจริญกรรมฐานให้ก้าวหน้า ให้เว้นการสนทนา พุดคุยในสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ไม่เป็นสัปายะนั้นเสีย

๔) บุคคลสัปายะ คือ บุคคลที่อยู่ร่วมกัน บุคคลที่ติดต่อกับหา ควรเป็นผู้ตั้งมั่นในศีลธรรม มีความสันโดษ มักน้อย ชักจูงแนะนำไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเพียร ความสงบ และถ้าเป็นครุบาอาจารย์ หรือบุคคลที่เคยเจริญกรรมฐานมาแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์มาก ให้พึงเว้นการคบหาสมาคมกับบุคคล ที่มีจิตฟุ้งซ่าน บุคคลที่มากไปด้วยกามารมณ์ในทางโลกีย์

๕) โภชนสัปปายะ ได้แก่อาหารที่บริโภค ควรเป็นอาหารที่สบายต่อความเป็นอยู่ในอรรถภาพแห่งตน เมื่อบริโภคเข้าไปแล้วไม่ทำให้เกิดทุกขเวทนา เช่น ท้องอืด ท้องร่วง ท้องเดิน เป็นอาหารที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายโดยประมาณ โดยไม่ต้องคำนึงถึงรสของอาหารแม้รสจะดี แต่เมื่อทำให้ร่างกายเกิดทุกขเวทนามก็ควรงดเสีย

๖) อุตสัปปายะ ได้แก่ฤดูอันเป็นที่สบาย หมายถึงอากาศตามฤดูกาล ความร้อน ความเย็นของอากาศ ซึ่งบางสถานบางฤดูอาจจะร้อนจัดเกินไป บางฤดูก็หนาวจัดเกินไป หรือกลางวันร้อนจัด กลางคืนหนาวจัด ซึ่งสภาพอากาศเช่นนี้จะทำให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยแก่ร่างกาย จึงต้องเลือกให้เหมาะสมแก่สภาพร่างกายของตน

๗) อิริยาปถสัปปายะ ได้แก่อิริยาบถอันเป็นที่สบาย หมายถึงอิริยาบถทั้ง ๔ หรือ การเคลื่อนไหว ยืน เดิน นั่ง นอน อิริยาบถใดที่ทำให้จิตไม่สงบระงับ ก็แสดงว่าอิริยาบถนั้นไม่สบาย ไม่เหมาะสม จึงเว้นเสียจากการใช้อิริยาบถนั้น หากเมื่อจำเป็นก็ใช้แต่น้อย ทั้งหมดนี้เรียกว่า สัปปายะ เป็นสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประพฤติดวัตร ปฏิบัติธรรม^{๕๒}

๑.๗) สัปปริสธรรม ๗

ธรรมของสัตบุรุษ , ธรรมที่ทำให้เกิดสัตบุรุษ , คุณสมบัติของคนดี , ธรรมของผู้ดี^{๕๓}

๒.๑) ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ (ฌัมมัญญตา) คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น

๒.๒) ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล (อัตถัญญตา) คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๒.๓) ความรู้จักตน (อัตตัญญตา) คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เทำไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๒.๔) ความรู้จักประมาณ (มัตตัญญตา) คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

^{๕๒} ความรู้เกี่ยวกับพระสงฆ์, สัปปายะ-๗, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.phutthathum.com/> พระสงฆ์/ความรู้เกี่ยวกับพระสงฆ์/สัปปายะ-๗ , [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘].

^{๕๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓/๓๕๗/๔๐๐.

๒.๕) ความรู้จักกาล (กาลัญญตา) คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควร หรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือ ปฏิบัติการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลาให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๒.๖) ความรู้จักบริษัท (ปรีสัณญตา) คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประชุม ประพฤติต่อชุมชนนั้นๆว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควร สงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๒.๗) ความรู้จักบุคคล (ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา) คือ ความแตกต่าง แห่งบุคคลว่า โดยอริยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้จัก จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่คบ จะใช้ จะดำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอน อย่างไม่เป็นต้น

ภิกษุผู้ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสังฆคุณครบ ๙ แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าพรต ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ (ท่านแสดงไว้ เฉพาะข้อหลัก ๕ ข้อ คือ ข้อ ๑ , ๒ , ๔ , ๕ , ๖) จึงทรงยังธรรมจักรและอาณาจักรให้เป็นไปด้วยดี^{๕๔}

๑.๘) อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ลุถึง ความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ คือ

๔.๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

๔.๒) วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น

๔.๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ฝึกฝนในสิ่งนั้น

๔.๔) วิมังสา ความหมั่นสอดส่องในเหตุผลของสิ่งนั้น

ธรรม ๔ อย่างนี้ ย่อมเนื่องกัน แต่ละอย่างๆ มีหน้าที่เฉพาะของตน

ฉันทะ คือความพอใจ ในฐานะเป็นสิ่งที่ ตนถือว่า ดีที่สุด ที่มนุษย์เรา ควรจะได้ ข้อนี้เป็นกำลังใจ อันแรก ที่ทำให้เกิด คุณธรรม ข้อต่อไป ทุกข้อ

วิริยะ คือความพากเพียร หมายถึง การกระทำที่ติดต่อ ไม่ขาดตอน เป็นระยะยาว จนประสบ ความสำเร็จ คำนี้ มีความหมายของ ความกล้าหาญ เจืออยู่ด้วย ส่วนหนึ่ง

จิตตะ หมายถึงความไม่ทอดทิ้ง สิ่งนั้น ไปจากความรู้สึก ของตัว ทำสิ่งซึ่งเป็น วัตถุประสงค์นั้นให้เด่นชัด อยู่ในใจเสมอ คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่

วิมังสา หมายถึงความสอดส่องใน เหตุและผล แห่งความสำเร็จ เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ให้ลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า ปัญญา ไว้อย่างเต็มที่^{๕๕}

^{๕๔} นายแก้ว ขิดตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, หน้า ๑๗๗-๑๘๑.

^{๕๕} อภิ.ธ.(ไทย). ๓๕/๒๖๒/๓๕๔.

๑.๙) พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ หลักธรรมนี้ได้แก่

เมตตา	ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข
กรุณา	ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์
มุทิตา	ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
อุเบกขา	การรู้จักวางเฉย ^{๕๖}

๑) **เมตตา:** ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น

๒) **กรุณา:** ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เราเข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๑. ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่และ ความตายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายิกทุกข์

๒. ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

๓) **มุทิตา:** ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า "ดี" ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ไม่มีจิตใริชยา ความริชยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่าน ซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครุฑมเขยก็เกิดความรู้สึกอิจฉาเกลียดชังเอาเสียชุลล โคลน หรือหมักไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรกเลอะเทอะ เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง

๔) **อุเบกขา:** การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่าใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

^{๕๖} อภิ.ธ.(ไทย). ๓๔/๑๙๐/๗๕.

๒.๓.๒ การนำพระวินัยมาประยุกต์ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

๑. หลักพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อม

การศึกษาถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของพระวินัย ก็จะศึกษาเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น เพื่อจะได้ทราบว่าพระวินัยทั้ง ๒๒๗ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ปฏิบัติ นั้น เป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อมอย่างไร การจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของพระวินัยได้แบ่งออกเป็น ๗ ประเด็น ดังนี้คือ

- ๑) โกลียสิกขาบทที่ ๒, ๓, ๔ สิกขาบทที่เกี่ยวกับการทำผำรอนั่งผสมโยใหม่
- ๒) ปฐวีขณสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน
- ๓) ภูตคามสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้
- ๔) สัปปานสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต
- ๕) สัตตวจจสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับความจงใจฆ่าชีวิตสัตว์
- ๖) สิกขาบทที่ ๖ แห่งเสขียวัตถ
- ๗) สิกขาบทที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖ แห่ง เสขียวัตถ

๑) โกลียสิกขาบทที่ ๒, ๓, ๔ สิกขาบทที่เกี่ยวกับการทำผำรอนั่งผสมโยใหม่ มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุชาวเมืองอาฬวีพวกหนึ่ง ไปบอกช่างทอไหมพากันตำหนิประณามภิกษุพวกนั้นว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตร ทำไมจึงใช้พวกเราให้ฆ่าสัตว์เล็กสัตว์น้อย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนั้นกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เพื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้กระทำจริง พระองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดใช้ให้ผำรอนั่งผสมโยใหม่ ต้องอาบัตินิสสัคคิปาจิตตีย์”^{๕๗} การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ละเมิดจะต้องเสียสละผำรอนั่งของตนแก่สงฆ์หรือแก่คณะ จากนั้นก็ให้แสดงอาบัติคือยอมรับสารภาพในการกระทำของตน และตั้งใจจะไม่ทำอีกต่อไป ภิกษุจึงจะบริสุทธิ์จากอาบัตินี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ด้วยทรงมุ่งรักษาชีวิตของสัตว์และเพื่อความเลื่อมใสของประชาชน เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าไม่เหมาะสม ประชาชนติเตียนการกระทำเช่นนี้ ประกอบกับพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาในหมู่สัตว์เป็นที่ตั้งอยู่แล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ไว้

๒) ปฐวีขณสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี พวกหนึ่งทำการก่อสร้าง จึงพากันขุดดิน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณามว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนชีวิตะซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่าได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเอง หรือใช้ให้คนอื่นขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ต้องจะต้องแสดงความผิดของตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน โดยสัญญาว่าจะไม่ทำอีก ภิกษุนั้นจึงจะบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อมุ่งรักษาชีวิตสัตว์และรักษาสภาพดิน ทั้งรักษาศรัทธาของประชาชน เพราะประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าดินมี

^{๕๗} วิ.มท. (บาลี) ๒/๕๔๓/๔๒.

ชีวิต หากภิกษุกระทำเช่นนั้นก็เป็นการทำลายชีวิตของดิน ไม่สมกับเป็นสมณะ เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริงแล้ว พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์มักมีพวกสัตว์เล็ก ๆ อาศัยอยู่ เมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลายชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับได้ว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษ์ดินและรักษาชีวิตสัตว์โดยอ้อม

๓) ภูตคามสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้

ภูตคามสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างจึงได้ตัดต้นไม้มาทำการก่อสร้าง และได้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลความทุกข์ของตน พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า

“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากรภูตคาม”

ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ

- ๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ แฝก แห้วหมู ฯลฯ
- ๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นติปลี ฯลฯ
- ๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ ฯลฯ
- ๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบุ้งล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง ฯลฯ
- ๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ถั่ว งา ข้าว ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า ภูตคามในที่นี้มีความหมายครอบคลุมพืชพันธุ์ในป่าทั้งหมด สิกขาบทข้อนี้ นับว่าได้ช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างกว้างขวาง หากมีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์จะมีคุณค่าต่อพระศาสนาและสังคมไม่น้อยเลย^{๕๘}

๔) สัปทานสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต

สิกขาบทเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวีเช่นเดิม โดยภิกษุเหล่านั้นกำลังช่วยกันก่อสร้าง รู้อยู่ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ก็เอารดหญ้า รดดิน เหล่าภิกษุผู้มักน้อยดีเตียน ประณามการกระทำดังกล่าว และนำเรื่องนี้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้กระทำเช่นนั้นจริง ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้น แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดรู้หรือนึกว่ามีสัตว์มีชีวิต รดหรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” สิกขาบทนี้ นอกจากจะทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการดังกล่าวแล้ว ยังมุ่งรักษาชีวิตของสัตว์ที่อยู่ในน้ำไม่ให้ถูกฆ่าและยังช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติด้วยเพราะสัตว์น้ำบางจำพวกเป็นห่วงโซ่อาหารของกันและกัน ช่วยรักษาสภาพของน้ำให้อยู่ในภาวะเหมาะสม

^{๕๘} วิ.อ. (ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘.

๕) สัจจะสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับความจงใจฆ่าชีวิตสัตว์

สิกขาบทเกี่ยวกับความจงใจฆ่าชีวิตสัตว์ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพระอุทายีซึ่งในอดีตเคยเป็นนักยิงธนู และท่านไม่ชอบอีกา จึงยิงอีกาแล้วตัดหัวมาเสียบหลาวเรียงกัน ภิกษุทั้งหลายเห็นการกระทำของพระอุทายีไม่เหมาะสมก็ติเตียน ประณาม และนำเรื่องนี้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ลำดับนั้น พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามเหตุ เมื่อพระอุทายีรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนโดยประการต่าง ๆ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดจงใจฆ่าสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์” การฆ่าสัตว์โดยเจตนา นับว่าเป็นความเหี้ยมโหดมาก ไม่เหมาะสมกับสภาวะของภิกษุ แม้ฆราวาสบางคนก็ไม่ทำ โฉนภิกษุที่เป็นพุทธสาวกจึงได้กระทำเช่นนี้ สิกขาบทนี้มีประโยชน์มาก โดยเฉพาะในสมัยปัจจุบันยังมีความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์สัตว์ป่า เพราะสัตว์ป่ามีจำนวนลดลงทุกวันจนน่าเป็นห่วง รัฐบาลต้องออกกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าและดำเนินมาตรการกับผู้ที่ชอบล่าสัตว์อย่างเด็ดขาด เพื่ออนุรักษ์สัตว์ป่าไม่ให้สูญพันธุ์ นอกจากนี้จะห้ามไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์แล้วพระองค์ทรงบัญญัติสุจิณฺณสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามภิกษุไม่ให้ทำกล่องเข็มด้วยกระดูกสัตว์ด้วยงา หรือด้วยเขาของสัตว์ ภิกษุใดละเมิดไม่ปฏิบัติตามต้องอาบัติปาจิตตีย์

๖) สิกขาบทที่ ๖ แห่งเสขยวัตร

เป็นสิกขาบทที่ภิกษุพึงสำนึกอยู่เสมอ หรือให้ภิกษุสำนึกอยู่เป็นนิจ สิกขาบทนี้เกี่ยวกับการเทน้ำล้างบาตรในละแวกบ้าน สาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองสูงสูมารคิระเทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณามการกระทำเช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุพึงทำความสำนึก (ระลึกอยู่เสมอ) ว่า เราจักไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวลงในละแวกบ้าน” สิกขาบทนี้ ถ้าภิกษุรูปใดไม่เอื้อเฟื้อหรือปฏิบัติตาม ต้องอาบัติทุกกฏ อาบัติข้อนี้มีโทษน้อยกว่าอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุผู้ละเมิดจะต้องแสดงความผิดของตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน จึงจะบริสุทธิ์ สิกขาบทข้อนี้ได้ช่วยสร้างจิตสำนึกให้ภิกษุมีความรับผิดชอบ ไม่เป็นคนมักง่าย มุ่งให้รู้จักสถานที่ควรหรือไม่ควร การเทน้ำล้างบาตรไม่เป็นที่นับว่าได้ทำลายสภาพแวดล้อมให้เสื่อมโทรม เป็นบ่อเกิดแห่งโรค และปัญหานานัปการย่อมตามมา

๗) สิกขาบทที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖ แห่ง เสขยวัตร

เกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุพวกหนึ่งได้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงในน้ำและพืช พวกชาวบ้านพากันติเตียนการกระทำดังกล่าว และภิกษุผู้มักน้อยได้นำเรื่องนี้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นรับสารภาพว่าได้กระทำอย่างนั้นจริง จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ทำอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ จะเห็นได้ว่า สิกขาบทที่นำมาเสนอในที่นี้ล้วนมีความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นเหมือนเวทีสำหรับฝึกกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดี ย่อมส่งผลต่อจิตใจให้ดีไปด้วยอันจะช่วย

ให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมายเร็วยิ่งขึ้น ฉะนั้น พระวินัยแต่ละสิกขาบทตั้งที่ได้ยกมากล่าวในที่นี้ จึงมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ถึงแม้ว่าพระวินัยนี้ พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่ก็สามารถนำมาใช้กับสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี^{๕๙}

การที่พระพุทธเจ้าทรงเข้มงวดกับการฉนมากเช่นนี้ เป็นผลดีต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางด้านอาหาร อันเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายสิ่งแวดล้อมและการฉนอาหารตามหลักพระวินัย จะทำให้ชีวิตเรียบง่าย กลมกลืนและเกิดความสมดุลกับสิ่งแวดล้อมที่ไม่ถูกนำมาบริโภคอย่างฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้อ ด้วยความมัวเมา^{๖๐}

จะเห็นได้ว่า พระวินัย ได้บ่งชี้ให้เห็นท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างทัดเทียมกันหมด ทั้งป่าไม้ สัตว์ และมนุษย์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) มองว่าสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติเป็นเพื่อร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน ทุกอย่างตกอยู่ในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกัน จึงต้องมีความเมตตา ประรณานิตต่อกัน เป็นเพื่อร่วมทุกข์ ร่วมสุขกัน^{๖๑}

สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พอสรุปได้ดังนี้

- ๑) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการขุดดิน
- ๒) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ
- ๓) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ต้นไม้
- ๔) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการรักษาความสะอาดหรือรักษาสิ่งแวดล้อม

๑) สิกขาบทที่เกี่ยวกับการขุดดิน

ในสมัยพุทธกาล การขุดดินถือว่าเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ เพราะประชาชนในสมัยนั้นมีความเชื่อว่าดินมีชีวิต มีอินทรี จึงไม่ควรทำลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกนกบวชจะต้องงดเว้นไม่ทำลายเป็นอันขาด เมื่อพระสงฆ์พากันทำการก่อสร้าง ได้ขุดดินเพื่อนำไปก่อสร้างโบกฉาบกุฏิและทำศาลาโรงฉัน เป็นต้น ประชาชนจึงพากันติเตียน ประณามการกระทำนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราว จึงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทเพื่อห้ามไม่ให้ภิกษุทำเช่นนั้นอีก เพราะนอกจากประชาชนจะติเตียนแล้วยังเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินอีกด้วย พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์นี้แล้ว จึงได้ทรงบัญญัติห้ามไว้ดังกล่าว เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์อันสูงสุดแล้ว หากพระสงฆ์มัวพะวงอยู่กับการก่อสร้างก็จะมีเวลาบำเพ็ญสมณธรรมให้ถึงที่สุดทุกขได้ การที่พระสงฆ์รักษาพระธรรมวินัยข้อนี้เป็นการช่วยอนุรักษ์ดินไม่ให้เสื่อมคุณภาพโดยที่พระสงฆ์ไม่ได้ล่วงละเมิดพุทธบัญญัติแต่อย่างใด

^{๕๙} ประพันธ์ ศุภขร, พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1166&articlegroup_id=252. [๒๐ มกราคม ๒๕๕๘].

^{๖๐} พระสงเสริม แสงทอง “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๖๓.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๐.

๒) สิกขาบทเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว (พืช) และในน้ำ โดยให้พระสงฆ์มีจิตสำนึกอยู่เสมอ เนื่องจากน้ำเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องใช้อุปโภคบริโภคประจำวัน หากไม่รักษาความสะอาด น้ำก็สกปรก ประชาชนก็ติดเชื้อ ประณามพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ว่าทรงมองเห็นประโยชน์ในอนาคตด้วย การที่พระสงฆ์รักษาพระวินัยข้อนี้ได้ช่วยรักษาความสะอาดของแม่น้ำลำคลองไม่ให้เน่าเสีย ทั้งไม่เป็นการล่วงละเมิดพุทธบัญญัติ เป็นผลดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาก ฉะนั้น พระสงฆ์ควรนำสิกขาบทข้อนี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ให้มากกว่านี้ ให้เป็นรูปธรรมมากกว่านี้ จะได้เป็นประโยชน์แก่มวลมนุษยโลกต่อไป

ปัจจุบันคนส่วนมากจะขาดจิตสำนึกในเรื่องความรับผิดชอบต่อน้ำ มีนิสัยมักง่ายชอบทิ้งขยะตามใจฉัน โดยไม่สนใจว่าอนาคตข้างหน้าจะเป็นอย่างไร เมื่อคนไม่มีความรับผิดชอบ รัฐต้องจ่ายงบประมาณในการจ้างคนเก็บขยะ คนทำความสะอาด เมื่อขยะทับถมกันมากก็กลายเป็นบ่อเกิดโรคภัยอันตรายต่าง ๆ ย่อมตามมา ถ้าพระสงฆ์นำหลักพระวินัยข้อนี้มาประยุกต์กับการเทศนาสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชน ก็จะเป็นประโยชน์มิใช่น้อย

๓) สิกขาบทเกี่ยวกับการอนุรักษ์ต้นไม้

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้เพื่อห้ามภิกษุไม่ให้ตัดต้นไม้ เพราะว่า ประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าต้นไม้มีชีวิต (วิญญาณ) และมีเทวดาสถิตอยู่ เมื่อภิกษุตัดต้นไม้มาทำการก่อสร้างย่อมทำความเดือดร้อนให้แก่เทวดาและเป็นการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ ประชาชนติดเชื้อ ประณามว่าไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณศากยบุตร เพื่อรักษาความศรัทธาของประชาชน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ อนึ่ง ต้นไม้ที่ทรงห้ามตัดนี้มีความหมายครอบคลุมถึงพืชพันธุ์ทุกชนิดในป่า เนื่องจากพระพุทธเจ้าและพระสาวกอาศัยป่าไม้เป็นที่พำนัก บำเพ็ญสมณธรรมเทศนาสั่งสอน และทำกิจกรรมต่าง ๆ อีกมากมาย อีกทั้งพระพุทธเจ้าเอง พระองค์ตรัสรู้กฏสูงสุดของธรรมชาติดำรงใจกฏแห่งความอิงอาศัยกันที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติจะแยกกันอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ขึ้น ก็นับว่าได้รับประโยชน์อย่างคุ้มค่าทั้งทางด้านธรรมชาติและ การปฏิบัติของพระสงฆ์และเป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม นอกจากสิกขาบทที่เกี่ยวกับการห้ามตัดต้นไม้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุก่อไฟผิง การก่อไฟนับว่าเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดไฟไหม้ป่าซึ่งเป็นปัญหาที่แก้ไขไม่ตกในปัจจุบัน ไฟป่าได้สร้างความเสียหายอย่างร้ายแรงมาก เพราะได้ทำลายทุกอย่างของระบบนิเวศวิทยาสิกขาบทข้อนี้ช่วยอนุรักษ์ป่าไม้และช่วยป้องกันการเกิดมลพิษทางอากาศอีกด้วย จะเห็นได้ว่าพระวินัย ๒ ข้อนี้มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง ถ้าภิกษุปฏิบัติตามและนำมาแนะนำให้ประชาชนได้เข้าใจถึงโทษภัยของการตัดไม้ ทำลายป่า และการเกิดไฟป่า ก็จะเป็นประโยชน์แก่สังคมโลกโดยแท้

๔) สิกขาบทเกี่ยวกับการรักษาความสะอาด หรือสภาพแวดล้อม

สิกขาบทที่ห้ามภิกษุทิ้งเศษอาหารลงในละแวกบ้าน พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในเรื่องเสขียวัตถ์ (ข้อปฏิบัติที่ภิกษุจะต้องระลึกรู้เสมอ) ภิกษุจะต้องฝึกเป็นนิสัยให้เป็นผู้รักษาความสะอาด

การทิ้งขยะหรือเศษอาหารไม่เป็นที่ ย่อมทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา เช่น เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคและส่อถึงนิสัยของคนผู้ทิ้ง ประชาชนในสมัยนั้นต่างก็ประณามการกระทำของภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นประโยชน์ทั้งทางด้านศาสนาและสภาพแวดล้อม จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ให้แก่ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามเพื่อความดีงามแห่งคณะสงฆ์และเพื่อความสะอาดของบ้านเมือง

ปัจจุบัน ปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาขยะล้นเมือง นับเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศ ยิ่งในเขตเมืองหลวงที่มีประชาชนอยู่กันหนาแน่นยิ่งมีปัญหามาก สถานที่ท่องเที่ยวก็เต็มไปด้วยเศษขยะ ประชาชนขาดระเบียบวินัย ขาดจิตสำนึกที่ดี ไม่มีความรับผิดชอบร่วมกัน ถ้าพระสงฆ์นำสิกขาบทเหล่านี้มาใช้อบรมสั่งสอนประชาชนให้มองเห็นโทษภัยของการขาดระเบียบวินัยว่าได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์และส่งผลเสียหายต่อสังคมโลกแล้ว ก็จะเป็นการช่วยให้การรักษาพระวินัยของพระสงฆ์มีประโยชน์แก่สังคมโดยแท้ และไม่ขัดต่อการรักษาพระวินัยด้วย การศึกษาเปรียบเทียบสาระสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับพระวินัย ทำให้ทราบว่า การรักษาพระวินัยของพระสงฆ์นั้นได้ทำไปตามพุทธบัญญัติและสิกขาบทที่ได้ยกมา เปรียบเทียบก็มีวัตถุประสงค์โดยตรงที่จะให้พระสงฆ์นั้นได้ทำไปตามพระพุทธรูปบัญญัติ และสิกขาบทที่ได้ยกมาเปรียบเทียบก็มีวัตถุประสงค์โดยตรงที่จะให้พระสงฆ์ปฏิบัติให้สอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมนี้พระสงฆ์ก็ได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจของตนให้หมดสิ้นไปด้วยการอาศัยธรรมชาติที่มีอยู่ ต่างฝ่ายต่างอาศัยกันเกื้อกูลต่อกันย่อมส่งผลให้สังคมสงบสุขตลอดไป^{๖๒}

๒. วิเคราะห์สาระสำคัญของสิ่งแวดล้อมกับพระวินัย

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า สิ่งแวดล้อมมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมทุกอย่างทั้งสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์เสริมสร้างขึ้น มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญและความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ถ้าสิ่งแวดล้อมดีก็ส่งผลให้มนุษย์มีความเป็นอยู่สบายไม่เดือดร้อน จิตใจแจ่มใส หากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษย่อมส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังที่ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวไว้ว่า “การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อนมนุษย์มีธรรมสิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้”^{๖๓}

^{๖๒} อ้างแล้ว.

^{๖๓} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘) หน้า ๒๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้แนวความคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยมาตรการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็น ๒ มาตรการใหญ่ๆ คือ

๑) มาตรการอนุรักษ์โดยตรง (Direct Conservation Measures) มี ๗ วิธี คือ

- ๑.๑) การถนอมและรักษา
- ๑.๒) การบูรณะฟื้นฟู
- ๑.๓) การลดปริมาณของเสีย
- ๑.๔) การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งาน
- ๑.๕) การใช้สิ่งอื่นทดแทน
- ๑.๖) การค้นหาทรัพยากร
- ๑.๗) การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นใช้

๒) มาตรการทางสังคม (Social Measures) มีอยู่ ๔ วิธี คือ

- ๒.๑) การให้การศึกษาและความรู้
- ๒.๒) การใช้มาตรการทางกฎหมาย
- ๒.๓) การใช้สื่อมวลชนเป็นสื่อกลาง
- ๒.๔) การจัดตั้งเป็นกลุ่ม^{๖๔}

พระมหาโฆสิต รอดสาคร ได้ให้แนวความคิดการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

๑) ศาสนบุคคลอันประกอบด้วยภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา พระภิกษุสามเณรได้รับการยอมรับจากอุบาสกอุบาสิกาให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นแบบแห่งการประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักพุทธธรรม พระภิกษุจะต้องศึกษาทำความเข้าใจ ถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ แล้วเลือกสรรมาประยุกต์ปฏิบัติให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒) พระภิกษุพึงอยู่ในเสนาสนะป่าในฐานะเสนาสนะอันสงัด เพื่อปฏิบัติตนให้รอดพ้นเป็นอิสระจากอำนาจของกิเลสตัณหาโดยเด็ดขาดเป็นเป้าหมาย เมื่อตนเองได้ประสบสุขแท้ อันเกิดจากความสงบ ทั้งกายวิเวก จิตวิเวก อุปธิวิเวก แล้วนำเอาสันติธรรมนั้นออกอนุเคราะห์แก่พุทธศาสนิกชนหรือเพื่อนมนุษย์ผู้ไฝ่ธรรมทั้งหลาย เมื่อผู้ไฝ่ธรรมได้ลิ้มรสธรรมซึ่งเป็นผลผลิตจากธรรมชาติจะดูแลธรรมชาติเท่ากับดูธรรมะ เมื่อประชาชนเกิดจิตสำนึกถึงคุณค่าของธรรมชาติ ที่มีต่อชีวิตตนแล้วพวกเขาก็จะมีเจตนาร่วมอันดีงาม ช่วยทำนุบำรุงด้วยความเต็มใจ

๓) วัดที่ใกล้หมู่บ้านทั้งหลาย ควรสร้างวัดให้เป็นอาราม คือสถานที่อันร่มรื่นสะอาดสะอ้านภายในบริเวณวัดควรมีการวางแผนผังให้เป็นหมวดหมู่ เสนาสนะควรให้เป็นไปตามพุทธบัญญัติโดยต้องตระหนักอยู่เสมอว่าพระจะต้องอยู่กับธรรมชาติได้อย่างผสมผสานความร่มรื่น ร่มเย็น เย็นกาย เย็นใจด้วยร่มไม้และร่มธรรม ควรเป็นสัญลักษณ์แห่งวัดทั้งหลาย หากวัดทั่วราชอาณาจักร ๓ หมื่นกว่า

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่าไม้**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๓-๕.

วัดทั้งวัดบ้าน วัดป่า ช่วยกันดูแลรักษาต้นไม้ ช่วยปลูกซ่อมแซมตามความเหมาะสม ก็เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ป่า อนุรักษ์น้ำ อนุรักษ์ดิน อนุรักษ์อากาศ ไปในตัวได้มากที่สุดทีเดียว

๔) พระภิกษุหนุ่มเทศิวิตเพื่อการอนุรักษ์ป่าโดยพยายามขัดขวางผู้ทำลายป่าทุกรูปแบบ ควรหันหน้าเข้าหากัน แล้วทบทวนว่าวิธีการดังกล่าวปฏิบัติแล้วได้ผลคุ้มค่าหรือไม่เพียงใด ควรจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดเพื่อความเหมาะสม เพื่อความอยู่รอดของสมณะ

๕) ศาสนพิธี แม้จะไม่ใช้แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แต่รูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาด้านอนุรักษ์และการปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้มาศึกษาติดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการสร้างขวัญและกำลังใจให้ได้อย่างหนึ่ง ศาสนพิธีที่นำมาประยุกต์ใช้ในการรักษาป่าก็คือ การบวชต้นไม้ โดยทำเครื่องหมายเตือนให้รู้ว่าอย่าตัดต้นไม้ขึ้น เพราะมีสัญลักษณ์คือผ้าเหลืองผูกอยู่ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงความคิดมาสู่การอนุรักษ์ต้นไม้ว่าเมื่อต้นไม้บวชแล้วก็ไม่ควรไปทำลายจะเป็นบาป เป้าหมายผลของการบวชต้นไม้จะไม่ถูกทำลาย

๖) วัดควรทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนที่ตั้งอยู่รอบวัด ข้อมูลข่าวสารเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่างๆ ควรจัดทำมาไว้ให้มากที่สุด

๗) ปลูกฝังจิตสำนึกแห่งความรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนทุกครั้งที่มีการแสดงธรรม ไม่ว่าจะเป็นปาฐกถาธรรม เทศนาธรรม เสวนาธรรม หรือวิธีอื่นเห็นว่าเหมาะสมแก่สมณวิสัยที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังในฐานะที่พระภิกษุเป็นบุคลากรชั้นนำของศาสนาต้องนึกกำลังร่วมกันคิดหาวิธีการอธิบายถึงโทษภัยของความเห็นแก่ตัวที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^{๖๕}

ในด้านปฏิบัติที่ใกล้ตัวมากที่สุด คือภายในบริเวณวัด ถ้าเจ้าอาวาสวัดทุกวัดปลูกต้นไม้ให้มากที่สุดให้สะอาดและร่มเย็นที่สุด ก็จะเป็นสัปปายะให้คนอยากเข้าวัด เพียงแต่ได้เข้ามาสู่สิ่งแวดล้อมที่สงบสะอาดร่มเย็น คนที่เหน็ดเหนื่อยจากสภาพแวดล้อมนอกวัด จิตใจก็จะได้สงบมีความสุขขึ้นและใกล้พระมากขึ้น ธรรมชาติก็เป็นธรรมชาติและธรรมโอสอย่างหนึ่ง คณะสงฆ์ ผู้บริหารประเทศ ผู้ว่าราชการจังหวัด ตลอดจนชนวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ควรร่วมใจรณรงค์ให้มีการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีภายในวัดทั่วประเทศ^{๖๖}

สมเด็จพระญาณสังวร ตรัสว่า ควรจัดให้สะอาดร่มรื่น เป็นที่ร่มเย็นแห่งจิตใจ และเป็นที่ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศิลปะ และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติแก่ประชาชนทั่วไป^{๖๗} วัดที่จะสร้างขึ้นใหม่ก็ดี ที่มีอยู่แล้วก็ดี ควรมีการจัดการให้มีคุณลักษณะอย่างน้อย ๔ ด้าน คือ

๑) สะอาด พระสงฆ์ควรดูแลรักษาวัดวาอารามให้มีความสะอาดตลอดเวลา

^{๖๕} พระมหาโฆสิต รอดสาคร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษา หนองเล็งทราย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๖๗} กรมการศาสนา, *กิจกรรมของวัดซึ่งจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน*, (กรุงเทพมหานคร: กองแผนงาน, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗.

๒) สะดวก รัฐบาลควรกำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนประการหนึ่งว่าประชาชนแต่ละชุมชนควรมีศาสนสถานที่สามารถไปมาได้โดยสะดวก จะเป็นในหมู่บ้านหรือที่ใกล้เคียงก็ตาม แล้วให้แต่ละจังหวัดทำการสำรวจจำนวนท้องถิ่นขาดแคลนศาสนสถาน แล้วดำเนินการส่งเสริมให้มีการสร้างศาสนสถานขึ้น อนึ่งในศาสนสถาน ควรมีสถานที่ที่กว้างขวางทำนองเป็นศาลาเอนกประสงค์ไว้สำหรับให้พระสงฆ์และประชาชนได้ใช้จัดกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างสะดวก ทั้งในการประกอบพิธีกรรม การประชุม การจัดการอบรม

๓) สงบ มีการปลูกต้นไม้รอบบริเวณ ให้เกิดความร่มเย็น และควรควบคุมไม่ให้เป็นแหล่งมั่วสุมการเล่นหรือกิจกรรมใดๆ ที่เป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดความเสื่อมทางศีลธรรมทั้งควรรักษาลักษณะความเรียบง่ายให้เป็นปกติ

๔) เสริมความสว่างทางปัญญา จัดสถานที่ให้เป็นแหล่งเสริมความรู้ โดยเฉพาะในทางธรรมเช่น มีห้องสมุด หรืออย่างน้อยมีมุมอ่านหนังสือไว้ให้พระสงฆ์และประชาชนได้ศึกษาเพิ่มเติม^{๖๘}

เพราะฉะนั้น จึงสามารถสรุปแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ว่า วัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและควรจัดให้สะอาดร่มรื่นเป็นแบบอย่างแก่ชุมชนในการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ ได้กล่าวว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติภายในหมู่บ้านและตำบลที่สำคัญคือพระ โดยบทบาทของพระที่เข้ามาช่วยนั้นออกมาในลักษณะของการให้คำแนะนำ อบรมสั่งสอน ชักชวนประชาชนหรือเข้าร่วมกิจกรรมในการพัฒนาทรัพยากรน้ำ เช่น ขุดบ่อ ขุดสระ และการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ เช่น ปลูกป่า การให้สถานที่จัดการฝึกอบรม หรือเพาะพันธุ์จัดเตรียมกล้าไม้^{๖๙}

พระราชสุทธินาถมงคล (หลวงพ่ोजริญ) ได้เสนอหลักแห่งการพัฒนาไว้ว่า การที่วัดวาอารามที่จะเจริญได้นั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือประชาชนในท้องถิ่นมี ภูมิความรู้ ภูมิธรรม เป็นบุคคลสำคัญ จิตใจดี จึงมีแต่การมุ่งดี คิดดี ปฏิบัติดี มีเหตุผล เริ่มต้นแต่การพัฒนาคน ด้านการสร้างโรงเรียนเป็นโบสถ์ที่ ๑ ให้คนมีความรู้ดำเนินวิถีชีวิตด้านภูมิฐาน และเข้าหาภูมิธรรมด้วยการสร้างโบสถ์ที่ ๒ ขึ้น

ยุคนี้ นับว่าเป็น ยุคพัฒนา เพราะชาวโลกกำลังตื่นตัวในเรื่องพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในประเทศของเราและนานาชาติทั่วโลก สำหรับประเทศไทยเรา เป็นประเทศที่กำลังพัฒนาดังจะเห็นได้ว่า มีโครงการแปลกๆ ใหม่ๆ เกิดขึ้นหลายโครงการและทั่วทุกภาคของประเทศเป็นการพัฒนาพร้อมกันทั้งราชอาณาจักรและทางศาสนจักร สมกับที่ว่า ยุคนี้เป็นยุคพัฒนา

^{๖๘} สุภาพรณ ณ บางช้าง ไหม รัตนวราภักษ์ และยงยุทธ โรจนเกียรติ, การประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาชุมชนบท, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

^{๖๙} วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทขององค์กรในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๙.

การพัฒนาคืออะไร

คำว่า “พัฒนา” แผลงมาจากคำบาลีว่า “วัฒนา” แผลงออกมาจากภาษาอังกฤษว่า ดีเวลลอปเมนต์ (Development) แปลว่าความเจริญ ซึ่งหมายถึงการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เจริญขึ้น ดังนั้น พัฒนา คือการทำให้เจริญขึ้น การทำให้เจริญขึ้นที่เรียกว่าพัฒนานั้น หมายถึง การปรับปรุงของเดิมที่เรามีอยู่แล้วให้เจริญขึ้น คือ ทำขึ้นจากของเดิมซึ่งทั้งๆ ขว้างๆ อยู่ก่อนให้ใช้การได้ดี อย่างเช่น วัดเดิมมีอยู่แล้ว แต่มันรกรุงรังก็ปรับปรุงเสียใหม่ให้มันหายรก ถนนเดิมมีอยู่แล้วแต่มันเป็นหลุมเป็นบ่อ ก็พากันถมหลุมถมบ่อเสีย หมู่บ้านเดิมมีอยู่แล้วแต่มันแะกะกะไม่เป็นระเบียบก็วางผังจัดระเบียบเสียใหม่อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่าการพัฒนา

พระสงฆ์กับการพัฒนา

การที่พระสงฆ์จะทำการพัฒนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น จำเป็นต้องชอบด้วยหลักธรรมวินัยหรือจารีตประเพณี คำว่า “การพัฒนา” หมายถึง ทำให้เจริญขึ้น หรือพูดง่าย ๆ ก็คือ การทำความเจริญขึ้นเอง โดยหลักการแล้ว คนที่ทำความเจริญได้ก็คือคนที่เจริญเท่านั้น ส่วนคนเสื่อมย่อมทำความเจริญไม่ได้เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็ตั้งปัญหาขึ้นถามว่า พระเป็นผู้เจริญหรือไม่ คำตอบก็จะมีอยู่ว่า “แน่นอน พระสงฆ์เป็นผู้เจริญ” นอกจากคนทั้งหลายจะยกย่องท่านเป็นผู้เจริญแล้ว ท่านเองก็ยอมรับว่าท่านเป็นผู้เจริญด้วย จะเห็นได้ว่า เช่น ในวงการของพระสงฆ์ด้วยกัน ท่านมีคำร้องเรียกกันว่า “กันเฒ” เช่นนี้ อามะกันเฒ ซึ่งแปลว่า “ครึบ ท่านผู้เจริญ” ข้อนี้แสดงว่าพระกับพระท่านก็เรียกกันว่า ผู้เจริญ สำหรับชาวบ้านเราเวลาร้องเรียกท่าน เราก็ใช้คำเช่นนั้นด้วยเหมือนกัน เช่น เวลาอาราธนาศีล เราก็ว่า มยัง กันเฒ ดิสรณณ สห..... เวลาเราถวายผ้ากฐิน เราก็ว่า อิมัง กันเฒ สปริวารัง กฐินทุสสัง คำว่า กันเฒ ในประโยคเหล่านี้เป็นคำร้องเรียกพระว่า ผู้เจริญ ฉะนั้น จึงไม่มีปัญหาว่า ตำแหน่งของพระสงฆ์เป็นตำแหน่งที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เจริญไม่ใช่ผู้เสื่อม ท่านจึงเป็นผู้ควรแก่การนำบุคคลอื่นทำการพัฒนา

หลักการในการพัฒนา

หลักการในการพัฒนาตามพระพุทธานุญาตของพระพุทธศาสนา ในวงการพระศาสนา มีคำให้พรอนุบทหนึ่ง เป็นพรว่า ด้วยความวิวัฒนา พรนั้นมี ๗ ประการของทีนียมของผู้ได้รับและเป็นพรที่พระสงฆ์ท่านประสิทธิ์ประสาทให้ประชาชนเสมอๆ แสดงว่า ชีวิตของแต่ละบุคคลที่ได้รับการพัฒนาให้เจริญย่อมเจริญในเรื่องทั้ง ๗ ประการ

๑) อายุวัฒนา	พัฒนาอายุ
๒) ธนวัฒนา	พัฒนาทรัพย์ากร
๓) สิริวัฒนา	พัฒนามิ่งขวัญ
๔) ยสวัฒนา	พัฒนาความดีเด่น
๕) พลพัฒนา	พัฒนากำลัง
๖) วัฒนพัฒนา	พัฒนาผิวพรรณ
๗) สุขวัฒนา	พัฒนาความสุขความสบาย

การที่พระท่านสวดบทพัฒนานี้เสมอ ๆ นั้น ย่อมเป็นการแสดงเหตุผลสองประการ คือ ประการแรก แสดงว่าท่านได้ทำหน้าที่แนะแนวแก่ประชาชนในการพัฒนา หรือเตือนประชาชนให้ ขวนขวายในการพัฒนาตัวเอง ประการที่สอง เป็นการเสนอหลักการพัฒนาชีวิตของแต่ละบุคคลว่า สมควรทำการพัฒนาในเจ็ดหัวข้อนี้ เพราะฉะนั้นทุกครั้งที่พระคุณเจ้าอวยพรด้วยบทนี้ ก็เป็นอันว่า ท่านกำลังทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำในการพัฒนาให้แก่ศาสนิกชนนั่นเอง

สำหรับความหมายของวัฒนาทั้ง ๗ ก็เข้ากันกับความหมายในการพัฒนาสมัยนี้ที่ทำการอยู่ ทั่วไป เพราะเป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการของประชาชนทุกรูปทุกนาม เช่น

๑) อายุวัฒนา คือการพัฒนาอายุ ได้แก่ การพัฒนาด้านสุขภาพ อานามัย ซึ่งจำทำให้ อายุยืน

๒) ธนวัฒนา คือการพัฒนาทรัพย์ ได้แก่ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ การเพิ่มพูนรายได้ ปรับปรุงรายจ่าย

๓) สิริวัฒนา คือการพัฒนาสิ่งขจร ได้แก่ การพัฒนาจิตใจ ความเชื่อถือ ความปลอดภัยทางจิต

๔) ยสวัฒนา คือการพัฒนาความดีเด่น ซึ่งรวมเรียกว่า ยศ คือ เกียรติยศ บริวารยศ อีสริยยศ

๕) พลวัฒนา คือการพัฒนากำลัง ได้แก่ การเพิ่มพูนสมรรถภาพทั้งทางกาย ทางใจ ทางปัญญา

๖) วัฒนวัฒนา คือการพัฒนาผิวพรรณ ได้แก่ การบำรุงรักษาความสะอาดเรียบร้อย ทางร่างกายและเครื่องแต่งตัว

๗) สุขวัฒนา คือการพัฒนาความสุข ได้แก่ การพัฒนาที่อยู่อาศัย ที่ไปที่มา เช่น ความสะดวกสบาย

๒.๓.๓ แนวคิดที่จะต้องยอมรับความเป็นจริงที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

เมื่อกฎธรรมชาติมีอยู่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ มีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับเหตุปัจจัยหนึ่งก็มีผลต่อสิ่งอื่นที่เชื่อมโยงกันและสรรพสิ่งที่มีอยู่เป็นไปในรูปของกระแสของความสัมพันธ์ที่ประกอบกันเข้าด้วยเหตุปัจจัยเชื่อมโยงแก่กันและกัน แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมทาง พระพุทธศาสนาจะต้องยอมรับและตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาติ คือความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) (ทุกขัง)ความเป็นปัจจัยเชื่อมโยงบีบคั้นแก่กันและกัน และความที่สิ่งทั้งปวงเป็นไปในรูปของกระแสของเหตุปัจจัย เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นองค์รวม

อนิจจังหรือความเปลี่ยนแปลงถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องเข้าใจและยอมรับเพื่อที่จะใช้เป็นแนวทางในการกำหนดท่าทีและกระทำต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง ในทางพระพุทธศาสนายอมรับว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นสัจจธรรมอันสูงสุด แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย มีเหตุมีผล

ในตัวของมันเองมิใช่เปลี่ยนไปตามอำนาจของเทพเจ้า อำนาจลึกลับ หรืออำนาจความอยากของมนุษย์ แต่เพียงอย่างเดียว และกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอันเป็นสาเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งมนุษย์จะต้องเรียนรู้และเข้าใจ เพื่อจะได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อน เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบหรือเหตุปัจจัยต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งเหตุปัจจัยภายในตัวของมนุษย์เอง ที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมและเหตุปัจจัยในระบบนิเวศของสิ่งแวดล้อมที่อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน หลักอนิจจังหรือความเปลี่ยนแปลง เป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เราเข้าใจถึงทิศทางของสิ่งทั้งหลายว่า เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด ถูกต้องหรือผิดพลาด เป็นการหมุนเวียนไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม มีอัตราขอบเขตของความรุนแรงมากน้อยเพียงใด

ตามหลักอนิจจังได้ทำให้เรามองเห็นว่า สรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยและก่อกบฏอยู่ภายในตัวของมันเองว่า มนุษย์มีอิสระภาพและทางเลือกในการมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ในฐานะเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญอันหนึ่งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยและความเปลี่ยนแปลงได้ให้โอกาสแก่มนุษย์ในการเปลี่ยนแปลงตัวให้ดังามถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริงในธรรมชาติ ที่เราเรียกว่าการพัฒนาตนทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และพฤติกรรมการพัฒนามนุษย์ที่ถูกต้องสมบูรณ์ก็จะเป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปอย่างถูกต้องและมีความมั่นคงอีกด้วย

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึง จริยธรรมหรือการรู้จักถือเอาประโยชน์จากหลักอนิจจัง มี ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่หนึ่ง เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่ไม่ปรารถนา ก็บรรเทาหรือกำจัดทุกขโศกได้ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่พึงพอใจ ก็ไม่หลงใหลมัวเมา เพราะรู้เท่าทันกฎธรรมดา ขั้นตอนที่สอง เร่งชวนชวนทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุด และทำด้วยจิตใจที่เป็นอิสระเพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่ใช่เป็นไปเองหรือเลื่อนลอย หรือตามความปรารถนาของเรา ผู้ที่เห็นว่า สิ่งทั้งหลายไม่ยั่งยืนย่อมเปลี่ยนแปลงไป จะทำอะไรไป ทำไปแล้วปล่อยชีวิตให้เลื่อนลอย ปล่อยอะไรๆ ไปตามเรื่อง แสดงถึงความเข้าใจผิด และปฏิบัติผิดต่อหลักอนิจจังขัดกับพุทธโอวาทที่เป็นปัจฉิมวาจาว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงชงธรรมกิจให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท”

หลักทุกข์หรือความทุกข์ที่บีบคั้นให้สิ่งต่าง ๆ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั้น ถือว่าเป็นธรรมชาติอันหนึ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และเข้าใจ เพื่อจะไม่ได้ทวนต่อกระแสความเป็นจริงในเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามธรรมชาติ การรู้เท่าทันต่อความกดดันของเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดเป็นทุกข์ทนเข้าใจถึงขอบเขตความรุนแรงของปัญหาว่ามีมากน้อยเพียงใดหรือรู้ตัวเหตุปัจจัยอันเป็นสาเหตุของความทุกข์ทน จะทำให้เราไม่ซ้ำเติมความกดดันดังกล่าวเพิ่มขึ้นก่อนที่สิ่งนั้นจะแตกสลายไป

มนุษย์สามารถปรับตัวทำให้ช่วยลดกระแสเหตุปัจจัยของปัญหาหรือความทุกข์นั้นได้ เช่น เรารู้ว่าปัจจุบันโลกกำลังมีปัญหาสีสิ่งแวดล้อมเรื่องโลกร้อนและมลพิษทางอากาศ ซึ่งเป็นภัยคุกคาม

กตสัน สร้างความทุกข์ให้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทำให้เราสามารถสืบหาสาเหตุของปัญหานั้นได้ว่า สภาพปัญหาดังกล่าวเกิดจากอะไร แล้วก็ช่วยกันแก้ไข เช่น การไม่ตัดไม้ทำลายป่าอันเป็นตัวช่วยดูดซับสารพิษและช่วยฟอกอากาศให้กับโลก ลดการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์หรือพิษสารก๊าซพิษอื่นทั้งจากโรงงานอุตสาหกรรมและกิจกรรมอื่น ๆ ของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยสร้างเหตุปัจจัยที่ช่วยบรรเทาปัญหาดังกล่าวเช่นการปลูกต้นไม้ การใช้เทคโนโลยีที่สะอาดในการผลิตสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น

ดังนั้นการนำหลักทุกขัง หรือหลักความเป็นจริงที่ว่าด้วยความทุกข์ทน ความขัดแย้ง ความกตสันของเหตุปัจจัยในธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการจัดการ ก็เพื่อทำให้มนุษย์ได้เข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงของปัญหาของมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ เข้าใจถึงกระแสเหตุปัจจัยต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุของปัญหาและเหตุปัจจัยที่ทำให้ปัญหาหรือความทุกข์หมดไป ตลอดจนเชื่อมโยงสภาพปัญหาหรือความทุกข์นั้นมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างถูกต้อง เพื่อมนุษย์จะได้มีที่และการจัดการที่ถูกต้องต่อปัญหา(ความทุกข์) ดังกล่าว

ความเข้าใจในเรื่องอนัตตา ทำให้มนุษย์มองเห็นความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นกระแสเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกันตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่มีการแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ หรือเป็นอัตตาหนึ่ง ๆ ต่างหากจากปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน ทำให้เกิดความเข้าใจว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมภูมิได้เป็นอัตตา ตัวตนที่แตกต่างแต่เป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกันเป็นไปตามหลักอนิจจัง ทุกขัง นั่นเอง

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวถึงคุณค่าทางจริยธรรมที่เกิดความเข้าใจในเรื่องอนัตตาดังนี้

๑) ในขั้นต้น ทางด้านตัณหา ช่วยลดทอนความเห็นแก่ตน มิให้ทำการต่าง ๆ โดยยึดถือแต่ประโยชน์ตนเป็นประมาณ ทำให้มองเห็นประโยชน์ในวงกว้าง ที่ไม่มีตัวตนมาเป็นเครื่องกีดกันจำกัด หนึ่งภาวะที่สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนของนั่นเอง เกิดจากส่วนประกอบและเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นสอนว่าสิ่งทั้งหลายจะปรากฏรูปเป็นอย่างไร ย่อมแล้วแต่การปรุงแต่ง ด้วยการบันดาลเหตุปัจจัย และชักโยงเชื่อมความสัมพันธ์ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายและขอบเขตวิสัยความสามารถ โดยนัยนี้ จึงเป็นการย้ำข้อที่ว่าบุคคลควรปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายตรงตัวเหตุปัจจัย ด้วยท่าทีที่เป็นอิสระ ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะให้ได้ทั้งผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย และไม่เกิดทุกข์เพราะตัณหาอุปทาน

๒) ในขั้นกลาง ทางด้านทิฐิ ทำให้จิตใจกว้างขวางขึ้น สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับพิจารณา และจัดการกับปัญหาและเรื่องทั้งหลาย โดยไม่เอาตัวตน ความอยากของตน ตลอดจนความเห็นของตน ความยึดมั่นถือมั่นของตนเข้าไปขัด แต่พิจารณาจัดการไปตามตัวธรรม ตามเหตุตัวผลตามที่มันเป็นของมันหรือควรจะเป็นอย่างแท้จริง คือสามารถตั้งอุเบกขา วางจิตเป็นกลาง เข้าไปเพ่งตามความเป็นจริง งดเว้นอัตตาธิปไตย ปฏิบัติตามหลักธรรมาธิปไตย

๓) ในขั้นสูง การรู้หลักอนัตตตา ก็คือ การรู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอย่างแท้จริง คือรู้หลักความจริงของธรรมชาติถึงที่สุด ความรู้สมบูรณ์ถึงขั้นนี้ ทำให้สละความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ถึง

ความหลุดพ้นบรรลุอิสรภาพโดยสมบูรณ์ อันเป็นจุดหมายของพุทธธรรม อย่างไรก็ดี ความรู้ แจ่มแจ้ง ในหลักอนัตตตาต้องอาศัยความเข้าใจตามแนวปฏิจจนูปาทซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

๔) กล่าวโดยทั่วไป หลักอนัตตตา พร้อมหลักอนิจจตา และหลักทุกขตาเป็นเครื่องยืนยัน ความถูกต้องแท้จริงของหลักจริยธรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะหลักกรรม และหลักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เช่น เพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน ความเป็นไปในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์สืบต่อเนื่อง อาศัยกันจึงเป็นไปได้ กรรมจึงมีได้ และเพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน ความหลุดพ้นจึงมีได้ดังนี้^{๗๐} เป็นต้น

ดังนั้น ในการจัดการปัญหามนุษย์และสิ่งแวดล้อม มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องเข้าใจความเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ เพราะถือว่าเป็นตัวสภาวะธรรมของธรรมชาติทุกชนิด ซึ่งจะทำให้มนุษย์สามารถมีทัศนะ ท่าที ทัศนคติที่ถูกต้อง ในการพัฒนาตัวเองและเข้าใจไปเกี่ยวข้องจัดการกับ ปัญหาต่าง ๆ อย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไปซึ่งเราสามารถสรุปประเด็นแนวการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาติ ดังนี้

๑) การกำหนดแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมจะต้องยอมรับความจริงในเรื่องของความเปลี่ยนแปลง ไม่เป็นไปเพื่อการทวนกระแสของความเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติ

๒) ท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลง ต้องเข้าใจกระบวนการความเปลี่ยนแปลงที่เป็น ปัจจัยในการเกิดปัญหาและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปเพื่อการยุติปัญหา โดยมองเห็นว่า ปรากฏการณ์ของสิ่งทั้งปวงเหล่านี้เป็นไปได้ด้วยเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น มนุษย์เป็นเพียง เหตุปัจจัยหนึ่งในกระบวนการของความเปลี่ยนแปลง การเข้าไปมีส่วนร่วมผลักดันในกระบวนการ เปลี่ยนแปลงในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นมนุษย์จะต้องรู้ว่าตนเองมีขอบเขตที่เข้าไปเกี่ยวข้องมากน้อย เพียงใดการยอมรับความเปลี่ยนแปลงจะทำให้มนุษย์อยู่ในโลกของความเป็นจริง ไม่ลุ่มหลงมัวเมาและ ไม่เกิดความขัดเคืองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามเงื่อนไข ของเหตุปัจจัยทั้งสิ้น

๓) แนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักของความเป็นจริงตามธรรมชาตินี้ ทำให้ มนุษย์มีโลกทัศน์ใหม่ที่ว่า ทุกสิ่งเกี่ยวข้องกันเป็นองค์รวม เป็นองค์รวมที่ไม่มีการแบ่งแยกแม้แต่คำว่า มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยเห็นว่า มนุษย์โดยความเป็นจริงแล้วเป็นองค์ประกอบของเหตุปัจจัยที่อิง อาศัยกันเกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติ อาศัยเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ดังนั้นจึงเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพล ต่อสิ่งอื่นหรือเป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์อีกด้วย ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมตาม ความเป็นจริงแล้วการจัดการตัวมนุษย์คือการจัดการสิ่งแวดล้อม และการจัดการสิ่งแวดล้อมก็หมายถึง การจัดการตัวมนุษย์ด้วยนั่นเอง เพราะสรรพสิ่งเป็นกระแสสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยแยกออกจากกันเป็น ส่วน ๆ ไม่ได้

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

๔) แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนาบนแนวทางของความเป็นจริง จะต้องกำหนดรู้ระบบนิเวศที่มีความเกี่ยวข้องกันตามธรรมชาติอย่างทั่วถึง คือ สภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เรียกว่าอุตุนิยาม ได้แก่ความเป็นจริงที่เกี่ยวกับสสาร พลังงาน องค์ประกอบพื้นฐานที่เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพที่เรียกว่าพีชนิยาม ได้แก่ ธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรม ตลอดจนชนิดประเภทของสายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ องค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรม ที่เป็นตัวเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องของการกระทำและผลที่ตามมาที่เรียกว่ากรรมนิยาม ธรรมชาติเกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต ที่เรียกว่าจิตนิยาม โดยเชื่อมโยงธรรมชาติเฉพาะเรื่องนี้เข้ากันอย่างเป็นระบบตามหลักที่เรียกว่าธรรมนิยาม ได้แก่การที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุผลนั่นเอง.^{๗๑}

๒.๔ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามแนวพุทธโดยวิธีการบวชต้นไม้

๒.๔.๑ แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เพื่อลดปัญหาความเสื่อมโทรม และการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติจึงจำเป็นต้องมีการดำเนินการที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานมาจากเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้

๑) การสร้างระเบียบกฎเกณฑ์

เนื่องจากปัญหาและสาเหตุของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นขณะนี้ มีพื้นฐานมาจากการที่มนุษย์ไม่เคารพในระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ มักมีการหลีกเลี่ยงหรือใช้ช่องว่างของกฎหมายหาประโยชน์เข้าตนให้มากที่สุด และระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งหลายก็ควรจะมีการปรับปรุงให้มีความเหมาะสมกับสภาพของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภท และผู้ทำหน้าที่ดูแล บังคับใช้กฎหมายต้องปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวด

๒) การใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูง

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติควรจะนำเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูงมาใช้เพื่อลดปัญหาการสิ้นเปลืองของทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นการลดปัญหามลพิษที่จะเกิดขึ้น เช่น มีการติดตั้งอุปกรณ์ที่มีลักษณะเป็นรูเล็ก ๆ หลายรูไว้ที่หัวก๊อกน้ำ ทำให้เสมือนมีอากาศเข้าไปผสมกับน้ำแล้วไหลออกมาโดยที่ผู้ใช้ไม่รู้สึกรู้ว่าน้ำไหลออกมาน้อยลง การใช้หลอดไฟฟ้าที่ประหยัดไฟ การใช้ตู้เย็นและเครื่องปรับอากาศที่ประหยัดไฟฟ้า

๓) การสร้างระเบียบวินัย

อาจเริ่มจากการจัดตั้งกลุ่มหรือชุมชน เพื่อช่วยกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งในสถานศึกษา และองค์กรต่าง ๆ การรวมกลุ่มในรูปชมรมดังกล่าวถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างระเบียบวินัยเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และส่งเสริมให้ผู้อื่นมีระเบียบวินัยในการบริโภคทรัพยากรมากยิ่งขึ้น

^{๗๑} พระสงฆ์เสริม แสงทอง “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระพุทธศาสนา”, หน้า ๘๔-๘๘.

๔) การให้การศึกษา

เป็นกระบวนการที่ทำให้คนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อม อาจมีการเผยแพร่ความรู้ผ่านสื่อมวลชน เพื่อให้เกิดการแพร่กระจายของข่าวสาร และเป็นการกระตุ้นประชาชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น^{๗๒}

นิวัติ เรืองพานิช กล่าวถึงการที่มนุษย์เรียนรู้มากขึ้น รวมทั้งการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรมนุษย์ เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องพยายามพัฒนาความเจริญเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งในด้านที่อยู่อาศัยการผลิตอาหารให้เพียงพอแก่ความต้องการ รวมทั้งการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งอำนวยความสะดวกสบายแก่ชีวิต สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สามารถกระทำได้โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี มนุษย์ได้รับความสำเร็จอันใหญ่หลวงจากการใช้ความรู้ และวิทยาการดังกล่าว เช่น การเพิ่มผลผลิตโดยใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ การควบคุมศัตรูพืชด้วยการใช้สารเคมีที่สังเคราะห์ขึ้น การเลี้ยงสัตว์ด้วยวิธีการใหม่ ๆ เพื่อเร่งอัตราการเจริญเติบโตของสัตว์ โดยมุ่งหวังให้สามารถนำสัตว์มาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหารได้อย่างรวดเร็วขึ้น การพัฒนาในด้านอุตสาหกรรมทำให้เกิดผลิตภัณฑ์และสารสังเคราะห์ใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ ความก้าวหน้าในด้านการแพทย์ การรู้จักใช้สารกัมมันตรังสีในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการผลิตกระแสไฟฟ้าด้วยพลังงานปรมาณู เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นความสำเร็จของมนุษย์ในการอำนวยความสะดวกแก่การดำรงชีวิต แต่ในขณะเดียวกัน การพัฒนาดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อมนุษย์ในลักษณะต่าง ๆ กันด้วย กล่าวคือ ขณะที่มนุษย์ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาความเจริญโดยอาศัยวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีนั้น ก็ทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมตามมาด้วย โดยการเกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการพัฒนาเทคโนโลยี แต่เกิดขึ้นเนื่องจากความสำเร็จที่ได้จากการใช้เทคโนโลยี เพราะการพัฒนาความเจริญในลักษณะดังกล่าวย่อมทำลายความสมดุลของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติด้วย^{๗๓}

สมชาย เดชะพรหมพันธ์ และสุรินทร์ มัจฉาชีพ กำหนดความหมายของคำว่า ทรัพยากร โดยหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ สามารถจำแนกได้ ๒ ส่วน คือ ทรัพยากรทางวัตถุและวัฒนธรรม หมายถึง ทรัพยากรที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ด้วย^{๗๔}

^{๗๒} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๒๘๑-๒๘๒.

^{๗๓} นิวัติ เรืองพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๖๐.

^{๗๔} สมชาย เดชะพรหมพันธ์ และสุรินทร์ มัจฉาชีพ, ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๓๒), หน้า ๖๐.

Holechek et al. กำหนดความหมายไว้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง วัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งสามารถเพิ่มเติมรายละเอียดคำนิยามของทรัพยากรธรรมชาติได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติหมายถึง สิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการทั้งทางตรง และทางอ้อมของมนุษย์ โดยครอบคลุมถึง วัตถุ ธาตุ สาร และพลังงานในรูปแบบต่าง ๆ ที่อาจถูกดัดแปลง เคลื่อนย้าย เปลี่ยนแปลงรูปร่าง ขนาด และสถานะ เพื่อให้มนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ได้ เช่น เพื่อการดำรงชีวิต ใช้อำนวยความสะดวก ความปลอดภัย การพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น โดยจะเห็นได้ว่า การนำทรัพยากรธรรมชาติ ไปใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์นั้น อาจจะมีการจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงในทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ ก่อนจึงจะใช้ประโยชน์ได้ โดยอาจต้องมีการกระบวนการหล่อ หลอม ถลุง แต่ง ฯลฯ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ เกิดการเปลี่ยนแปลง และพร้อมหรือเหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์ ในขณะเดียวกัน ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดจำเป็นอย่างยิ่งต้องใช้ประโยชน์ในลักษณะตามธรรมชาติของทรัพยากรธรรมชาติชนิดนั้น ๆ หากเกิดการเปลี่ยนแปลงไปแล้ว จะทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป^{๗๕}

๒.๔.๒ สาเหตุที่ต้องมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

สาเหตุที่ต้องมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเนื่องมาจาก

๑) ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่ใช้แล้วหมดสิ้นไป เช่น ทรัพยากรแร่ธาตุ น้ำมันปิโตรเลียม เมื่อใช้หมดแล้วก็ยากที่จะหาสิ่งอื่นมาทดแทนได้จึงจำเป็นต้องรักษา สงวนเอาไว้ เพื่อป้องกันการขาดแคลน

๒) ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์มีความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับโลกมีวิทยาการความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีสูงขึ้น จึงรู้วิธีการที่จะแสวงหาทรัพยากรมาใช้ได้อย่างรวดเร็วและมีแนวโน้มที่จะนำทรัพยากรมาใช้ตอบสนองความต้องการมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันทรัพยากรนั้นมีปริมาณจำกัดและพัฒนาไม่ทันกับความต้องการในการใช้ มนุษย์จึงประสบกับปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร

๓) ทรัพยากรธรรมชาติส่งเสริมให้มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ประเทศใดมีทรัพยากรธรรมชาติอย่างอุดมสมบูรณ์จะสามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจได้รวดเร็วกว่าประเทศที่ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ประเทศ สหรัฐอเมริกา เป็นประเทศที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาก ประกอบกับสหรัฐอเมริกามีความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสูง จึงทำให้มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจมาก ดังนั้นประเทศใดมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ก็จะทำให้ประเทศนั้นมีความเจริญก้าวหน้า และมีเศรษฐกิจที่มั่นคง

^{๗๕} Holechek J.L., R.A. Cole, J.T. Fisher and R. Valdez. Natural Resources: Ecology, Economics and Policy. Prentice Hall International (UK), London: 2000, p.15.

๔) ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม การที่ประเทศไทยสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิทัศน์ที่งดงามตามธรรมชาติ และมรดกทางประวัติศาสตร์ของชาติไว้ได้ ย่อมแสดงว่าประชาชนในประเทศนั้นเป็นผู้มีวัฒนธรรม รู้จักสร้างสรรค์ และบำรุงรักษาทรัพยากรอันมีค่าไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์และชื่นชมสืบต่อไป^{๗๖}

๒.๔.๓ พระพุทธศาสนากับทรัพยากรธรรมชาติ

วิถีพุทธ หมายถึง การนำหลักธรรมในทางพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า หลักธรรมทางพุทธศาสนาเน้นเรื่องการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ ความรู้สึกดีต่อกันระหว่างมนุษย์ พืช สัตว์ทั้งหลาย มีความกตัญญูรู้คุณต่อกันและกัน ดังพุทธสุภาษิตตอนหนึ่งว่า บุคคลนั่งหรือนอนได้ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึงหักก้านกิ่งใบของต้นไม้ นั้น และต้องเข้าใจกฎไตรลักษณ์คือกฎธรรมชาติที่สอนให้รู้การเปลี่ยนแปลง การยุติปัญหา และการจัดการสิ่งแวดลอมบนพื้นฐานความเป็นจริงทางธรรมชาติ^{๗๗}

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนววิถีพุทธ หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ในการรักษา ค้ำครอง ป้องกัน และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความกตัญญูรู้คุณต่อธรรมชาติ คือ มนุษย์ สัตว์ พืชพันธุ์ภายใต้ระบบนิเวศวิทยาที่ยั่งยืน

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดลอม มีหลักธรรมในทางพุทธศาสนาที่ย้ำในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และนอกจากพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันแล้วสิ่งที่สำคัญคือความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีทั้งต่อพืชต่อสัตว์ทั้งหลายด้วย ดังมีพระบาลีพุทธศาสนาสุภาษิตบทหนึ่งที่ย้ำ และสอนให้ผู้คนรู้จักบุญคุณแม้แต่คุณประโยชน์ของพืชมีใจความแปลความเป็นภาษาไทยว่า “บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึงหักก้านกิ่งใบของต้นไม้ นั้นผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม” เป็นคติที่แสดงความรู้สึกที่ดีต่อกันให้ระลึกเสมอว่าต้นไม้ที่เราได้อาศัยร่มเงาเป็นประโยชน์มีค่ามีร่มเงาที่คนอื่นจะได้อาศัยต่อไป

นอกจากความรู้สึกที่เห็นคุณค่าของกันและกัน หรือระลึกในคุณค่าของกันและกันแล้ว พระพุทธศาสนายังสอนให้มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิต ความเมตตาตัวเองถือเป็นความรู้สึกที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยการมองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นสรรพสัตว์ผู้อยู่ร่วมโลก และต้องมีความเข้าใจหลักความเป็นจริงทางธรรมชาติตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งถือเป็นสภาวะธรรมของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องในการพัฒนาดินเอง

^{๗๖} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, *มนุษย์กับสิ่งแวดลอม*, หน้า ๒๘๐-๒๘๑.

^{๗๗} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, *พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดลอม*. (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท. ๒๕๔๔), หน้า ๒๐.

คติในทางพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง คือ ให้มองธรรมชาตินี้เป็นสภาพแวดล้อมที่งดงาม น่าชื่นชม ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข เพราะธรรมชาติถือเป็นองค์ประกอบในการฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์ หมายความว่า พระพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาเรียนรู้ตนเอง คือ การจะพัฒนาคนให้มีจิตใจที่เจริญงอกงาม เป็นคนที่มีคุณธรรม จำเป็นต้องอาศัยธรรมชาติในการฝึก เมื่อใดที่มีสภาพแวดล้อมที่สวดปราศจากเสียงรบกวนและมีกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก เมื่อใดที่จิตใจรู้สึกมีความสุข สงบ มีความอิ่มใจ มีความสดชื่น มีแนวโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก เมื่อจิตไม่มีอารมณ์ที่วุ่นวายในเข้ามารบกวน มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือ เอาจิตที่พร้อมแก่การงานทั้งหลายไปใช้งานด้านการพิจารณาให้เกิดปัญญา เกิดความรู้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริงเรียกว่า อุปธิวิเวก^{๗๘}

พระสงฆ์กับป่าไม้

ป่า วัด และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งวัดแรกในพุทธศาสนา คือ วัดเวฬุวนาราม (มาจากคำว่า เวฬุ แปลว่า ไม้ไผ่ + วน แปลว่า ป่า + อาราม แปลว่า สถานที่รื่นรมย์) มีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธถวายแก่พระพุทธเจ้า นอกจากนั้น มีวัดป่าเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น เขตวนาราม บุพพาราม นิโครธาราม และอัมพวนาราม ซึ่งเป็นเหตุบอกให้พวกเราทราบว่า ป่ากับพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกัน วัดในพุทธศาสนาล้วนมีความสัมพันธ์กับป่า หรือต้นไม้อย่างมาก วัดส่วนใหญ่ไม่ว่าจะอยู่ในชุมชน หรือชนบททางไกลจะมีต้นไม้ใหญ่ ๆ มีความร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการถืออุตถงค์ที่มุ่งให้พระภิกษุสงฆ์อยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรในการประพฤติปฏิบัติธรรมชำระกิเลสภายในใจ ดังนั้น พระสงฆ์กับป่าไม้จึงถือเป็นสิ่งคู่กัน ไม่สามารถแยกจากกันได้ตามคติความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

ประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทยถึงแม้จะไม่มีกรกล่าวไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ในใจของประชาชนต่างก็ทราบว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมีบทบาทที่สำคัญตั้งแต่บรรพบุรุษมาแล้ว ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ส่วน คือ ๑.) ศาสนวัตถุ เช่น อาราม โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ พระพุทธรูป ที่ดิน ป่าไม้ ฯลฯ ๒.) ศาสนบุคคล เช่น พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ๓.) ศาสนธรรม เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก

ทั้งสามสิ่งนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยได้เป็นอย่างดี ช่วยพัฒนาบุคลาการของชาติให้มีความพร้อมด้านจิตใจ ในขณะเดียวกันพระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตามพระราชาบัญญัติคณะสงฆ์อีกส่วนหนึ่ง สถานที่ที่เป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์นั้นมี ๓ ลักษณะได้แก่ ๑) ที่พักสงฆ์ คือเป็นที่พักที่ยังไม่ได้รับอนุญาตให้สร้างเป็นวัดที่ถูกต้อง ๒) สำนักสงฆ์ คือ ได้รับอนุญาตให้สร้างวัดโดยถูกต้องแต่ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในการสร้างโบสถ์สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม และ ๓) วัดที่ได้รับ การอนุญาตให้สร้างวัดถูกต้องและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา หรือมีการปฏิสังขารวัด

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ องค์การคำ ของครูสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐-๒๓.

มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษาไม่น้อยกว่า ๕ รูปติดต่อกันไม่น้อยกว่า ๕ ปี หรือมีการสร้างโบสถ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว กรมการศาสนาโดยกระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควรขอรับวิสุงคามสีมา

การสร้างศาสนวัตถุของพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะมีความเกี่ยวข้องกับป่า ถ้าพิจารณาตามหลักพุทธธรรมแล้วก็ไม่มีปัญหาอะไรเกิดขึ้น ยิ่งเป็นการดีด้วยซ้ำที่พระสงฆ์อยู่ในพื้นที่ป่า แต่มองในแง่อาณาจักรแล้วถือว่าขัดต่อกฎหมาย ป่าถือว่าเป็นทรัพยากรที่รัฐต้องรักษาคุ้มครอง การที่พระสงฆ์จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าต้องได้รับอนุญาตจากรัฐคือกรมป่าไม้เสียก่อน เหตุที่มีการห้ามพระภิกษุสงฆ์สร้างที่พัก หรือถาวรวัตถุใด ๆ ในสถานที่ซึ่งยังมิได้รับอนุญาตนั้นส่วนหนึ่งเป็นคำสั่งของมหาเถรสมาคม ที่มีความเกี่ยวเนื่องสอดคล้องกับกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติที่ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า ในพระวินัยบัญญัติพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นแนวทางในการปฏิบัติของพระสงฆ์ว่า

- ๑) ห้ามทำลายเมล็ดพืช หน่อไม้ รากเหง้า เพราะอาจนำไปปลูกใหม่ได้
- ๒) ห้ามทำลายต้นไม้ทุกชนิดไม้นต้นใหญ่หรือต้นเล็ก
- ๓) ห้ามถ้ำอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงใส่ต้นไม้และแม่น้ำลำคลอง
- ๔) ห้ามขุดดินเพราะอาจทำให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ใต้ดินตายได้
- ๕) ห้ามนำน้ำที่มีตัวสัตว์มาเทหรือรดต้นไม้ ต้นหญ้า เพราะอาจทำให้ตายได้
- ๖) เวลาจะกรอกน้ำไปใช้ดื่มต้องมีการกรองเสียก่อน^{๗๙}

๒.๔.๔ การบวชป่า

บวชป่า เป็นพิธีกรรมที่คิดริเริ่มขึ้นมาใหม่ไม่มีในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นกุศโลบายที่นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ผู้ริเริ่มจัดทำพิธีบวชป่าใน จังหวัดน่าน คือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าอาวาสวัดอรุณาวาสและเจ้าคณะอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน รวมทั้งเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มฮักเมืองน่านด้วย

“บวช” แปลว่า การเว้น “การบวชคน” คือ การเว้นจากการทำความชั่ว ละทิ้งกิเลส อบายมุขทั้งปวง ดังนั้น “การบวชป่า” จึงหมายถึง การละเว้นจากการตัดไม้ทำลายป่า การบวช ป่ามีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้คือ คนในชุมชนได้ตกลงร่วมกันที่จะกันพื้นที่สำหรับการบวชป่า ตลอด ถึงการกันพื้นที่แนวเขต จำแนกพื้นที่ให้ชัดเจนว่าพื้นที่จะทำการบวชมีจำนวนกี่ไร่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ความพร้อมของชุมชนและสถานที่ที่จะทำการบวชป่า ร่วมกันกำหนดระเบียบ กติกา การใช้ ทรัพยากรร่วมกัน และคัดเลือกคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ การประสานงานด้านศาสนพิธีทางสงฆ์ และจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องอัฐบริวาร (เหมือนกับการบวชคน) การหาพันธุ์ไม้เพื่อนำไปปลูก เสริม การเชิญหมอสูชัวญมาเป็นเจ้าพิธีจัดเตรียมงานและทำพิธีกรรม ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อความ เชื่อของชาวบ้าน การนิมนต์พระสงฆ์ ๕ รูป ๗ รูป ๙ รูป หรือมากกว่าก็ได้ เพื่อร่วมพิธี เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากและเชิญแขก เพื่อนบ้านที่อยู่รอบ ๆ ทั้งผู้นำทางจิตวิญญาณ และผู้นำที่มีบารมีที่ชาวบ้านเคารพนับถือ มาร่วมเป็นเกียรติและเป็นสักขีพยานในการดูแลรักษา ป่าชุมชน การเตรียมผ้าเหลือง ซึ่งอาจเป็นผ้า

^{๗๙} โพธิ์ชัย ปานประชา, แบบเรียนพระพุทธศาสนา ๒, (กรุงเทพมหานคร: พรีเมียร์บุ๊คส์จำกัด, ๒๕๔๐).

สบง จีวรเก่า ที่ไม่ใช่แล้ว นำมาผูกต้นไม้เพื่อเกิด ความขลัง การนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ใต้ ต้นไม้ใหญ่ ซึ่งเป็นต้นไม้ประธานของป่า เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ความเคารพและความเกรงกลัว และสุดท้าย การกล่าวคำแผ่เมตตาหรือ การประกาศสัจจะเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

พิธีบวชป่าครั้งแรกเกิดขึ้นที่บ้านกุ่มม่วง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๓ ซึ่งเป็นภูมิลำเนาของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เป็นการบวชป่าที่กลุ่มชาวบ้านได้อนุรักษ์ไว้ และ ทำพิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ รวมทั้งได้มีการปลูกป่าฟื้นฟูสภาพป่าชุมชนในจุดที่เสื่อมโทรมและมีการ มอบหมายให้คณะกรรมการที่ดูแลป่าชุมชน เป็นผู้เฝ้าติดตาม พิธีบวชป่าครั้งที่สองจัดขึ้น ในเดือน กรกฎาคม ๒๕๓๔ ในพื้นที่ป่าขุนน้ำพอง อำเภอสันติสุข ซึ่งมีพื้นที่นับแสนไร่ มีการนำพระพุทธรูป สันติ สุขวานารักษ์ สูง ๒ เมตร ตั้งประดิษฐานใต้ต้นยางขนาดใหญ่เพื่อเป็นพยานในการทำพิธี มีการจัดขบวน ผ้าป่าจาก ๗ หมู่บ้าน มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมาก ภายหลังการทำพิธีได้เกิด กลุ่มอนุรักษ์ชุมชนของ อำเภอสันติสุขขึ้น

การบวชป่าสามารถทำได้ในหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละชุมชน เช่น ชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีความเชื่อเรื่องผีก็จะทำพิธีตั้งเซ่ง ชุมชนชาวคริสต์มีความเชื่อว่าทุก สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ล้วนมาจากพระเจ้าก็จะทำพิธีสรรเสริญและนมัสการขอบคุณพระเจ้า ถือ เป็นการร่วม แรงร่วมใจของภาคประชาชนที่มีความเชื่อหลากหลายและมีวัฒนธรรมที่แตกต่าง การบวชป่าจึงไม่ได้มี ความหมายแค่การประกอบพิธีกรรมเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึง ความผูกพันและการพึ่งพา อาศัยระหว่างคน ต้นไม้ สัตว์ป่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และส่งผลต่อชีวิตและ ระบบนิเวศคือ การเพิ่มอาหารให้ ชุมชน เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า การรักษาพันธุ์ไม้พื้นบ้าน พันธุ์ไม้ท้องถิ่น และเป็นการถ่ายทอด จิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้สู่คนรุ่นใหม่ เป็นโอกาสที่สมาชิกในชุมชนทุกวัยได้มีโอกาสร่วมมือ ร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นการตอกย้ำความเชื่อ และสำนึกต่อการอนุรักษ์ร่วมกัน^{๔๐}

๒.๔.๔.๑ ประวัติความเป็นมาของการบวชต้นไม้

เป็นความเชื่อที่มีมาช้านานซึ่งความเชื่อนี้มีฐานความคิดมาจากการบูชาเทวดา ซึ่งมีความ เชื่อเรื่องรุกขเทวดาที่สิงอาศัยอยู่ในต้นไม้ ตามหลักความเชื่อ เรื่องรุกขเทวดา ต้นไม้มีเทวดาอยู่สอง จำพวก คือ เทวดาที่มีวิมานอยู่บนต้นไม้ กับเทวดาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ ดังนั้น การบวชต้นไม้จึงเป็น ความเชื่อหนึ่ง เพื่อเป็นการเคารพบูชาต้นไม้ การบวชต้นไม้ที่มีพิธีกรรมครั้งแรก คือ การบวชต้นยางที่ อำเภอสารภีนับแต่นั้นเป็นต้นมาการบวชป่า จึงมีการบวชต้นไม้มากขึ้น ซึ่งอาศัยหลักความเชื่อให้คน ไม่กล้าตัดไม้ทำลายป่า และช่วยให้ป่าไม้สมบูรณ์ โดยการร่วมกันอนุรักษ์^{๔๑}

^{๔๐} บานจิตร์ สายรอกำ และ ถนัด ไบยา, บวชป่า สืบชะตาแม่น้ำการจัดการป่าและน้ำเชิงวัฒนธรรม, (เชียงใหม่: นันทกานต์ กราฟฟิค-การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๔๑} การบวชต้นไม้/หรือการบวชป่า, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://bezyhotel.blogspot.com/2010/05/blog-post_68.html [๑๖ กันยายน ๒๕๕๗].

๒.๔.๔.๒ สืบสานประเพณี การบวชป่า : บวชต้นไม้

จากมีการบันทึกและการศึกษาค้นคว้า ของผู้เขียน ในด้านกุศโลบาย ในการรักษาป่าของชาวบ้าน ความเชื่อว่าป่าเขาล้วนแต่มีผีปกปักรักษา มิให้ใครมารุกกล้าทำลาย พิธีกรรมที่หลากหลาย อาทิ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา ปลุกฝังให้คนต้นไม้ให้มีจิตใจรักษาป่าและน้ำของเขาไว้ พิธีการบวชต้นไม้ หรือบวชป่าก็เป็นเช่นเดียวกัน

“พิธีบวชต้นไม้” มีวิธีคิดและวิธีการปฏิบัติคล้ายคลึงกับ “พิธีสืบทอดแม่น้ำ หรือคน” ด้วยการต่ออายุให้เจริญยั่งยืนสืบไปตามคติความเชื่อ ส่วนที่มาของการ “บวชป่า” มาจากวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้เช่นเดียวกับการบวชพระ ส่งผลให้สถานภาพของคนและต้นไม้เปลี่ยนไป นับเป็นการนำความเชื่อทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ขั้นตอนและวิธีการบวชต้นไม้ นิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวชต้นไม้ แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อชาวบ้านและต้นไม้ที่จะทำพิธี การบวชให้ต้นไม้ไต่บ้าง ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อและเจตนาของชุมชนเอง บวชได้ตั้งแต่ต้นไม้ขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ แต่ส่วนมากจะเน้นต้นไม้ที่ขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม แม้กระทั่งต้นไม้ในป่าที่ผ่านการรุกรทำลาย เพราะจะสามารถฟื้นคืนสภาพเป็นป่าสมบูรณ์ได้ในเวลาเพียงไม่กี่ปี ถ้าไม่ถูกรบกวนอีก ชาวบ้านเชื่อว่า ผืนป่าที่ผ่านพิธีบวช เป็นเสมือนดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าผู้ใดก็ไม่อาจเข้าไปทำลายได้ ทำให้ต้นไม้มีโอกาสคืนความชุ่มชื้นแก่แผ่นดินได้เต็มที่ และสายน้ำลำธารที่เกิดจากป่าต้นน้ำดังกล่าว ก็จะมีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

การบวชป่า ให้ชุมชนที่ร่วมมือกันรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าธรรมชาติไว้ให้กับลูกหลาน เป็นการเรียกร้องสิทธิของชุมชน ในการดูแลรักษาป่าและแหล่งต้นน้ำลำธารเองด้วย พิธีบวชป่าจึงเป็นความปรารถนาที่ดี ส่งต่อไปสู่คนรุ่นหลัง ท่ามกลางต่อมนับพันนับหมื่นในอดีตผืนป่าของเมืองไทย เพื่อเป็นป่าที่สมบูรณ์ในอนาคตต่อไป

ดังพระราชดำรัส “...การปลูกป่าสำคัญที่ปล่อยให้เขาขึ้นเองได้ อย่าไปคอยแหย่กับต้นไม้ อย่าไปรังแกต้นไม้ เพียงแต่คุ้มครองเขาหน่อย ขออย่าไปรังแกเท่านั้นเอง ไม่ต้องทำอะไรมาก...” (พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับแนวทางการฟื้นฟูป่าธรรมชาติ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๗) (หนังสือรวมพระราชดำรัส)^{๘๒}

พิธีบวชต้นไม้ เพื่อต้องการยับยั้งการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและเพื่อเป็นกุศโลบายห้ามมิให้คนตัดไม้ทำลายป่า เพราะคนไทยเป็นชาวพุทธที่นับถือพระ ซึ่งต้นไม้ต้นใดที่ผ่านการบวชแล้วชาวบ้านจะไม่ตัดเด็ดขาด เพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะป่าบริเวณต้นน้ำลำธาร ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าว ได้เผยแพร่ไปสู่สาธารณชน อย่างไรก็ตามชาวอำเภอแม่ใจก็ตระหนักและมีความเชื่อว่า พญาต้นไม้ที่ผ่านพิธีกรรมการบวชแล้ว จะคุ้มครองรักษาต้นไม้ต่าง ๆ ในบริเวณนั้น ซึ่งจะมีผล

^{๘๒} สุวรรณ นุ่มพิษณุ, สืบสานประเพณี การบวชป่า : บวชต้นไม้, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org/posts/135507> [๑๖ กันยายน ๒๕๕๗].

ทำให้น้ำไม่แห้ง ฝนตกต้องตามฤดูกาล ถือเป็นการยับยั้งการทำลายธรรมชาติและช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งรักษาป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำลำธารให้อุดมสมบูรณ์ และที่สำคัญคือ สร้างความสำนึกให้แก่ชุมชนในการดูแลรักษาสภาพธรรมชาติ ชาวบ้านในอำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร เล็งเห็นคุณค่าของป่าไม้ในการบวختัน จึงได้ฟื้นฟูและสานต่อพิธีการบวختันไม้ จะเริ่มตั้งแต่การสำรวจต้นไม้มที่มีขนาดใหญ่และเกรงว่าน่าจะถูกลักลอบตัดซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญาไม้ จากนั้นชักชวนชาวบ้านให้ร่วมมือกันจัดเตรียมเครื่องเซ่นสังเวยเจ้าป่าเจ้าเขา เครื่องสังเวยจะประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก ๑ ปั้นกล้วยสุก ๑ ลูก หมากคำ พลุใบ ผ้าเหลืองตามจำนวนต้นไม้ ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์ น้ำขมิ้นส้มป่อย จากนั้นก็สร้างศาลเพียงตาสำหรับอัญเชิญรุกขเทวดามาคอยปกป้องรักษาต้นไม้ แล้วทำพิธีไหว้แม่พระธรณี ใช้หมากพลุตามธรรมเนียมทางเหนือ สำหรับการบวختันไม้ จะมีผ้าเหลือง (สุดแล้วแต่ว่าจะบวختันไม้กี่ต้น) ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์และส้มป่อยจากนั้นโยงด้ายสายสิญจน์ไปตามต้นไม้มในบริเวณป่า แล้วโยงมายังสถานที่ทำพิธี ซึ่งจะมีพระพุทธรูปตั้งเป็นประธานมีพระสงฆ์และอาจารย์ (หมอเวทมนตร์) ทำพิธีเชิญเทวดาอารักษ์ ผีป่า ผีเขา (ผีปีกกะโล้ง) ทำพิธีเซ่นสังเวยเทพารักษ์ เจ้าป่าเจ้าเขา ให้รับรู้และให้มาอยู่ในป่าไม้ ดูแลต้นไม้ม หากมีผู้ใดมาตัดไม้ ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของหมอเวทมนตร์ที่จะนำมากล่าวเมื่อเสร็จพิธีเซ่นสังเวยแล้ว ก็เป็นพิธีสงฆ์ เริ่มจากไหว้พระรัตนตรัย สมาทานศีลอาราธนาพระปริตรพระสงฆ์เจิมต้นไม้ม เสร็จแล้วพระสงฆ์ จะห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ม พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จากนั้นประพรมน้ำพระพุทธรูปตามต้นไม้มที่บวชไว้เป็นเสร็จพิธี พิธีบวختันไม้มเป็นการเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ซึ่งมีประเด็นร่วมคือ การอนุรักษ์ป่าไม้มของหมู่บ้าน โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม^{๘๓}

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับกุศโลบายในการจัดกิจกรรมรักษาสิ่งแวดล้อมจากอดีตเชื่อว่าต้นไม้มมีองค์เทพารักษ์คุ้มครองมิให้ใครมารุกกล้าทำลาย จึงคิดกิจกรรม “พิธีบวختันไม้ม” เพื่อต่ออายุให้เจริญยั่งยืนสืบไปตามคติความเชื่อ ด้วยวิธีการห่มจีวรให้กับต้นไม้มเช่นเดียวกับการบวชพระส่งผลให้สภาพของต้นไม้มเปลี่ยนไป ขึ้นตอนและวิธีการบวختันไม้มนิยมทำกันเหมือนงานบุญทั่วไป โดยเจ้าพิธีจะใช้สายสิญจน์ล้อมอาณาบริเวณที่จะบวختันไม้ม แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลต่อประชาคมและต้นไม้มที่จะทำพิธี การคัดเลือกต้นไม้มที่จะบวชได้ตั้งแต่ต้นไม้มขนาดเล็ก กลางใหญ่ แต่ส่วนมากจะเน้นต้นไม้มที่มีขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อมและของชุมชน ซึ่งการร่วมมือกันรักษาความอุดมสมบูรณ์ของต้นไม้มไว้ให้กับคนรุ่นหลังเป็นการเรียกร้องสิทธิ์ของชุมชนในการดูแลรักษาต้นไม้ม การจัดทำพิธีบวختันไม้มจึงเป็นความปรารถนาที่ดีส่งผลสู่คนรุ่นหลังในอนาคตต่อไป

^{๘๓} ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, พิธีบวختันไม้ม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.m-culture.in.th/moc_new/album/15899 [๑๖ กันยายน ๒๕๕๗].

๒.๔.๔.๓ ทหาร และประชาชนร่วมพิธีปลูกต้นไม้ และ บวชป่า เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ พุทธอุทยานชัยยะสุขังปางประทีป อ.ลี้ จ.ลำพูน

สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดลำพูน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในอำเภอลี้ จัดโครงการ ปลูกต้นไม้ และ บวชป่า เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม มหาราชินี ที่ พุทธอุทยานชัยยะสุขังปางประทีป อ.ลี้ จ.ลำพูน เพื่อให้ทุกภาคส่วน ได้ตระหนักถึงปัญหาโรคร้อน โดยมีประชาชน เยาวชน ร่วมพิธี เป็นจำนวนมาก

วันนี้ (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๗) ประชาชนชาว อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ร่วม โครงการปลูกต้นไม้และบวชป่าเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถและในโอกาสวันสิ่งแวดล้อมโลก ที่พุทธอุทยานชัยยะสุขังปางประทีป อ.ลี้ จ.ลำพูน โดยมี นายสุวรรณ กล่าวสุนทรพจน์ว่าราชการจังหวัดลำพูน เป็นประธาน เปิดโครงการ และมี เจ้าหน้าที่ทหาร จาก กองกำลังรักษาความสงบแห่งชาติ กองพลทหารราบที่ ๗ ส่วน แยก ๒ และ ส่วนแยก ๑ ประจำ จ.ลำพูน , หัวหน้าส่วนราชการ จ.ลำพูน , พระสงฆ์ , เยาวชน และ นักเรียน ร่วมกิจกรรมด้วย

นายสุวรรณทัสน์ ธัญชัย ผู้อำนวยการ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดลำพูน กล่าวว่า การจัดโครงการในครั้งนี้ มี วัตถุประสงค์ เพื่อ เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๗ ที่ พระองค์ทรงมีพระราชเสาวนีย์เน้นย้ำให้ชาวไทยทุกคนช่วยกันรักษาผืนแผ่นดินให้สมกับที่ได้อยู่ อาศัยมาด้วยความสุข ให้รู้จักคุณค่าในทรัพยากรที่สำคัญ ช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม ช่วยกันปลูกต้นไม้และทรงย้ำว่าอยากมีน้ำก็ต้องไม่ตัดป่า ซึ่งกิจกรรมในโครงการจะช่วยส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนใน อำเภอลี้ได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ รัก ห่วงแหนและร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและฟื้นฟูธรรมชาติ รวมทั้งเพื่อให้ประชาชนใช้ทรัพยากร ป่าและน้ำอย่างมีคุณค่า โดยการปลูกต้นไม้และบวชป่า มีโดยมีพระครูอินทวุฒิคุณ เจ้าคณะอำเภอลี้ เป็นประธานสงฆ์ในการประกอบพิธีทางศาสนา เพื่อความเป็นสิริมงคล จากนั้น พระสงฆ์ ประชาชน ได้ร่วมประกอบพิธีบวชป่าและปลูกต้นไม้ อาทิ ต้นสัก ต้นจามจุรีและต้นไม้ให้ผลกินได้ จำนวน ๘๐๐ ต้น

พุทธอุทยาน ชัยยะสุขังปางประทีป ต.นาทราย อ.ลี้ จ.ลำพูน ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยได้รับอนุญาตขอใช้พื้นที่ป่าจากกรมป่าไม้ เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๑ เพื่อเป็นพุทธอุทยาน เฉลิมพระเกียรติ ถวายแด่พระราชกุศลสดุดีเทิดพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ใช้เป็นศูนย์รวมในการประกอบพิธีทางศาสนา และกิจกรรม เนื่องในโอกาสสำคัญและเป็นแหล่งเรียนรู้ แก่ เยาวชน และ ประชาชนทั่วไป^{๘๔}

^{๘๔} จิรภิญญา สมลังกา, ทหาร และประชาชนร่วมพิธีปลูกต้นไม้ และ บวชป่า เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ พุทธอุทยานชัยยะสุขังปางประทีป อ.ลี้ จ.ลำพูน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://thainews.prd.go.th/centerweb/News/NewsDetail?NT01_NewsID=TNEVN5707230010019 [๑๖ กันยายน ๒๕๕๗].

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จอมขวัญ นิมละอ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของพนักงานโรงรถจักรสถานีรถไฟ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมของพนักงานโรงรถจักรฯ จะเป็นรูปแบบกิจกรรม ๕ ส. โดยเริ่มจากการกำหนดนโยบาย การวางแผน การนำไปปฏิบัติ การปรับปรุงและสร้างมาตรฐาน และสุดท้ายคือการยกระดับ โรงรถจักร ลำปาง ได้ทำกิจกรรมนี้เพื่อสนองความต้องการของผู้บังคับบัญชาจากส่วนกลางที่ต้องการเห็นความเป็นระเบียบ ความสะดวกในหน่วยงาน ส่งผลให้หน่วยงานมีสภาพแวดล้อมที่ดี ปลอดภัยและถูกสุขอนามัย เอื้ออำนวยให้เกิดบรรยากาศที่ดีเหมาะแก่การทำงาน นอกจากนี้หน่วยงานยังมีการฝึกอบรมเพื่อสร้างจิตสำนึกและความสามารถ โดยให้พนักงานที่ได้รับคัดเลือกจากส่วนกลางไปฝึกอบรม ซึ่งโรงรถจักรลำปางมีพนักงานได้รับคัดเลือกเข้าฝึกอบรมกับส่วนกลางโดยใช้เวลา ๓ เดือน ในการฝึกอบรม และพนักงานที่ฝึกอบรมจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลด้านความปลอดภัย อชีวอนามัยและสิ่งแวดล้อมต่อไป

สุดท้ายผลที่ได้รับจากการจัดการสิ่งแวดล้อมก็คือ บรรยากาศ สภาพแวดล้อมดี ปลอดภัยในการทำงานมากขึ้น ทำให้หน่วยงานมีมาตรฐานในการทำงานมากขึ้น มีความเป็นระเบียบและมีระบบเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานอื่น สามารถตรวจสอบและวัดผลการดำเนินงานได้^{๔๕}

นางสาวศุภาพร ผิงงาม ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานอำเภอเด่นช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอเด่นช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้านอยู่ในระดับมาก ๓ ด้าน ได้แก่ การกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การวางแผนดำเนินงานสิ่งแวดล้อม และดำเนินการปฏิบัติการ และอยู่ในระดับปานกลาง ๒ ด้าน ได้แก่ การตรวจสอบและการปฏิบัติงานแก้ไขและการทบทวนการจัดการ ๒. แนวทางการพัฒนาการจัดการสิ่งแวดล้อม ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอเด่นช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี ในด้านการกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อม ควรมีการจัดแผนนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม มีการกำหนดตัวผู้รับผิดชอบให้ชัดเจนและเป็นลายลักษณ์อักษร โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย สำหรับการวางแผนดำเนินงานสิ่งแวดล้อม ควรมีการกำหนดผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน ควรมีการจัดทำปฏิทินการปฏิบัติงาน และควรมีการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนให้ชัดเจน ด้านดำเนินการและการปฏิบัติการ ควรมีการให้ความรู้กับครูและบุคลากรที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเกณฑ์มาตรฐาน และตัวชี้วัดด้านสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษาที่สอดคล้องกับข้อกำหนดของ ISO 14001 ควรมีการกำหนดกิจกรรมที่ยืดหยุ่นได้ตามสภาพปัจจุบันปัญหา และควรมีการรับรู้รับผิดชอบไว้อย่างชัดเจน ด้านการตรวจสอบและการปฏิบัติการแก้ไข ควรมีการกำหนดดัชนี/ตัวชี้วัดความสำเร็จของกระบวนการและกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ควรมีการกำหนดวางแผนในการตรวจสอบอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอและควรมีการกำหนดผู้รับผิดชอบในการตรวจสอบแก้ไขอย่างชัดเจน

^{๔๕} จอมขวัญ นิมละอ, “การศึกษากระบวนการในการจัดการสิ่งแวดล้อมของพนักงานโรงรถจักรสถานีรถไฟ จังหวัดลำปาง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔).

และด้านการทบทวนการจัดการ ควรมีการจัดบันทึกการเปลี่ยนแปลงในการทบทวนการจัดการ ควรมีการรวบรวมข้อมูลที่เป็นปัญหาและนำมาทบทวนการจัดการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยจัดทำเป็นปฏิบัติการปฏิบัติงาน^{๘๖}

นายเอกสิทธิ์ แก้วอัน ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมวัดเจดีย์หลวงด้านโบราณสถาน การใช้พื้นที่ อาคารเสนาสนะ และสาธารณูปโภคสาธารณูปการ มีการจัดการในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์และแผนการใช้ที่ดินชัดเจน นอกจากนี้ยังมีปัญหาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมปรากฏอยู่ ซึ่งควรแก้ไขโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด มีเหตุจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม การส่งเสริมการท่องเที่ยว กฎหมายหรือนโยบายของรัฐ โครงการหรือกิจกรรมของวัด ความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ การรับรู้และความตระหนัก กลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ความเข้าใจดีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด มีการรับรู้ปัญหาด้านมลพิษระดับสูงและมีความตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดรวมถึงอยากมีส่วนร่วมในการจัดการในทุกระดับของวัด

ความคิดเห็นของนักวิชาการ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง คิดว่าวัดมีการจัดการในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่สมบูรณ์เหมาะสม กฎหมายยังไม่ชัดเจนและไม่เอื้อต่อการจัดการของวัด ส่วนการมีส่วนร่วม คิดว่าเป็นไปได้ยากเพราะโอกาสของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนยังจำกัด และยังขาดความรู้ความเข้าใจอยู่มาก ส่วนแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดอย่างเหมาะสมในอนาคต ควรมีมาตรการทางด้านสังคม มาตรการทางด้านเศรษฐกิจ และมาตรการทางกายภาพ โดยเน้นการปรับปรุงกฎหมาย การมีส่วนร่วม และการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง^{๘๗}

พงศธร คำใจหนัก ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนเมืองลำพูน” ผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่ชุมชนเมืองลำพูนประสบ คือ ปัญหามลพิษทางอากาศ ปัญหาขยะและปัญหามลพิษทางน้ำ โดยสาเหตุหลักของปัญหามลพิษทางอากาศคือฝุ่นควัน และกลิ่นเหม็นจากท่อไอเสียจากการจราจรและการขนส่ง ส่วนปัญหาขยะมีเหตุจากคนในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น และการทิ้งขยะไม่เป็นที่ ส่วนปัญหาน้ำเน่าเสีย เกิดจากน้ำทิ้งจากครัวเรือนและจากสถานประกอบการในชุมชนเป็นสาเหตุหลัก ในด้านผลกระทบที่เกิดขึ้นสารแอมโมเนียเป็น ๒ ระดับคือระดับครัวเรือนและระดับชุมชน ผลกระทบในระดับครัวเรือน เป็นผลที่เกิดจากสุขภาพของผู้ที่ได้รับ

^{๘๖} นางสาวศุภาพร ผิวงาม, “การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙).

^{๘๗} นายเอกสิทธิ์ แก้วอัน, “การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

สารมลพิษ ส่วนผลกระทบในระดับชุมชนจะเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สกปรกรูปร่าง ส่วนความรุนแรงของปัญหานั้นพบว่า อยู่ในระดับปานกลาง

พัฒนาการของการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนเมืองลำพูน พบว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนในระยะแรกเกิดจากการริเริ่มแก้ไขปัญหโดยชุมชนเอง โดยมีภาครัฐและเอกชนให้การ สนับสนุนไปสู่การที่เทศบาลเปิดโอกาส และเป็นผู้จัดเวทีให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม มากขึ้น และพัฒนาสู่การรับเอาโครงการด้านสิ่งแวดล้อมมาดำเนินการโดยชุมชนเองส่วนปัญหาที่พบ ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การที่แผนงาน/โครงการต่าง ๆ ส่วนใหญ่ถูกกำหนดจากบนลงล่าง ทำให้ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

รูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม พบว่า ชุมชนเมืองลำพูนมีส่วนร่วมใน ลักษณะของการปฏิบัติดำเนินงานมากที่สุด และมีส่วนร่วมในการประเมินผลดำเนินงานน้อยที่สุด ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม พบว่า สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ที่แตกต่างกัน ไม่มีความแตกต่างกันในระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่การ ได้รับประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและการจัดการสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมใน การจัดการสิ่งแวดล้อม ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๑ ส่วนเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม พบว่า ปัจจัยภายใน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ และปัจจัยภายนอก อันได้แก่ การสนับสนุนจากเทศบาลเมือง ลำพูน เป็นเงื่อนไขสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเมืองลำพูน

การดำเนินงานของภาครัฐเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นไปในลักษณะจัดการสิ่งแวดล้อม ผ่านทางระบบราชการ โดยการกำหนดเป็นแผนงานจากส่วนกลาง ส่วนการดำเนินงานของภาคเอกชน พบว่า องค์กรเอกชนจากต่างประเทศ มีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณดำเนินงาน ส่วนองค์กร ชุมชนมีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยใช้กระบวนการทางสังคม ปฏิบัติแบบเสนอจากส่วนล่าง ขึ้นมา เพื่อเรียกร้องการสนับสนุนต่อภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่วนปัญหาและอุปสรรคที่ สำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมคือ การขาดความรู้ของชุมชน และการขาดความเข้มงวดในการบังคับ ใช้กฎหมายของภาครัฐ^{๘๘}

พิมพ์พิศา ศรีสมบุรณ์ ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของครูที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมใน โรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ครูผู้สอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัด เชียงใหม่ ส่วนใหญ่ปฏิบัติบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน อยู่ในระดับปานกลาง และผล การเปรียบเทียบบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนของครูที่สอนวิชาที่มีเนื้อหาสิ่งแวดล้อม กับครูที่สอนวิชาที่ไม่มีเนื้อหาสิ่งแวดล้อม ไม่มีความแตกต่างกันทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านการจัดการ สิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และด้านการป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษ

ตัวแปรอิสระที่มีผลทำให้ บทบาทของครูในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ ระยะเวลาที่สอน การติดตามข่าวสารเรื่องสิ่งแวดล้อม สำหรับตัวแปร

^{๘๘} พงศธร คำใจหนัก , “การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนเมืองลำพูน”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕).

ด้าน อายุ วิชาที่สอน ระดับการศึกษา ประสบการณ์เข้าร่วมกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อม ความคาดหวังในผลตอบแทนและความรู้ความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อม ไม่มีผลทำให้บทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนของครูแตกต่างกัน จากการศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า ระยะเวลาที่สอน การติดตามข่าวสารเรื่องสิ่งแวดล้อม มีผลต่อบทบาทของครูในการจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนของ จังหวัดเชียงใหม่^{๘๙}

เกษริน สุขตัว ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการดำเนินงานของท่านพระครูมานัสทิพพิทักษ์ และคณะสงฆ์ในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา มีบทบาทในฐานะเป็นผู้นำท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำได้อย่างดีเยี่ยม พระสงฆ์ได้ใช้วิธีการหลายรูปแบบในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน เช่น การเทศนาสั่งสอนชาวบ้านจะสวดแทรกความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติไปด้วยเป็นการให้ความรู้กับชาวบ้าน ทำสื่อแผ่นใส ภาพสไลด์ ฉายวิดีโอ ให้ชาวบ้านได้เห็นเปรียบเทียบกับป่าที่อุดมสมบูรณ์กับป่าที่ถูกทำลาย และรับรู้ถึงผลเสียที่จะติดตามมาการอนุรักษ์ป่าไม้ และทำลายป่าไม้ พระครูมานัสทิพพิทักษ์ ได้พาชาวบ้านขึ้นไปบนภูเขาเพื่อไปดูป่าต้นน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านเปรียบเทียบกับสภาพอดีตกับปัจจุบัน ที่มีความแตกต่างกันมาก หลังจากนั้นชาวบ้านเริ่มยอมรับความจริง นอกจากที่ท่านพระครูมานัสได้ประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในท้องถิ่น ขึ้นมาเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำและแม่น้ำลำธารเช่นพิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีบวชต้นไม้ การทอดผ้าป่ากลางไม้ การปลูกป่า เป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า เกิดความรักความหวงแหน เห็นประโยชน์ และคุณค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ ตระหนักถึงภัยพิบัติ ที่จะเกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และขยายเครือข่ายในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำและการอนุรักษ์ธรรมชาติสืบต่อไปถึงรุ่นลูกหลานคงความอุดมสมบูรณ์ดังข้อเสนอแนะของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ที่ว่า “กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นกระแสใหญ่ของโลก ที่มีการระดมศาสตร์ทางด้านต่าง ๆ มาเชื่อมโยง พระสงฆ์จึงควรต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมและวิธีแก้ไขให้ลึกซึ้ง เพื่อจะได้สอนประชาชนได้ถูกต้อง และวัดควรเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน”^{๙๐}

นายประสงค์ บริรักษ์ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน : กรณีศึกษาการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

^{๘๙} พิมพ์พิศา ศรีสมบูรณ์ , “บทบาทของครูที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม ในโรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑).

^{๙๐} เกษริน สุขตัว , “บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕).

ในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้างมีความสัมพันธ์กับลักษณะข้อมูลทั่วไป ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคม เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพครอบครัว ระยะเวลาที่อาศัย สถานที่อยู่อาศัย อาชีพหลัก รายได้ การเป็นสมาชิกชมรม และตำแหน่งในชมรม จากการทดสอบสมมติฐาน พบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ในระดับเห็นด้วย ส่วนความคิดเห็นต่อปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้าง มีความสัมพันธ์กับลักษณะข้อมูลทั่วไป ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคม เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพครอบครัว ระยะเวลาที่อาศัย สถานที่อยู่อาศัย อาชีพหลัก รายได้ การเป็นสมาชิกชมรม และตำแหน่งในชมรม จากการทดสอบสมมติฐาน พบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ โดยประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการที่ประชาชนทุกคนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้างควรมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อปัญหาการจัดการขยะมูลฝอย การศึกษาปัญหาอุปสรรค ข้อเสนอแนะในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้าง พบว่า ปัญหาการจัดการขยะมูลฝอย เป็นปัญหาที่สำคัญที่ทุกฝ่ายควรร่วมกันแก้ไข โดยประชาชนส่วนใหญ่ให้ข้อเสนอแนะว่าควรมีการเพิ่มเจ้าหน้าที่ในการเก็บขนขยะมูลฝอยให้เพียงพอ จัดให้มีถังขยะสำหรับรองรับขยะในทุกๆ จุดให้เพียงพอกับปริมาณขยะมูลฝอย กำหนดระยะเวลาที่แน่นอนและเพิ่มจำนวนรอบในการเก็บขนขยะมูลฝอย และประชาชนควรมีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้าง^{๙๑}

เกษร ม้าทอง ได้วิจัยเรื่อง “การรับรู้และความเข้าใจของชุมชนที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. คนในชุมชนเป็นเพศชายและหญิงใกล้เคียงกัน อายุ ๒๒-๒๙ ปี มีสถานภาพสมรส การศึกษาในระดับประถมศึกษา ๒. การรับรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อยทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้าน น้ำทิ้ง และด้านขยะ มีระดับการรับรู้มาก ส่วนด้านอากาศมีระดับการรับรู้ปานกลาง ๓.ระดับความเข้าใจต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อยทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านอากาศ ด้านน้ำทิ้ง และด้านขยะมีระดับความเข้าใจมาก ส่วนด้านสิ่งแวดล้อมมีระดับความเข้าใจมากที่สุด ๔. เปรียบเทียบระดับการรับรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อยตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า คนที่อยู่ในชุมชนที่มีเพศ อายุ และสถานภาพแตกต่างกันมีระดับการรับรู้ไม่แตกต่างกัน ส่วนการศึกษาแตกต่างกันมีระดับการรับรู้แตกต่างกัน ๕.เปรียบเทียบระดับความเข้าใจการจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อยตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า คนที่อยู่ในชุมชนที่มี เพศ และอายุแตกต่างกันมีระดับความเข้าใจไม่แตกต่างกัน ส่วนสถานภาพและ

^{๙๑} นายประสงค์ บริรักษ์ , “การศึกษารูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน: กรณีศึกษาการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, ๒๕๕๙).

การศึกษาแตกต่างกันมีระดับความเข้าใจแตกต่างกัน ๖. ระดับการรับรู้มีความสัมพันธ์กับระดับความเข้าใจของชุมชนในระดับปานกลางถึงระดับต่ำมาก^{๙๒}

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ว่า ปัญหาการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่มีความสำคัญมากเนื่องจากกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดเขาวง มีส่วนเกี่ยวข้องกับคนในชุมชนและเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการจัดการสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ภายในวัดเขาวง และประชาชนที่อาศัยในชุมชนที่ต้องอาศัยความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง การสร้างเป็นเครือข่ายทางสิ่งแวดล้อม การให้ความรู้ความเข้าใจ การรณรงค์ เป็นต้นซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ เป็นกระบวนการ และเป็นขั้นเป็นตอน เพื่อให้กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดเขาวง ดังกล่าวได้รับการแก้ไขจนได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นต่อไป.

นางสาวกษิรา กาเยาว์ ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มไตรภาคีในชุมชน กระณ จังหวัดภูเก็ต” ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษาบริบทความเป็นมาของกลุ่มไตรภาคีพบว่า เหตุผลการก่อตั้งกลุ่มไตรภาคีเกิด จากการที่ชุมชนกระณเปลี่ยนเป็นสังคมธุรกิจเพื่อการท่องเที่ยวไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ชุมชนประสบปัญหาการอยู่ร่วมกันของคน และการเพิ่มจำนวนของประชากรที่เข้ามาในพื้นที่อย่างรวดเร็ว เป็นเหตุให้เกิดผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการภายในชุมชน ปัญหาเหล่านี้ เป็นแรงผลักดันให้ภาครัฐต้องร่วมมือกับภาคเอกชน เพื่อยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านและรักษาผลประโยชน์ให้กับชุมชน โดยกำหนดแนวทางระเบียบข้อบังคับที่ใช้ร่วมกันในชุมชนต่อไป จึงเกิดการรวมตัวกันของทั้งสามฝ่าย คือ ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ในนามกลุ่มไตรภาคีเพื่อแก้ปัญหาให้กับชุมชนต่อไป การศึกษารูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มไตรภาคี ผลการศึกษาพบว่า ๑) กลุ่มไตรภาคีมีการรักษาผลประโยชน์ให้กับชาวบ้านในชุมชน โดยการกำหนดกฎระเบียบและข้อบังคับภายในชุมชนขึ้นเพื่อป้องกันระบบเศรษฐกิจของชุมชนให้ชาวบ้านที่เกิดในชุมชนยังคงมีอาชีพในการทำมาหากินอยู่ ๒) กฎระเบียบและข้อบังคับที่ใช้ร่วมกันในชุมชนนั้นมีความยุติธรรมสำหรับทุกฝ่ายคือ นายทุนชาวบ้าน ลูกจ้าง หรือนักท่องเที่ยว มีเรื่องร้องทุกข์ร้อนใจทุกฝ่ายจะได้รับความเป็นธรรมและเสมอภาคเท่าเทียมกันในสังคม ทำให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ๓) เมื่อในชุมชนไม่มีผู้มีอำนาจเหนือกัน ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องขออนุญาต และอยู่ในความควบคุมดูแลของกลุ่มไตรภาคีทุกกรณี ๔) การบริหารจัดการของกลุ่มไตรภาคีนั้นทุกองค์กรในกลุ่มไตรภาคีมีบทบาทเท่าเทียมกันขึ้นอยู่กับว่าในงานนั้นๆ เป็นความถนัดและเป็นความรับผิดชอบขององค์กรใดเป็นพิเศษจะเป็นแรงงาน ส่วนองค์กรที่เหลือก็จะเป็นฝ่ายสนับสนุนให้ความช่วยเหลือตามแต่แรงงานจะร้องขอ เรื่องของงบประมาณแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทไม่ใช้

^{๙๒} เกษร ม้าทอง, “การรับรู้และความเข้าใจของชุมชนที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๐).

งบประมาณเป็นการขอความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ตามแต่จะอนุเคราะห์ และประเภทใช้งบประมาณจำนวนมาก โดยเรียกขอจากทั้งสามองค์กรตามแต่จะช่วยเหลือองค์กรละเท่าใด ส่วนวิธีการดำเนินงานของกลุ่มไตรภาคีคือ ชมรมรักษะตะกะรนเป็นชมรมของชาวบ้าน ดังนั้นไม่ว่ากิจกรรมหรือเรื่องร้องเรียนมักจะผ่านชมรมรักษะตะกะรนเป็นด่านแรก จากนั้นเรื่องจะส่งไปยังเทศบาลตำบลกะรนเพื่อให้นายกเทศมนตรีคัดเรื่องที่จะนำเข้าอภิปรายในที่ประชุมกลุ่มไตรภาคี โดยชมรมรักษะตะกะรนเป็นผู้ทำรายงานการประชุม แจ้งไปยังคณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิที่ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมในครั้งนั้น ๆ ได้ เพื่อทราบโดยทั่วกัน หรือหากเป็นเรื่องด่วนมาก ๆ จะจัดให้มีการประชุมทางโทรศัพท์ทันที เมื่อมติเอกฉันท์ก็จะจัดบะเพราเพื่อการดำเนินงานจากการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มไตรภาคี ผลการศึกษา สรุปได้ดังนี้ ๑) ปัจจัยภายในชุมชนสูงสุดประกอบด้วย การได้รับผลประโยชน์จากการดำเนินงานของกลุ่มไตรภาคีมากที่สุดทุกด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านบริหารจัดการชุมชน ส่วนการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่มไตรภาคี มีเพียงการรับรู้ข่าวสารจากเพื่อนบ้านเท่านั้นที่บ่อยครั้ง ค่าเฉลี่ย ๑.๕๓ ซึ่งเป็นค่ามากที่สุด ๒) ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วม จากผลการศึกษาพบว่า สมาชิกของกลุ่มไตรภาคีมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนในระดับมากทุกด้าน ๓) ระดับความสำเร็จในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มไตรภาคีพบว่า มีความสำเร็จในการบริหารจัดการองค์กร มีความสำเร็จในการจัดระบบงบประมาณเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน มีความสำเร็จในวิธีการดำเนินงานการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนอยู่ในระดับมากทั้งหมด^{๔๓}

นางสาวแคทราย ชีพธรรม ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมด้านปัญหาฝุ่นละอองของประชาชนและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ปัญหาฝุ่นละอองมีระดับความรุนแรงของปัญหามากพื้นที่และเวลาที่มักประสบปัญหาคือ พื้นที่คมนาคมขนส่งกับพื้นที่ชุมชน ช่วงเวลาและช่วงวันที่ปัญหามีความรุนแรงคือ ทุกช่วงเวลาและทุกช่วงวัน ช่วงเดือนที่ปัญหามีความรุนแรงคือ ช่วงเดือนมีนาคม ประชาชนทุกคนได้รับผลกระทบจากปัญหาสาเหตุของปัญหาฝุ่นละอองคือ ๑) สภาพทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ลักษณะทางภูมิประเทศและลักษณะภูมิอากาศ ๒) แหล่งกำเนิดฝุ่นละอองที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชน/ที่พักอาศัย ยานพาหนะ สนามบิน/เครื่องบิน พื้นที่รกร้าง สถานที่ก่อสร้าง เตาเผาศพ และเตาเผามูลฝอย ๓) กิจกรรมหลักที่ส่งผลให้เกิดปัญหา คือ การเผาในที่โล่ง การจราจรและขนส่ง การก่อสร้าง การเผาปิ้งย่างอาหารการเผาศพ และการขึ้นลงของเครื่องบิน กลุ่มคนที่มีส่วนในการสร้างปัญหา คือ ทุกคน แต่ประชาชนคิดว่าตนมีส่วนในการสร้างปัญหาระดับน้อย และสาเหตุหลักของปัญหา คือ พฤติกรรมของทุกคน ปัญหาฝุ่นละอองส่งผลกระทบในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านคุณภาพชีวิตต่อร่างกาย จิตใจ และสังคม และด้านเศรษฐกิจ ซึ่งประชาชนคิดว่าตนได้รับผลกระทบระดับปานกลางการจัดการสิ่งแวดล้อมด้านปัญหาฝุ่นละอองของประชาชนมี ๒ ระดับคือ ระดับบุคคลได้แก่ การศึกษาหาความรู้

^{๔๓} นางสาวกษิรา กาเยาว์, “การจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของกลุ่มไตรภาคีในชุมชนกะรน จังหวัดภูเก็ต”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐).

การควบคุมและป้องกัน การเฝ้าระวัง การลด การหลีกเลี่ยง การใช้เทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรม นอกนั้นมีบางครั้ง และระดับกลุ่ม ได้แก่ การรวมกลุ่มการกำหนดกติกา การจ่าย ค่าธรรมเนียม การผลักดัน การร้องเรียน การประชาสัมพันธ์และให้ความรู้ความเข้าใจ การรณรงค์ การเรียกร้อง และการสร้างเครือข่ายสิ่งแวดล้อม ส่วนการจัดการของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องมี การจัดการของเทศบาลนครเชียงใหม่ในรูปแบบโครงการ/กิจกรรมที่เป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ และขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน และการจัดการร่วมกันระหว่างหลายหน่วยงานภาครัฐมุ่งเน้น จัดการที่แหล่งกำเนิดต่างๆ ในลักษณะของคณะทำงานซึ่งมีการแบ่งหน้าที่ตามความรับผิดชอบที่ เกี่ยวข้องแนวทางการจัดการปัญหาฝุ่นละออง ข้อเสนอแนะของประชาชนได้เสนอว่า ประชาชนควร ให้ความร่วมมือแก่ทุกฝ่าย รัฐควรมุ่งเน้นการนำนโยบายและมาตรการมาปฏิบัติ รัฐควรสนับสนุนการมี ส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนต้องการมีส่วนร่วมโดยการร่วมปฏิบัติ ทุกคนควรมีบทบาทในการ จัดการและควรมุ่งเน้นการสร้างความรู้ความเข้าใจและความตระหนักแก่ทุกฝ่าย ส่วนข้อเสนอแนะ ของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องได้เสนอว่าทุกฝ่ายควรประสานงานกันประชาชนควรมีส่วนร่วมทุก กระบวนการ งบประมาณเป็นปัจจัยสำคัญ บุคลากรควรมีความรู้รัฐควรเน้นการประชาสัมพันธ์สร้าง จิตสำนึก รัฐควรปรับปรุงกฎหมาย รัฐควรให้ความสำคัญแก่ ท้องถิ่น และทุกฝ่ายควรมีทัศนคติในการ ทำงานสอดคล้องกัน^{๙๔}

นางสาวสุพรรณษา ปักษา ได้วิจัยเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้มเกลือของชุมชน บ้านดอนตาล อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี” ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะทั่วไปของชุมชน เป็นพื้นที่ ดินทรายและที่ราบสูง ประชากร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร มีการใช้น้ำในการอุปโภค และการเกษตรจากลำห้วยซิด มีการใช้ทรัพยากรป่าไม้เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร จากป่าเขื่อน้ำ และป่าหนองใหญ่ ส่วนพื้นที่ที่ ประกอบการต้มเกลือ มีทั้งติดกับหมู่บ้านจำนวน ๒ โรงและนอกเขต หมู่บ้านจำนวน ๔ โรง และพื้นที่ ต้มเกลือส่วนใหญ่มีทั้งติดกับถนนและไร่นา พื้นที่ต้มเกลือ บ้านดอน ตาล เป็นพื้นที่ที่มีการต้มเกลือ ประเภทอุตสาหกรรมครัวเรือนซึ่งมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการ ผลิตเกลือจากอดีตมาจนถึง ปัจจุบัน และมีการถ่ายทอดทางด้านความเชื่อ โดยมีการสะท้อนที่มี ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สังเกตได้จากการมีประเพณีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระแม่ธรณี และเจ้าที่ที่ดูแลบ่อเกลือ ซึ่ง เป็นประเพณีการเซ่นไหว้ก่อนที่จะมีการประกอบอาชีพต้มเกลือ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อที่ แสดงออกมาในรูปแบบข้อห้าม ความเคารพต่อเจ้าที่ที่ดูแลบ่อ เกลือ และพระแม่ธรณีเป็นเครื่อง เตือนไม่ให้มีการนำเอาทรัพยากรมาใช้อย่างรวดเร็ว เมื่อสังคม เปลี่ยนไปจึงได้มีการปรับเปลี่ยน วิธีการจัดการ และการเรียนรู้คือการรวมตัวกัน เกิดเป็น เครือข่ายผู้ต้มเกลืออย่างไม่เป็นทางการ ลักษณะทั่วไปของชุมชน เป็นพื้นที่ดินทรายและที่ราบสูง ประชากร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร มีการใช้น้ำในการอุปโภคและการเกษตรจาก

^{๙๔} นางสาวแคทราย ชีพธรรม, “การจัดการสิ่งแวดล้อมด้านปัญหาฝุ่นละอองของประชาชนและ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิต วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐).

ลำห้วยซิด มี การใช้ทรัพยากรป่าไม้เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร จากป่าเขื่อนน้ำ และป่าหนองใหญ่ ส่วนพื้นที่ที่ ประกอบการต้มเกลือ มีทั้งติดกับหมู่บ้านจำนวน ๒ โรงและนอกเขตหมู่บ้านจำนวน ๔ โรง และพื้นที่ ต้มเกลือส่วนใหญ่มีทั้งติดกับถนนและไร่นา พื้นที่ต้มเกลือ บ้านดอนตาล เป็นพื้นที่ที่มีการต้มเกลือ ประเภทอุตสาหกรรมครัวเรือนซึ่งมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการผลิตเกลือจากอดีตมาจนถึง ปัจจุบัน และมีการถ่ายทอดทางด้านความเชื่อ โดยมีการสะท้อนที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สังเกตได้จากการมีประเพณีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระแม่ธรณี และเจ้าที่ที่ดูแลบ่อเกลือ ซึ่ง เป็นประเพณีการเซ่นไหว้ก่อนที่จะมีการประกอบอาชีพต้มเกลือ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อที่ แสดงออกมาในรูปแบบข้อห้าม ความเคารพต่อเจ้าที่ที่ดูแลบ่อเกลือ และพระแม่ธรณีเป็นเครื่องเตือนไม่ให้มีการนำเอาทรัพยากรมาใช้อย่างรวดเร็ว เมื่อสังคมเปลี่ยนไปจึงได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการ และการเรียนรู้คือการรวมตัวกัน เกิดเป็นเครือข่ายผู้ต้มเกลืออย่างไม่เป็นทางการ^{๙๕}

นางสาวสุวิมล มงคลสิริรักษ์ ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาชุมชนบ้านปงถ้ำ ตำบลวังทอง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า ผลการศึกษา การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่าคนในชุมชนบ้านปงถ้ำมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนและเข้ามามีส่วนร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมในด้านต่าง ๆ ดังนี้ การมีส่วนร่วมด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชน การมีส่วนร่วมด้านกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมด้านองค์กรท้องถิ่น การมีส่วนร่วมด้านองค์กรท้องถิ่นเป็นการบริหารจัดการโดยให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และการมีส่วนร่วมด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นการดำเนินการเพื่อร่วมสร้างจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรในชุมชนต่อสภาพเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ทางสังคมของคนในชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ส่งผลให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาชุมชนผลการศึกษา ความสำเร็จและอุปสรรคในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่งผลให้เกิดผลดีทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการจ้างงาน แต่การพัฒนาและปรับปรุงสภาพแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ท่องเที่ยว จึงทำให้เกิดการสูญเสียสภาพดั้งเดิมของสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น ๆ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศส่งผลดีในด้านการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชน แต่มักเกิดพฤติกรรม การซื้อและสะสมของที่ระลึกจากผลิตภัณฑ์สัตว์ เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวด้านสังคมและศิลปวัฒนธรรม ด้านองค์กรท้องถิ่นได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่จะมีผลกระทบต่อทรัพยากร

^{๙๕} นางสาวสุพรรณษา ปักษา, “การจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้มเกลือของชุมชน บ้านดอนตาล อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๙).

ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชน และมักเกิดความขัดแย้งในพัฒนาด้านการตลาดที่อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศ ลดปัญหาขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรและ สร้างแรงจูงใจให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่บ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อการดำรงชีวิต ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน^{๙๖}

นพพงษ์ ดีไชย ได้วิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาลตำบลหนองโพ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นจากประชาชนและการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่มาจากผู้หญิง คิดเป็นร้อยละ ๕๒.๕ ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งเน้นการศึกษา ๓ เรื่องหลัก คือ ข้อมูลการจัดการในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม ความคิดเห็นของประชาชนการบริหารงานของเทศบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมแบ่งเป็น ๔ หัวข้อ คือ น้ำ อากาศ เสียง และขยะ ซึ่งพบว่า ความรู้ความเข้าใจของประชาชนในเรื่องเหล่านี้อยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๔, ๓๖.๓, ๓๕.๑๕ และ ๔๔.๑๕ ตามลำดับ สำหรับความเห็นเกี่ยวกับการบริหารงานที่เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้นของเทศบาลตำบลหนองโพ แบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือ ด้านการบริหารงานและการวางแผน ด้านงบประมาณและด้านบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ประชาชนกลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นว่า เทศบาลมีการบริหารงานและการวางแผนอยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ ๔๒.๕ นอกจากนี้ยังพบว่าความสามารถของบุคลากรที่เกี่ยวข้องอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๕๕ ถึง กระนั้นพวกเขาคิดว่างบประมาณในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นอยู่ในระดับต่ำ คิดเป็นร้อยละ ๒๘.๗ ในการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมจะมุ่งเน้นปัญหาเดียวกับที่ กล่าวมาข้างต้น พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ มีส่วนร่วมในการจัดการเกี่ยวกับอากาศและขยะอยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ ๓๔.๗๑ และ ๒๘.๔๑ ตามลำดับ แต่มีส่วนร่วมในการจัดการน้ำและเสียงอยู่ในระดับต่ำที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๒๘.๗๙ และ ๓๐.๑๗ โดยสรุปเห็นว่า ข้อเสนอแนะที่เหมาะสมกับการวิจัยครั้งนี้ คือ ควรมีการฝึกอบรมประชาชนให้มากขึ้น ควรมีการรณรงค์สร้างจิตสำนึกถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและควรจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในเทศบาลอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง^{๙๗}

^{๙๖} นางสาวสุวิมล มงคลสิริรักษ์ “การมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาชุมชนบ้านปางถ้ำ ตำบลวังทอง อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔).

^{๙๗} นพพงษ์ ดีไชย, “ความคิดเห็นของประชาชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาลตำบลหนองโพ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

ญาดาจี ระเปียบกุล ได้วิจัยเรื่อง “ความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา ตลาดน้ำอัมพวา ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม” ผลการวิจัยพบว่า ระดับความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางด้านการมีส่วนร่วมทางกายภาพอยู่ในระดับมาก ด้านการมีส่วนร่วมทางสติปัญญาอยู่ในระดับปานกลาง ด้านการมีส่วนร่วมทางด้านอารมณ์และความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของอยู่ในระดับมากที่สุด จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า ระดับความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยรวม แตกต่างไปตามที่ตั้งที่พักอาศัยและบทบาทที่มีต่อชุมชน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕^{๙๘}

นาสารมณีย์ บุญวานิช ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม บริษัท ไทยโตชิบาอุตสาหกรรม จำกัด” ผลวิจัยพบว่า ๑) การมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม บริษัท ไทยโตชิบาอุตสาหกรรม จำกัด โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับปานกลางสองด้าน คือ ด้านการร่วมลงมือปฏิบัติและด้านการร่วมปันผลประโยชน์ ส่วนอีกสองด้านอยู่ในระดับน้อย คือ ด้านการร่วมติดตามประเมินผลและด้านการร่วมคิดร่วมวางแผน ๒) การเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม บริษัท ไทยโตชิบาอุตสาหกรรม จำกัด พบว่า พนักงานที่มีเพศ การรับข้อมูลข่าวสาร เนื้อหาการฝึกอบรม และการแก้ไขปรับปรุงเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยภาพรวมและรายด้านทั้ง ๔ ด้าน ไม่แตกต่างกัน แต่ส่วนพนักงานที่มี อายุ ระดับการศึกษา ตำแหน่ง/กลุ่มระดับพนักงาน รายได้ ระยะเวลาปฏิบัติงาน/ประสบการณ์ทำงาน และการฝึกอบรม โดยภาพรวมและรายด้านทั้ง ๔ ด้าน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ๓) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม บริษัท ไทยโตชิบาอุตสาหกรรม จำกัด โดยภาพรวม พบว่า ตำแหน่ง/กลุ่มระดับพนักงาน รายได้ ระยะเวลาปฏิบัติงาน/ประสบการณ์ทำงาน และการฝึกอบรมมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕^{๙๙}

รวินันท์ พระยาน้อย ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่สายสนับสนุนวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาในการนำระบบจัดการสิ่งแวดล้อม ISO ๑๔๐๐๑: ๒๐๐๔ มาใช้พัฒนาองค์กร” ผลการวิจัยพบว่า ๑) เจ้าหน้าที่สายสนับสนุนวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา มีส่วนร่วมในการนำระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO ๑๔๐๐๑ : ๒๐๐๔ มาใช้พัฒนาองค์กร อยู่ในระดับปานกลาง ๒) ปัจจัยส่วนบุคคล ด้านเพศ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา และตำแหน่งงาน ที่

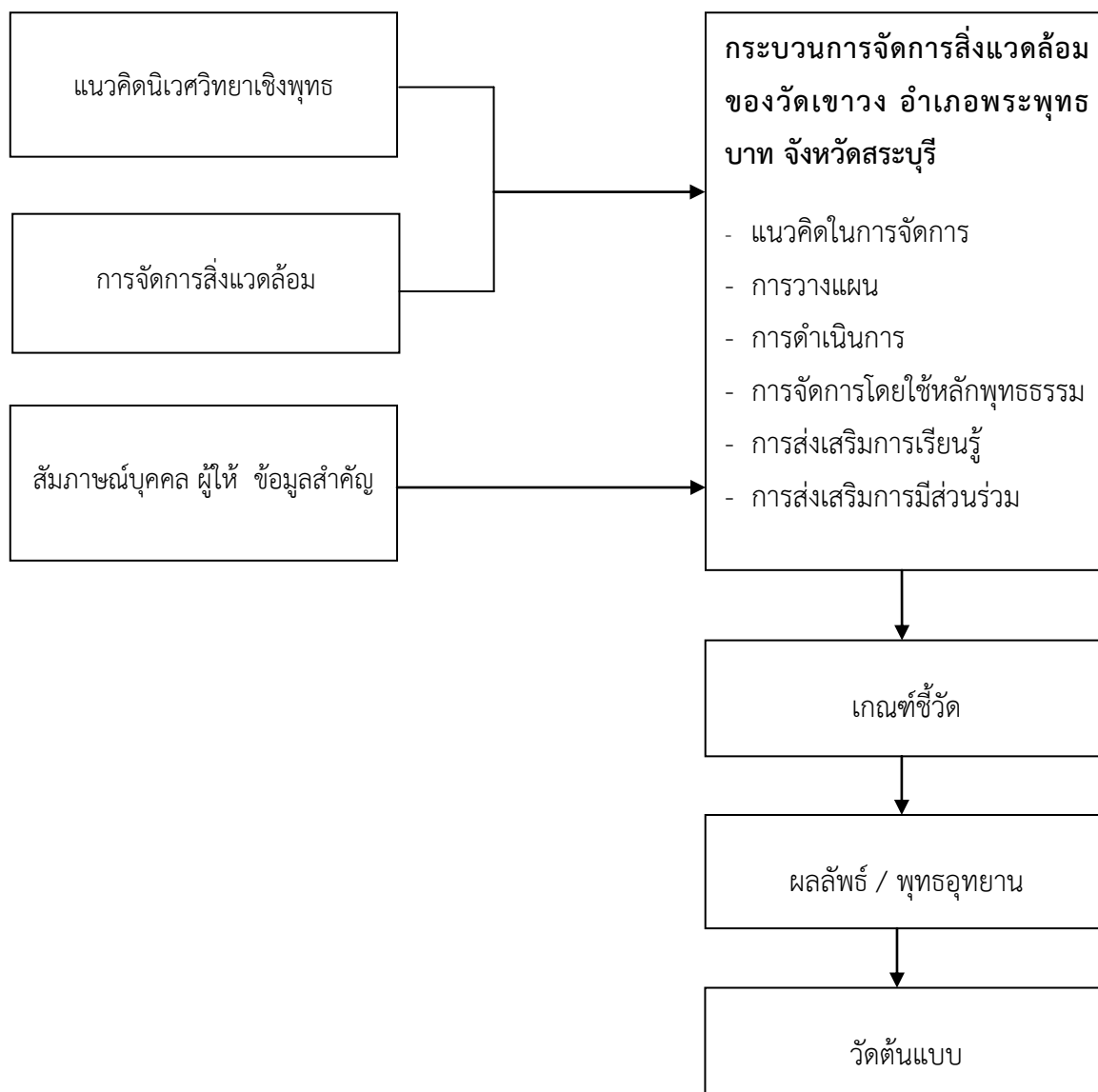
^{๙๘} ญาดาจี ระเปียบกุล, “ความเข้มแข็งของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา ตลาดน้ำอัมพวา ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

^{๙๙} นาสารมณีย์ บุญวานิช, “การมีส่วนร่วมของพนักงานในการจัดการสิ่งแวดล้อม บริษัท ไทยโตชิบาอุตสาหกรรม จำกัด”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

แตกต่างกันไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่สายสนับสนุนวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ในการนำระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ISO ๑๔๐๐๑ : ๒๐๐๔ มาใช้พัฒนาองค์กร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ๓) ปัจจัยสนับสนุนการมีส่วนร่วมโดยรวมมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่สายสนับสนุนวิชาการ ทั้ง ๔ ด้านได้แก่ ด้านการวางแผน ด้านการปฏิบัติ ด้านการรับผลประโยชน์ และด้านการติดตามผล^{๑๐๐}

^{๑๐๐} รวิพันธ์ พระยาน้อย “การมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่สายสนับสนุนวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาในการนำระบบจัดการสิ่งแวดล้อม ISO ๑๔๐๐๑ : ๒๐๐๔ มาใช้พัฒนาองค์กร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภูมิที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย